

**НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**



ISSN 2306-3505

ДАТИ І ПОДІЇ

2017 друге півріччя

Календар знаменних дат № 2 (10)

Київ 2017

УДК (059)
ББК 92
Д20

Укладачі: **В. Кононенко** (керівник проекту), **О. Бохан**, **А. Рихтік**,
Л. Рогальчук (координатор проекту), **О. Рожнятовська**,
С. Савченко

Д20 **Дати і події, 2017, друге півріччя: календар знамен. дат.**
№ 2 (10) / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; уклад.:
В. Кононенко (керівник проекту) [та ін.]. – Київ, 2017. –
132 с. : іл.

Видання Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого календар знаменних дат «Дати і події» виходить двічі на рік. Пропонований випуск присвячений визначним річницям подій суспільно-політичного, наукового та культурно-мистецького життя України і світу, які відзначатимуться в другому півріччі 2017 р. До випуску увійшли фактографічні довідки про ювілеї видатних особистостей, відомості щодо релігійних і професійних свят, днів заснування установ та населених пунктів України.

Видання адресовано працівникам закладів культури і освіти, широкому загалу читачів.

УДК (059)
ББК 92

**Передплатити календар знаменних дат «Дати і події»
можна через «Каталог видань України»
(передплатний індекс 68555)
та через послугу «передплата on-line»
на сайті ДП «Преса» (<http://www.presa.ua/>)**

© Національна бібліотека України
імені Ярослава Мудрого, 2017

ЗМІСТ

Від укладачів	4
ЛИПЕНЬ	5
<i>Перелік пам'ятних дат на липень</i>	6
Національний талант. До 100-річчя від дня народження М. Дремлюги (1917–1998)	12
Зірка українського мистецтва. До 80-річчя від дня народження А. Роговцевої (1937)	15
«Одвага. Непохитність. Чистота». До 110-річчя від дня народження О. Ольжича (1907–1944)	19
Співець моря. До 200-річчя від дня народження І. Айвазовського (1817–1900)	23
СЕРПЕНЬ	28
<i>Перелік пам'ятних дат на серпень</i>	29
Майстер психологічної прози. До 150-річчя від дня народження Дж. Голсуорсі (1867–1933)	35
«Україні присвячую мою творчість...». До 100-річчя від дня народження В. Бородая (1917–2010)	38
«Я маю надію прислужитися своєму народові...». До 150-річчя від дня народження О. Маковея (1867–1925)	42
ВЕРЕСЕНЬ	46
<i>Перелік пам'ятних дат на вересень</i>	47
Засновник школи гірничої механіки в Україні. До 150-річчя від дня народження М. Федорова (1867–1945)	53
Новатор, клініцист, педагог. До 150-річчя від дня народження Я. Аркавіна (1867–1930)	56
ЖОВТЕНЬ	58
<i>Перелік пам'ятних дат на жовтень</i>	59
Душа української пісні. До 70-річчя від дня народження Н. Матвієнко (1947)	65
Шляхом честі і правди. До 90-річчя від дня народження Г. Снегірьова (1927–1978)	69
Оборонець національної культурної спадщини. До 150-річчя від дня народження М. Біляшівського (1867–1926)	73
ЛИСТОПАД	77
<i>Перелік пам'ятних дат на листопад</i>	78
Видатний діяч національного відродження. До 160-річчя від дня народження Д. Багалія (1857–1932)	84
Життя, віддане науці. До 150-річчя від дня народження М. Складовської-Кюрі (1867–1934)	88
Речник світлої Христової віри. До 300-річчя від дня народження Г. Кониського (1717–1795)	92
«Україна завжди була в мені, зі мною...». До 110-річчя від дня народження І. Кошелівця (1907–1999)	95
ГРУДЕНЬ	99
<i>Перелік пам'ятних дат на грудень</i>	100
Співець української душі. До 140-річчя від дня народження М. Леонтовича (1877–1921)	106
Лідер художньої освіти України. До 100-річчя від дня заснування Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (1917)	110
Лицар українського кіно. До 100-річчя від дня народження В. Цвіркунова (1917–2000)	113
Великий мрійник. До 90-річчя від дня народження О. Бердника (1927–2003)	116
Видатний історик архітектури. До 100-річчя від дня народження Ю. Асєєва (1917–2005)	120
Грузинський Байрон. До 200-річчя від дня народження Н. Бараташвілі (1817–1845)	123
Церковний ієрарх, учений за покликанням. До 250-річчя від дня народження Є. Болховітінова (1767–1837)	127

Від укладачів

У 2017 р. виповнюється 60 років від часу заснування традиції підготовки та видання календарів знаменних дат у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого. Завдяки універсальності змісту та особливостям викладу матеріалу це видання завжди було популярним серед читачів.

До пропонованого випуску календаря ввійшли переліки знаменних дат на друге півріччя 2017 р. та низка матеріалів, присвячених видатним діячам української та світової культури, науки, освіти, а також ювілею Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури України.

До видання вміщено розгорнуті статті про життя та діяльність видатних українських письменників, що відомі також як громадсько-політичні діячі: О. Маковея, О. Ольжича, О. Бердника. Для вшанування найвідоміших представників світової літератури було підготовлено статті з нагоди ювілеїв англійського письменника Дж. Голсуорсі та грузинського поета Н. Бараташвілі.

Світ кінематографа представлено матеріалами, присвяченими кінознавцю В. Цвіркунову та кінорежисеру, кіносценаристу, письменнику, журналісту Г. Снегірьову.

У календарі знайшли відображення і ювілейні дати видатних українських композиторів, фольклористів, музично-громадських діячів та педагогів – М. Леонтовича і М. Дремлюги.

Дві статті присвячено видатним представникам образотворчого мистецтва – великому мариністу І. Айвазовському, який багато своїх творів присвятив Україні, та В. Бородаю – відомому скульптору, автору численних пам'ятників. В окремому матеріалі йдеться про відомого українського архітектора, реставратора, мистецтвознавця і педагога Ю. Асєєва.

Науковці, що своїми відкриттями здатні змінити світ, часто виступають також меценатами, засновниками наукових і навчальних установ, видатними педагогами. Про це, зокрема, йдеться у статтях, присвячених українському вченому в галузі гірничої механіки, організатору освіти, громадському діячеві М. Федорову та французькому вченому польського походження, педагогу, громадській діячці, першій жінці, удостоєній Нобелівської премії, М. Склодовській-Кюрі.

Історичну галузь знань у пропонованому календарі представлено статтями, присвяченими видатним історикам та археологам Є. Болховітінову, Д. Багалію, М. Біляшівському, філософу і письменнику, видатній постаті в історії України Г. Кониському.

До цього випуску календаря також вміщено матеріали до ювілеїв лікаря-педіатра, засновника неонатології в Україні Я. Аркавіна та українського літературознавця, критика, перекладача, енциклопедиста І. Кошелівця.

Окремі статті розповідають про видатних українок – акторку, педагога, літератора А. Роговцеву та співачку й педагога Н. Матвієнко.

В календарі на початку розділу, присвяченого певному місяцю року, вміщено цифровий календар, загадку, вірш українського поета.

Дні та події, до яких підготовлено розгорнуті статті, в щомісячних переліках знаменних дат виділено курсивом. У пристатейних списках літератури поліграфічно виділено публікації, використані укладачами під час написання статей календаря.

Видання стане у пригоді при плануванні роботи в закладах культури і освіти, зокрема в бібліотеках, інформаційних центрах, видавничих організаціях, редакціях засобів масової інформації.

Звертаємо увагу наших читачів на те, що календар знаменних дат «Дати і події» на перше півріччя 2018-го вийде в жовтні 2017 р.

Укладачі, автори, редактори календаря розраховують на діалог із читачами. Запитання, відгуки та побажання надсилайте на адресу:

01001, Київ-1, вул. Грушевського Михайла, 1
НБУ ім. Ярослава Мудрого. Науково-бібліографічний відділ
bibliogr@ukr.net

Липень

Пн Вт Ср Чт Пт Сб Нд

					1	2
3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23
24	25	26	27	28	29	30
31						

Сонце пече, липа цвіте,
жито доспіває, – коли це буває?
(У липні)

В природі все – гармонія, краса;
Для того варто жити, і мріяти й сміятись,
Красі отій служити, і нею упиватись,
Із-за краси вмирати, і знову сподіватись,
І знову оживати!

Природа вся – в прообразах життя,
Тіємна й гордая, прекрасна чарівниця;
Що ясна й ніжная, то твердая як криця,
Що бистра і палка, мов літняя зірниця,
Мов дівчина струнка...

О співе мій, – природі ти лунай:
Її красі і снам, її химерним мукам,
Її чуттю й пісням, веселоцям і згукам
І мій привіт неси і лісу й дальнім лукам,
І духові краси!..

Х. Алчевська¹

¹ Алчевська Х. Д. В природі все – гармонія, краса // Туга за сонцем / Х. Д. Алчевська. – [Москва, 1907]. С. 38.

2017 рік проголошено Роком Японії в Україні
Згідно з Указом Президента України від 11 січня 2017 р. № 1 / 2017

Липень

1

День архітектури України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 456/95 від 17.06.1995 р.

Міжнародний день кооперативів

Відзначається щорічно в першу суботу липня відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН
А / RES / 47 / 90

275 років від дня народження **Георга Крістофа Ліхтенберга** (1742–1799), німецького письменника, вченого

120 років від дня народження **Йосипа Львовича Рика** (1897–1958), українського скульптора

100 років від дня народження **Олега Даниловича Штуля-Ждановича** (1917–1977), українського політичного та військового діяча

80 років від дня народження **Валерія Михайловича Гайдабури** (1937), українського мистецтвознавця, театрознавця

2

День Військово-Морських Сил Збройних Сил України

Відзначається щорічно в першу неділю липня відповідно до Указу Президента України № 331 / 2015 від 12.06.2015 р.

День працівників морського та річкового флоту

Відзначається щорічно в першу неділю липня відповідно до Указу Президента України № 332 / 2015 від 12.06.2015 р.

140 років від дня народження **Германа Гессе** (1877–1962), німецького та швейцарського письменника, філософа, лауреата Нобелівської премії в галузі літератури (1946)

125 років від дня народження **Марфи Сидорівни Бондаренко** (1892–1970), української поетеси, громадсько-культурного діяча

125 років від дня народження **Михайла Сергійовича Спірова** (1892–1973), українського анатома

3

110 років від дня народження **Наталії Йосипівни Захарченко** (1907–1992), української співачки

4

День судового експерта

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 424 / 2009 від 10.06.2009 р.

210 років від дня народження **Джузеппе Гарібальді** (1807–1882), національного героя Італії, полководця, літератора

120 років від дня народження **Івана Байдака** (1897–1971), українського військового діяча

120 років від дня народження **Андрія Андрійовича Верменича** (1897–1979), українського актора

5

150 років від дня народження **Костянтина Дмитровича Глинки** (1867–1927), російського ґрунтознавця, геолога

80 років від дня народження **Рудольфа Яковича Бєлєвцева** (1937), українського геолога, петролога

6

180 років від дня народження **Владислава Желенського** (1837¹–1921), польського композитора, піаніста, педагога, музично-громадського діяча

¹ Дату народження подано за ЕСУ. За іншими даними народився 08.07.1837 р.

160 років від дня народження **Людвіка Бальдвіна-Рамулта** (1857¹–1929), українського архітектора, військового та громадського діяча

140 років від дня народження **Олексія Михайловича Ремізова** (1877–1957), російського письменника

110 років від дня народження **Людмили Миколаївни Морозової** (1907–1997), української художниці

100 років від дня народження **Степана Романовича Барвінського** (1917–1991), українського лікаря

80 років від дня народження **Іванни Григорівни Мигаль** (1937–1983), української та канадської оперної співачки

7

Різдво пророка Іоанна Хрестителя. День Івана Хуня

День працівника природно-заповідної справи

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 629/2009 від 18.08.2009 р.

140 років від дня народження **Олександра Леонтійовича Красносельського** (1877–1944), українського архітектора

130 років від дня народження **Марка Захаровича Шагала** (1887–1985), російського, білоруського та французького художника, сценографа

90 років від дня народження **Григорія Івановича Гавриленка** (1927²–1984), українського художника, графіка

90 років від дня народження **Валентина Івановича Єжова** (1927–2010), українського архітектора

8

День родини

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1209/2011 від 30.12.2011 р.

175 років від дня народження **Миколи Миколайовича Бенардоса** (1842³–1905), українського винахідника в галузі електрозварювання

170 років від дня народження **Франтішека Кржижика** (1847–1941), чеського електротехніка, винахідника

150 років від дня народження **Кете Кольвіц** (1867–1945), німецької художниці, скульптора

125 років від дня народження **Річарда Олдінгтона** (1892–1962), англійського письменника

9

День рибаки

Відзначається щорічно в другу неділю липня відповідно до Указу Президента України № 464/95 від 22.06.1995 р.

80 років від дня народження **Віталія Тимофійовича Гунька** (1937–1994), українського гумориста, сатирика

70 років від дня народження **Анатолія Івановича Кочерги** (1947⁴), українського оперного співака

10

100 років від дня народження **Петра Антоновича Шигимаги** (1917–1999), українського живописця, графіка, сценографа

125 років від дня народження **Олександра Васильовича Досенка-Журби** (1892–1959), українського співака-бандуриста

¹ Дату народження подано за ЕСУ. За іншими даними народився в 1858 р.

² Дату народження подано за енциклопедичним довідником «Митці України», сайтом Національного художнього музею України. За іншими даними народився 08.07.1927 р.

³ Дату народження подано за УРЕ. За іншими даними народився 07.08.1842 р.

⁴ Дату народження подано за біографічним довідником «Мистецтво України». За іншими даними народився в 1949 р.

90 років від дня народження **Юрія Сергійовича Ліпатова** (1927–2007), українського фізико-хіміка

80 років від дня народження **Григорія Михайловича Артеменка** (1937), українського актора, режисера

80 років від дня народження **Валентина Борисовича** (Болеславовича) **Грабовського** (1937–2004), українського поета, перекладача, мистецтвознавця, журналіста

70 років від дня народження **Андрія Всеволодовича Дмитрука** (1947), українського письменника-фантаста, сценариста

11

Всесвітній день народонаселення

Відзначається щорічно відповідно до рекомендацій Керівної ради Фонду ООН у галузі народонаселення, поданих у рішенні ПРООН 89/46 від 1989 р., і резолюції Генеральної Асамблеї ООН А/RES/45/216

160 років від дня народження **Павла Миколайовича Бодянського** (1857–1922), українського історика, педагога, шахіста

130 років від дня народження **Павла Максимовича Журавленка** (1887–1948), українського та російського співака

80 років від дня народження **Степана** (Стефана) **Петровича Козака** (1937), українського та польського літературознавця, критика

75 років від дня народження **Тамари Михайлівни Тимошко** [Тимошко-Горюшко (1942)], української актриси

12

День святих первоверховних апостолів Петра і Павла

200 років від дня народження **Генрі Девіда Торо** (1817–1862), американського письменника, громадського діяча

125 років від дня народження **Бруно Шульца** (1892–1942), польського письменника, художника

120 років від дня народження **Олександра Івановича Соломарського** (1897–1980), українського актора, режисера, педагога

110 років від дня народження **Петра Даниловича Гайдамаки** (1907–1981), українського композитора, диригента

14

160 років від дня народження **Гаврила Костянтиновича Суслова** (1857–1935), українського вченого-механіка

150 років від дня народження **Володимира Олександровича Савченка-Більського** (1867–1955), українського військового, громадсько-політичного діяча

130 років від дня народження **Людмили Мефодіївни Скорульської** (1887–1979), української співачки, педагога

120 років від дня народження **Олександри Іллівни Жуковської** (1897–1979), української співачки

120 років від дня народження **Мирослава Ірчана** [справж. – Андрій Дмитрович Баб'юк (1897–1937)], українського прозаїка, поета, драматурга, перекладача, літературознавця, журналіста, історика, видавця

90 років від дня народження **Галини Федорівни** (Федотівни) **Добровольської** (1927¹–2006), українського архітектора

70 років від дня народження **В'ячеслава Степановича Брюховецького** (1947), українського літературознавця, критика, педагога, громадського діяча

15

День українських мифотворців

Відзначається щорічно відповідно до Постанови Верховної Ради України № 292-VII від 21.05.2013 р.

80 років від дня заснування (1937) **Донецького національного університету імені Василя Стуса**

¹ Дату подано за ЕСУ. За іншими даними народилася 14.08.1927 р.

160 років від дня народження **Петра Стебельського** (1857–1923), українського вченого-правника

130 років від дня народження **Володимира Андрійовича Комаренка** (1887¹–1969), українського диригента, музикознавця, педагога, громадського діяча

125 років від дня народження **Анатолія Мартиновича Бондаровича** (1892–1975), українського живописця, графіка

125 років від дня народження **Володимира Андрійовича Кабачка** (1892–1957), українського бандуриста, співака, диригента, педагога

125 років від дня народження **Мілені Іванівни Рудницької** (1892–1976), української письменниці, журналіста, громадсько-політичного діяча, педагога (США, Німеччина)

100 років від дня народження **Миколи Васильовича Дремлюги** (1917²–1998), українського композитора, педагога

100 років від дня народження **Марії Авакумівни Познанської** (1917–1995), української поетеси

16

День бухгалтерів

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 662/2004 від 18.06.2004 р.

День працівників металургійної та гірничодобувної промисловості

Відзначається щорічно у третю неділю липня відповідно до Указу Президента України № 187/93 від 03.06.1993 р.

100 років від дня ухвалення (1917) **II Універсалу Української Центральної Ради**, який проголошував взаємне визнання Тимчасового уряду Російської республіки і Української Центральної Ради

160 років від дня народження **Ростислава Андрійовича Стебліна-Каменського** (1857–1894), українського революційного народника

130 років від дня народження **Олексія Григоровича Алексєєва** [справж. – Ліфшиць (1887–1985)], українського та російського артиста естради, режисера

125 років від дня народження **Бориса Кузьмича Пилипенка** (1892–1937), українського етнографа, археолога, мистецтвознавця

80 років від дня народження **Ади Миколаївни Роговцевої** (1937), української актриси театру і кіно

80 років від дня народження **Івана Миколайовича Шевченка** (1937), українського живописця

75 років від дня народження **Бориса Костянтиновича Небієрідзе** (1942–2008), українського кінорежисера, сценариста, актора

17

180 років від дня народження **Юліана-Октавіана Захаревича** (1837–1898), українського та польського архітектора

170 років від дня народження **Олександра Стефановича** (1847–1933), українського громадсько-політичного, церковного та освітянського діяча

110 років від дня народження **Олександра Володимировича Михалевича** (1907–1973), українського публіциста, кінознавця, сценариста

80 років від дня народження **Івана Андрійовича Геля** (1937–2011), українського правозахисника, публіциста, громадсько-політичного та релігійного діяча

18

140 років від дня народження **Єлина Пелина** [справж. – Димитр Іванов Стоянов (1877³–1949)], болгарського письменника, громадського діяча

120 років від дня народження **Романа Осиповича Роздольського** (1897⁴–1967), українського історика, громадського діяча

110 років від дня народження **Костянтина Борисовича Карандєєва** (1907–1969), українського та російського вченого в галузі електровимірювальної техніки

¹ Дату народження подано за ЕСУ. За іншими даними народився 28.07.1887 р.

² Дату народження подано за ЕСУ. За іншими даними народився 22.06.1917 р.

³ Дату народження подано за УЛЕ. За іншими даними народився 30.07.1877 р.

⁴ Дату народження подано за ЕІУ. За іншими даними народився в 1898 р.

80 років від дня народження **Роалда Гоффмана** [справж. – Руал Сафран (1937)], американського хіміка, поета, драматурга, філософа, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1981)

80 років від дня народження **Григорія Андрійовича Колісника** (1937), українського письменника

75 років від дня народження **Галини Іванівни Шумилової** (1942), української співачки

19

125 років від дня народження **Ілька Борщака** [справж. – Ілля Львович Баршак (1892–1959)], українського історика, літературознавця, громадського діяча (Франція)

110 років від дня народження **Костянтина Генріка Андрусишина** (1907–1983), канадського славіста, лексикознавця, перекладача, літературознавця

110 років від дня народження **Михайла Яковича Слуцького** (1907–1959), українського кінорежисера-документаліста

80 років від дня народження **Ігоря Андрійовича Акімова** (1937), українського зоолога

80 років від дня народження **Андрія Дмитровича Гудими** (1937), українського письменника, ботаніка, еколога

20

170 років від дня народження **Макса Лібермана** (1847–1935), німецького живописця, графіка

90 років від дня народження **Людмили Михайлівни Алексєєвої** (1927), російського історика, публіциста, правозахисника, громадського діяча

21

130 років від дня народження **Марії Дмитрівни Главацької** [справж. – Главацька-Варченко (1887–1970)], української актриси

130 років від дня народження **Володимира Олексійовича Денисова** (1887–1970), українсько-го живописця, мистецтвознавця

110 років від дня народження **Олега Ольжича** [справж. – Олег Олександрович Кандиба (1907–1944)], українського письменника, археолога, політичного діяча

22

130 років від дня народження **Густава Людвіга Герца** (1887–1975), німецького фізика, лауреата Нобелівської премії в галузі фізики (1925)

130 років від дня народження **Василя Мартиновича Шопінського** [справж. – Жоночин (1887–1967)], українського письменника, громадського діяча (США)

125 років від дня народження **Михайла Матвійовича Балясного** (1892¹–1978), українського живописця

23

День Неподобного Антонія Хечерського

110 років від дня народження **Миколи Миколайовича Афанасьєва** (1907–1945), українського механіка

100 років від дня народження **Андрія Яковича Баклана** (1917–1985), українського військового діяча

90 років від дня народження **Ласла Карловича Балли** (1927–2010), українського та угорського письменника, перекладача, журналіста, редактора

90 років від дня народження **Антоня Кириловича Тетьори** (1927–2007), українського художника-графіка

24

День пам'яті святої рівноапостольної княгині Ольги

110 років від дня народження **Василя Олександровича Мисика** (1907–1983), українського письменника, перекладача

25

330 років від дня обрання (1687) гетьманом України **Івана Мазепи**

¹ Дату народження подано за біографічним довідником «Мистецтво України». За іншими даними народився 27.06.1892 р.

110 років від дня народження **Дмитра Львовича Клебанова** (1907–1987), українського композитора

90 років від дня народження **Бориса Михайловича Вінтенка** (1927–2002), українського живописця, графіка

26

90 років від дня народження **Віталія Івановича Войтка** (1927–1989), українського психолога, філософа

27

350 років від дня народження **Йоганна Бернуллі** (1667–1748), швейцарського математика

150 років від дня народження **Петра Павловича Маслова** (1867–1946), російського економа

90 років від дня народження **Галини Йосипівни Биченюк** (1927), української поетеси

90 років від дня народження **Єлизавети Семенівни Фашенко** (1927), української художниці декоративного мистецтва

80 років від дня народження **Володимира Яковича Дячкова** (1937–2008), українського письменника, критика, журналіста

28

День хрещення Київської Русі-України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 668 / 2008 від 25.07.2008 р.

День пам'яті святого рівноапостольного князя Володимира - хрестителя Київської Русі

150 років від дня народження **Агапіта** [світське ім'я – Антоній Йосифович Вишневський (1867 – між 1924–1926)], українського церковного діяча

130 років від дня народження **Павла Григоровича Савченка** (1887–1920), українського поета

110 років від дня народження **Івана Євдокимовича Глушенка** (1907–1987), українського та російського генетика, селекціонера

90 років від дня народження **Володимира Самійловича Басіна** (1927), українського фахівця в галузі механізації сільського господарства

29

День Сил спеціальних операцій Збройних Сил України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 311 / 2016 від 26.07.2016 р.

200 років від дня народження **Івана Костянтиновича Айвазовського** (1817–1900), російського, українського живописця вірменського походження

130 років від дня народження **Михайла Вікентійовича Садовського** (1887–1967), українського військового та громадського діяча (Канада)

110 років від дня народження **Ілька Михайловича Гурдзана** (1907–1954), українського поета-коломийкаря

30

День працівників торгівлі

Відзначається щорічно в останню неділю липня відповідно до Указу Президента України № 427 / 95 від 05.06.1995 р.

175 років від дня народження **Адальберта** (Войтеха) **Гржималі** (1842–1908), українського та чеського композитора, скрипаля, педагога

31

160 років від дня народження **Іллі Федоровича Кокорудза** (1857–1933), українського педагога, історика літератури, критика, мецената, громадського діяча

Цього місяця виповнюється:

60 років від часу виходу (1957) «Українського історичного журналу» – наукового часопису, органа Інституту історії України НАН України

15 липня

Національний талант

До 100-річчя від дня народження М. Дремлюги (1917–1998)



Микола Васильович Дремлюга – видатний український композитор, педагог, музично-громадський діяч, лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка, народний артист України.

Народився митець у слободі Бутурлинівка Воронезької губернії. В біографічних довідках зустрічаються суперечливі

дані про дату народження – 9 чи 22 червня 1917 р., проте в родинному архіві було знайдено документи, що підтверджують дату народження саме 15 липня.

Батько майбутнього композитора, Василь Семенович Дремлюга, походив із селянської родини, був шкільним учителем, викладав математику. Мати, Марія Семенівна, теж учителювала. До п'ятирічного віку Микола жив на Вінниччині, у селі Сорочотяженці, звідки був родом його батько. У 1922 р. сім'я оселилася в Києві.

Батьки прагнули дати єдиному синові хорошу освіту. Зі скромних учительських заробітків вони виділили кошти на придбання піаніно, оплачували вчителів музики та малювання, а також викладачів іноземних мов, зокрема німецької, французької, англійської. Згодом Микола читав в оригіналі твори Ф. Шиллера, І. В. Гете, Новалиса, Х. М. Вільяма, В. Гауфа.

В кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у Києві систематично проводилися лекції з музики. Їх вів професор консерваторії, відомий піаніст і педагог Г. Беклемішев. Ці лекції разом з батьками відвідував і майбутній композитор М. Дремлюга, хоча йому, тоді ще хлопчикові, не все було зрозуміло.

По закінченні загальноосвітньої школи Микола, за порадою батька, вступив на IV курс індустріального робітфаку, а через рік подав документи до Київського індустріального інсти-

титу (нині Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» ім. І. Сікорського) на факультет хімічного машинобудування. Одночасно був зарахований на перший курс фортепіанного факультету Київської державної консерваторії (нині Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського). Поєднувати навчання в таких різних вишах було досить складно, тож заняття в консерваторії довелося перервати.

В Індустріальному інституті М. Дремлюга став постійним учасником молодіжних концертів, завдяки яким мав можливість удосконалювати свою виконавську майстерність. Він виконував твори відомих композиторів, власні музичні інтерпретації і часто акомпанував університетським співакам-солістам, відкриваючи для себе секрети вокального мистецтва. Ці знання та досвід згодом стали композиторові у пригоді при написанні пісень і романсів. У 1937–1938 рр. М. Дремлюга працював акомпаніатором у студентському хорі, а в 1939-му деякий час був концертмейстером у професіональному хорі Українського радіо.

У 1940 р., маючи вищу технічну освіту і остаточно вирішивши, що сенсом його життя є музика, Микола знову вступив до Київської консерваторії. За підтримки свого вчителя Л. Ревуцького, заповнюючи численні прогалини в теоретичних знаннях, молодий композитор уже в кінці першого року навчання створив власний фортепіанний цикл із чотирьох поем під назвою «З глибини». У 1944–1946 рр. написав цикл із семи п'єс «Зима». Окремі з цих творів пізніше було наново відредаговано і видано. У 1944 р. ще студентом митця прийняли до Спілки композиторів України.

У 1946 р. М. Дремлюга закінчив консерваторію по класу композиції Л. Ревуцького та історико-теоретичний факультет. У 1946–1949 рр. навчався в аспірантурі. Тоді ж розпочав багаторічну викладацьку діяльність на історико-теоретичному і композиторському факультетах консерваторії. Викладав гармонію, аналіз музичних форм, музичну літературу, оркестрування, читання партитур, хорове аранжування, а від 1966 р. – ком-

позицію. В 1965 р. став доцентом, у 1978-му – професором.

Упродовж 1940-х рр. М. Дремлюга створив більшість із своїх численних романсів. Цей жанр був для нього своєрідною лабораторією з формування власного стилю, засвоєння різних композиційних прийомів, пошуків свого напрямку. Поступово визначилися характерні для творчості композитора теми та інтонації, сформувався група поетів, вірші яких його надихали на творчість. М. Дремлюга є автором понад 100 романсів на вірші І. Франка, Лесі Українки, М. Рильського, П. Тичини, В. Сосюри, Т. Масенка, Д. Павличка, А. Демиденка, О. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Буніна, а також на поезії Мікеланджело, Ф. Петрарки, В. Шекспіра, П. Ронсара, Х. Хіменеса, П. Елюара, А. Міцкевича. Однією з особливостей творчості композитора стало поєднання романсів у різні цикли, зокрема «Тобі, Вітчизно», «Весна Вітчизни», цикл на твори О. Хайяма.

В 1956 р. Микола Васильович завершив роботу над «Весняною сюїтою» з шести п'єс. До 1950-х рр. відноситься також створення фортепіанного альбому з 24 п'єс для дітей, присвяченого дочці Марії. «Лірична пісня» з цього альбому стала такою популярною серед слухачів і юних виконавців, що композитор переклав її для бандури, гобоя та гітари.

У доробку М. Дремлюги є низка великих симфонічних творів: цикл «Батьківщина» з чотирьох симфонічних поем, поема «Пороніно» (1961), сюїта «В Польщі» (1962), «Болгарська поема» та «Лірична поема» (обидві – 1966), поема «Пісня про мир» (1977), шість симфоній (1968, 1971, 1978, 1983, 1986, 1991). Сьома симфонія під назвою «Слава Україні» залишилася незавершеною.

Вірний принципам уважного, підкреслено шанобливого ставлення до фольклору, М. Дремлюга створив значну кількість концертних обробок українських народних пісень, а також пісень інших народів, зокрема російських, білоруських, польських, чеських, словацьких, румунських, болгарських, угорських.

Значною частиною творчої спадщини видатного композитора є музикознавчі роботи. Він часто виступав з доповідями і науковими повідомленнями на конференціях, брав участь у дискусіях, упорядковував і редагував нотні збірники, готував до видання твори українських класиків, писав рецензії та статті про музику.

Характеристика творчого доробку М. Дремлюги буде не повною, якщо не згадати його вокальні твори для дітей. Він створив два дитячі пісенні цикли – для дошкільнят та дітей шкільного віку. Більшість пісень композитор написав на вірші українських поетів. Його твори для дітей і досі входять до програм музичних шкіл як в Україні, так і за її межами.

Перу М. Дремлюги належать також дві кантати. Першу з них – «На оновленій землі» – було створено в 1964 р. до 150-річчя від дня народження Т. Шевченка. Це один із найбільших і найвеличніших творів композитора, котрий складається з п'яти частин, кожна з яких має власну назву. Кантату для чотириголосного змішаного хору написано на вірші І. Франка, В. Бичка, В. Сосюри Другий твір – «На колгоспних полях» – створено на слова О. Новицького в 1966 р.

Серед камерних інструментальних п'єс М. Дремлюги основне місце за кількістю належить фортепіанним творам. Для інших інструментів композитором написано сонату й рапсодію для скрипки і фортепіано, поему для віолончелі, натхненну романсом «Вишиває і співає».

Особливої слави зажили твори М. Дремлюги для бандури, що почали з'являтися в композиторському доробку на початку 1960-х і залишалися об'єктом його глибокого інтересу до останніх років життя. Внесок, зроблений М. Дремлюгою в розвиток бандурного виконавства, важко переоцінити. У плідній співпраці із засновником київської академічної школи бандурного виконавства С. Баштаном композитор досконало вивчив специфіку та можливості бандури, що на той час використовувалася здебільшого для супроводу співу, та зумів підняти цей складний інструмент до академічного рівня.

Микола Васильович послідовно розкрив віртуозний і виразовий потенціал бандури, створивши низку програмних мініатюр та концертних п'єс різних жанрів: баркаролу, марш, танець, ліричну пісню, пасакалію, елегію, рондо, капричію, а також три сонати для бандури й перший в історії української музики Концерт для бандури і симфонічного оркестру (1987). До сьогодні цей концерт є обов'язковим твором для виконання на українських та міжнародних конкурсах бандуристів.

П'єсу для бандури під назвою «Дума» було використано у фільмі режисера І. Миколайчука «Пропала грамота». Ймовірно, режисер вважав, що це народна дума. Музика М. Дремлюги зву-

чить також у фільмах режисера М. Афанасьєвої «Суєта» та «Під Золотим орлом».

У 1972 р. М. Дремлюгі надали звання заслуженого діяча мистецтв УРСР, а в 1993-му – народного артиста України.

Вершиною творчості композитора вважається Симфонія № 3, присвячена пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Цей величний проникливий твір є своєрідною сповіддю перед українським народом. За нього в 1998 р. М. Дремлюга отримав Державну премію України ім. Т. Г. Шевченка.

18 грудня 1998 р. видатний композитор помер. Поховали його в Києві, на Байковому кладовищі.

Ім'я М. Дремлюги назавжди залишиться в історії української музичної культури як великого шанувальника народної пісні, продовжувача традицій української класичної композиторської школи, учня і переконаного послідовника Л. Ревуцького, невтомного талановитого педагога. Серед учнів М. Дремлюги були О. Білаш, Л. Дичко, В. Сільвестров, Є. Станкович, І. Карабіц, К. Мясков, В. Філіпенко, О. Костін, І. Поклад, В. Верменич, П. Ладиженський, І. Кириліна та інші відомі музиканти. Сучасники відгукувалися про Миколу Васильовича як про щирю і приязну людину, завжди відкриту до спілкування, надзвичайно ерудовану, освічену та безмежно віддану своїй справі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Окремі твори М. Дремлюги

Українська фортепіанна музика : дожовтн. період / М. Дремлюга. – Київ : Держ. вид-во образотвор. мистецтва і муз. літ. УРСР, 1958. – 168 с.

Весняні краплини : зб. пісень для дітей молодшого віку / М. Дремлюга. – Київ : Муз. Україна, 1973. – 48 с. : нот.

Весна [Ноти] : поема для голосу з фортепіано / М. Дремлюга ; сл. Є. Баратинського ; пер. з рос. П. Тичини. – Київ : Музфонд СРСР, Укр. респ. філія, 1950. – 19 с. – Присвячується Л. М. Ревуцькому.

Пісні : Обеліск ; Журавлі летять ; Незабудки ; Гей, підуй на Говерлу ; То є щастя – гаряче кохати ; Навесні ; Вогонь калини ; Білим снігом все замело ; За рікою тільки вишні / М. Дремлюга. – Київ : Муз. Україна, 1974. – 40 с. : нот.

Твою красу я переллю в пісні [Ноти] : для серед. голосу і фортепіано / сл. І. Я. Франка ; музика М. Дремлюги. – Київ : Держ. вид-во образотвор. мистецтва і муз. літ., 1956. – 6 с. – До 100-річчя з дня народж. І. Франка.

Симфонія № 3 [Ноти] : для симфон. оркестру / М. В. Дремлюга. – Київ : Муз. Україна, 1986. – 152 с.

Котику сіренький [Ноти] : дит. укр. нар. пісні : муз. хрестоматія / в оброб. Кирила Стеценка, Левка Ревуцького та Миколи Дремлюги ; упоряд. І. М. Дерда ; Чернівці. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2011. – 70 с. : іл. – Інша назва: Дитячі українські народні пісні.

Українські народні пісні / в оброб. для голосу з фортепіано М. Дремлюги. – Київ : Сов. композитор, Укр. респ. відня, 1961. – 59 с.

Про М. Дремлюгу

Демиденко А. Микола Дремлюга – талант національний / А. Демиденко // Мистецтво та освіта. – 1999. – № 1. – С. 2–3.

Дремлюга М. Математик и музыкант / Мария Дремлюга // Зеркало недели. Украина. – 1999. – № 50. – С. 14. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/matematik_i_muzykant.html.

Дутчак В. Методико-виконавський аналіз Третьої сонати для бандури М. Дремлюги / В. Дутчак // Підготовка до музично-виконавської діяльності в умовах музичного фа-

культету : тези доп. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 17–19.

Кременуло В. Одухотворений Україною / Валентина Кременуло // Слово Просвіти : всеукр. культурол. тижневик. – 2012. – № 52. – С. 7 : іл. – Відомості доступні також в Інтернеті: <http://slovoprosvity.org/pdf/2012/slovo2012-52.pdf>.

Лісецький С. Третя симфонія М. Дремлюги / С. Лісецький // Музика. – 1987. – № 3. – С. 7–8 : портр.

Майбурова К. «Батьківщина» – цикл симфонічних поем М. Дремлюги / К. Майбурова. – Київ : Мистецтво, 1966. – 34 с. : нот.

Майбурова К. Микола Васильович Дремлюга : нарис про життя і творчість / К. Майбурова. – Київ : Муз. Україна, 1968. – 86 с. : нот.

Ніколенко О. Композиційно-стильова специфіка концерту М. Дремлюги для бандури з оркестром / Олена Ніколенко // Актуал. питання гуманітар. наук : міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобиц. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – 2014. – Вип. 8. – С. 158–163. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://drohobych.net/youngsc/AQGS/2014_8/Art/158-163.pdf.

Олексієнко О. Оркестрова сюїта «Щедрівки» у творчій спадщині М. Дремлюги (до проблеми «композитор і фольклор») / О. Олексієнко // Наук. зап. Тернопіл. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. – 1999. – № 2. – С. 35–39.

Олексієнко О. В. Твори М. Дремлюги у формуванні школи академічного бандурного виконавства / О. В. Олексієнко // Наук. вісн. НМАУ ім. П. І. Чайковського. Вип. 8 : Музичне виконавство. Кн. п'ята. – Київ, 2000. – С. 146–153.

Олексієнко О. В. Творчість Миколи Дремлюги і процес становлення бандурного репертуару : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. 17.00.03 / О. В. Олексієнко ; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. – Київ, 2003. – 16 с.

Шурова Н. Сонети М. Дремлюги / Н. Шурова // Музика. – 1978. – № 6. – С. 19.

Ілюстрації

М. Дремлюга : [фотопортрет] // Пісні. – Київ, 1974. – 1-а с. обкл.

Підготовлено Л. Рогальчук

16 липня

Зірка українського мистецтва

До 80-річчя від дня народження А. Роговцевої (1937)



Її називають найвідомішою, найпопулярнішою, неперевершеною і легендарною. Ада Миколаївна Роговцева присвятила театральній сцені та кіно все своє життя. Завдяки таланту, працелюбності, високим моральним якостям вона стала улюбленицею мільйонів людей.

Народилася майбутня артистка в м. Глухові, що на Сумщині. Її батько, Микола Іванович Роговцев (Роговець), який мав дві вищі освіти (закінчив індустріальний та сільськогосподарський інститути), служив у Народному комісаріаті внутрішніх справ (НКВС), а мати, Ганна Митрофанівна, за фахом була агрономом.

Дитинство Ади минуло у Глухові. Після перших чотирьох років сонячного безтурботного життя почалися роки воєнного лихоліття. Ті важкі й голодні часи в окупованому німцями Глухові маленька Ада запам'ятала на все життя.

Перед закінченням війни Роговцеви переїхали до Києва, де дівчинка пішла до школи. За деякий час сім'я виїхала до Полтави, а через два роки батька відізнали знову до Києва, де Ада й закінчила середню школу. Дівчина чудово співала, танцювала, писала вірші, мріяла стати артисткою оперети. У неї навіть були такі вірші: «Я хочу быть хорошей артисткой, чтобы сердце народа отдать»². А ще їй хотілося бути журналісткою, тож на сімейній раді вирішили, що Аді потрібно вступати на факультет журналістики. Та вірні шкільні подруги, які вірили в талант дівчини, вмовили її подати документи до театального вишу. І недаремно: в 1955 р. вона стала студент-

*Там, де натхнення, і образи,
І квіти, й оплески, і сум,
Там все окремо і одразу –
Визнання натовпу і глум...
Стоїть окремо світ куліс,
Світ сцени – зоряна завіса!
Де небо щастя й море сліз.
Я звідала це, я – актриса.
А. Роговцева¹*

кою Київського театального інституту ім. І. Карпенка-Карого.

Навчалася А. Роговцева на курсі народного артиста України П. Сергієнка. Другим педагогом з акторської майстерності був К. Степанков, її майбутній чоловік. Сценічне слово викладала народна артистка України П. Няtko. Саме ці педагоги прищепили Аді любов до української мови та культури, адже до вступу в інститут вона жила в російськомовному оточенні і спілкувалася здебільшого російською. Згодом досконале володіння російською та українською мовами зробило її універсальною артисткою, яка з успіхом працювала в кіно, театрі, на радіо.

В інституті А. Роговцева була однією з найкращих студенток. Ще на першому курсі вона почала зніматися в кіно. Її кінематографічна кар'єра розпочалася з ролі Гафійки у фільмі «Кривавий світанок» за повістю «Fata morgana» М. Коцюбинського (кіностудія ім. О. Довженка, 1955 р.). Художнім керівником картини був великий український актор А. Бучма, який, затверджуючи Аду на роль, поцілував її в чоло. «В моем сердце навсегда осталась благодарность Геню за этот поцелуй, за это волшебное благословение», – згадувала пізніше Ада Миколаївна³.

Перша роль в кіно привернула увагу до юної актриси, її почали запрошувати до участі в інших фільмах. За три роки вона знялася в дев'яти картинах. На зйомках одного з фільмів Ада познайомилася з Олегом Борисовим – на той час актором Київського академічного театру російської драми ім. Лесі Українки. Коли для нового спек-

¹ Роговцева А. Мій Костя. Київ, 2006. С. 65.

² Роговцева А. Свидетельство о жизни. Каменец-Подольский, 2013. С. 59.

³ Там само. С. 66.

таклю «Товариші-романтики» М. Соболя театрові знадобилася молода виконавиця, яка вміла б співати і мала б ліричне обдаровання, актор запропонував кандидатуру Ади. Її затвердили на роль Альонушки. Так із легкої руки О. Борисова студентка четвертого курсу А. Роговцева потрапила до трупи одного з найвідоміших театрів України.

31 грудня 1958 р. тут відбулася прем'єра вистави «Юність Полі Вихрової» за романом Л. Леонова «Російський ліс» з Адою в головній ролі. Дебют був настільки яскравим, що А. Роговцева із самого початку творчого життя стала однією з провідних актрис театру. Так вийшло, що в театрі вона була наймолодшою з жіночого складу трупи, і режисери, незважаючи на відсутність в неї сценічного досвіду, ставили акторку на головні ролі дівчат – її ровесниць. У Ади, з огляду на вік, не було конкуренції, а з дорученими ролями вона справлялася надзвичайно успішно. Тож театральна кар'єра А. Роговцевої складалася дуже вдало: майже щороку відбувалися дві-три прем'єри, в яких вона виконувала головні ролі. Партнерами молодій актриси були уславлені корифеї сцени: Ю. Лавров, В. Халатов, О. Таршин, Є. Опалова та знаменитий актор М. Романов. Спілкування з досвідченими майстрами дало А. Роговцевій розуміння того, що театр – це одночасно і гра, від якої отримуєш радість, і праця, котра вимагає надзвичайної зосередженості, знань, відкритості й доброти.

В той час життя Ади вирувало. Попри те, що перші радощі творчості та сімейного життя було затьмарено складним захворюванням чоловіка, її молодість, сила кохання, висока життєва мета допомогли вистояти й продовжити рух уперед.

За перші роки роботи в театрі вона зіграла низку ролей: Машенька («Машенька» О. Афіногена, 1959), Жаніна («Кумедна пригода» К. Гольдоні, 1960), Віра («Останні» М. Горького, 1960), Ірина («Перед вечерею» В. Розова, 1962), медсестра («Палата» С. Альошина, 1962), Альона («Поворот ключа» М. Кундери, 1963), Наташа («На дні» М. Горького, 1963), Валя («Київський зошит» В. Собка, 1963), Женя («Йду на грозу» за Д. Граніним, 1963), Майка («Платон Кречет» О. Корнійчука, 1964), Наташа («104 сторінки про кохання» Е. Радзінського, 1964).

Майже кожна роль приносила Аді неймовірну радість і успіх, а часом – заздрощі з боку деяких колег по сцені. Особливо після того, як їй, 23-річній актрисі, було присвоєно звання заслуженої артистки УРСР. Сама Ада була переконана в тому, що це звання потрібно відпрацьовувати на повну силу, і намагалася, не шкодуючи сил, грати ролі так, щоб їй ніхто не міг дорікнути.

Працювати А. Роговцевій доводилося надзвичайно багато. Задля того щоб матеріально підтримувати сім'ю, окрім щоденної роботи в театрі, Ада додатково працювала на радіо, була зайнята в дубляжі фільмів, брала участь у концертах по лінії «Бюро пропаганди кіномистецтва» й товариства «Знання». А ще виховувала маленького сина Костю. У таких складних умовах формувався сильний характер молодій жінки. Водночас вона зростала як актриса.

Зміцнівши професійно, А. Роговцева успішно підкорювала театральний олімп. У другій половині 1960-х рр. у творчому доробку актриси з'явилося багато нових ролей, завдяки яким вона стала надзвичайно популярною серед шанувальників театру: Таня («Хто за? Хто проти?» П. Загребельного, 1965), Варюха («Піднята цілина» за М. Шолоховим, 1966), Ірина («Сьогодні і щодня» В. Драгунського, 1966), Ліка Мізинова («Насмішувате моє щастя» Л. Малюгіна, 1966), Даша («Ходіння по муках» за О. Толстим, 1966), Гелена («Варшавська мелодія» Л. Зоріна, 1967), Лізетта («Шлюб за конкурсом» К. Гольдоні, 1967), Мухіна («Справедливість – моє ремесло» Л. Жуховицького, 1969).

Серед усіх цих ролей найуспішнішою можна вважати роль Гелени у «Варшавській мелодії». У репертуарі Театру ім. Лесі Українки ця легендарна вистава з'явилася наприкінці 1967 р. і не сходила зі сцени 20 років. А. Роговцева була єдиною виконавицею ролі Гелени і виходила з нею на сцену 670 разів. У п'єсі Л. Зоріна розгортаються драматичні події життя двох закоханих – польської співачки Гелени та радянського студента Віктора, в минулому фронтовика. Дія відбувається в 1947 р., коли в СРСР діяв сталінський закон про заборону шлюбів з іноземцями. Тож кохання героїв п'єси опинилося під забороною. Вистава мала тріумфальний успіх, і не тільки завдяки своїй актуальності. Головною складовою успіху спектаклю була чудова гра А. Роговцевої та її прекрасний вокал. Роль Гелени, яка є втіленням кращих жіночих рис, стала візитівкою актриси.

Одночасно з визнанням у театрі А. Роговцева набувала популярності і в кіно. Справжньою кінозіркою актриса стала після виходу фільму «Салют, Маріє!» (1970), в якому виконала головну роль Марії Ткачової. У цій роботі актриса створила образ жінки, який розвивався і розкривався в динаміці, в русі її долі – від юності до зрілості, від слабкості до сили, від недосвідченості до мудрості. А. Роговцева зуміла відтворити, а вірніше, прожити на екрані ціле

життя непересічної жінки, чия життєстійкість викликала захоплення.

Значною роботою в кіно стала участь актриси у фільмі «Приборкання вогню» (1972) про головного конструктора космічних кораблів Башкирцева, прототипом якого був С. Корольов. Ада Миколаївна на тонких душевних нюансах створила глибокодраматичний людяний образ дружини головного героя Наташі. Та, мабуть, найбільшу популярність актрисі принесла роль Анни Кафтанової в епічному телесеріалі «Вічний поклик» (1973–1983), за яку А. Роговцеву полюбили в усіх куточках Радянського Союзу. Загалом актриса зіграла у понад 100 фільмів, але саме ці три ролі стали визначальними в її кінематографічній долі.

Після кожної кінороботи актриса незмінно поверталася на сцену рідного театру, де в щоденній роботі відточувалася її акторська майстерність. У ті роки вона створила нові цікаві образи: Варя («Розгром» О. Фадєєва, 1970), Клава («Хтось мусить» Д. Граніна, 1970), Долорес («Кам'яний господар» Лесі Українки, 1971), Лариса («Безприданниця» О. Островського, 1973), Наталі Гончарова («Останні дні» М. Булгакова, 1974), Валя («Російські люди» К. Симонова, 1975), Тамара («Вечірнє світло» О. Арбузова, 1975), Саша («Іванов» А. Чехова, 1976), Сесілія («Як важливо бути серйозним» О. Уайльда, 1976), матінка Кураж («Матінка Кураж та її діти» Б. Брехта, 1979) та ін.

У 1981 р. А. Роговцева стала лауреатом Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка за втілення образів Раневської («Вишневий сад» А. Чехова), Лесі Українки («Сподіватись» Ю. Щербака), Надії («Хазяйка» М. Гараєвої) на сцені Театру ім. Лесі Українки. Загалом у рідному театрі актриса зіграла понад 50 ролей, у т. ч. втілила п'ять образів у концертній постановці «Пер Гюнта» Г. Ібсена (1983). Довгі роки Ада Миколаївна залишалася примою й окрасою театру, коли глядачі йшли саме «на Роговцеву». Однак із часом у трупі склалася неприйнятна для актриси атмосфера. Особливо після виходу вистави «П'ять пудів кохання» за чеховською «Чайкою» у постановці Е. Митницького, в якій вона виконала роль Аркадіної. Спектакль було поставлено незвично й талановито, але він став приводом для відвертого цькування режисера та виконавиці головної ролі. В 1994 р. А. Роговцева була змушена піти з театру, який дав їй крила, став рідним та улюбленим, якому було віддано 36 років життя.

Водночас в актриси розпочався абсолютно новий етап творчого шляху. Перед нею

відкрилися нові світи. Після багатьох років праці в академічному театрі А. Роговцева опинилася в атмосфері студійності та експерименту. Брала участь у багатьох антрепризних виставах, зокрема у спектаклях Київської академічної театральної майстерні «Сузір'я», як-от: «Не боюсь сірого вовка» Е. Олбі (1995), «Будьте як вдома» Ж.-М. Шевре (2009), «Схоже на щастя» П. Пальмада і К. Дютюрона (2014), працювала в Київському академічному театрі драми і комедії на Лівому березі, де зіграла в кількох виставах: «Обдурена» за Т. Манном (1997), «Рожевий міст» Р. Дж. Воллера (2009), «Вася має подзвонити» К. Рубіної (2010). А. Роговцева також грала у виставах інших камерних театрів. Крім того, багато гастролювала з концертними програмами.

Протягом творчої кар'єри Ади Миколаївні пощастило працювати із багатьма режисерами в театрі та кіно. Надзвичайно цікавим досвідом для актриси була робота з Р. Віктюком. Ще в Театрі ім. Лесі Українки, працюючи над спектаклем «Священні чудовиська» Ж. Кокто (1987), в актриси й режисера виник чудовий творчий тандем. Виконавши роль Естер, А. Роговцева подолала нову сходинку у власному творчому зростанні. Ця театральна робота поставила акторку поза рамки звичних уявлень про її акторський діапазон. Наступною роботою мисткині у спектаклі Р. Віктюка стала роль Паоли у п'єсі Т. Реттігана «Дама без камелій» (1992). Ці вистави та ролі у виконанні А. Роговцевої переформатували традиційні репертуарні закони Театру ім. Лесі Українки, змінили до нього ставлення нового покоління глядачів. Спеціально для Ади Миколаївни Р. Віктюк у 1997 р. поставив бенефісний спектакль «Бульвар Сан-Сет» Ч. Брекетта, Б. Уайлдера, М. Маршмана. Творча співпраця двох митців продовжилася на поч. 2000-х рр., коли Ада Миколаївна працювала в Театрі Романа Віктюка в Москві.

З особливим почуттям А. Роговцева ставиться до режисера Катерини Степанкової. Її дочка – актриса, яка також здобула фах режисера і нині активно утверджується в цій професії. Вона запросила Аду Миколаївну зіграти в кількох своїх спектаклях. У п'єсі Ж.-М. Шевре «Будьте як вдома» А. Роговцева виконала роль Марівон Дюпре. А за роль Клод у спектаклі «Схоже на щастя» в 2015 р. отримала премію «Київська пектораль» в номінації «Краща жіноча роль». Із донькою Катериною Ади Миколаївни пощастило зіграти в театральній фантазії «Варшавська мелодія-2» (продовження п'єси Л. Зоріна написав і поставив режисер І. Афанасьєв). Геро-

їня А. Роговцевої, розповідаючи драматичну історію свого кохання, ніби дивиться фільм про себе молоду у виконанні К. Степанкової. Цей спектакль став прикладом справжнього психологічного театру. Щира акторська гра, внутрішня душевна переконливість підкорили глядацькі серця. Вистава, яку було показано в багатьох містах України, а в 2003 р. – і в США, завжди проходила з аншлагами.

Нині Ада Миколаївна залишається професійно затребуваною. Її радо запрошують до участі в театральних антрепризах, у кіно і телепроектах. Прекрасна актриса, вона, окрім фахової майстерності, має особливий шарм, жіночу привабливість, володіє неперевершеною сценічною магією. Навіть маленька роль у її виконанні сприяє успіхові вистави або фільму. Серед картин, знятих з участю Ади Миколаївни в новому сторіччі, – «Зимовий роман», «За два кілометри від Нового року» (обидві – 2004), «Утьосов. Пісня довжиною життя», «Дев'ять життів Нестора Махна» (обидві – 2006), «Єрмолови», «Тарас Бульба» (обидві – 2008), «Вогні притулку» (2011), «Квіт папороті» (2014), «Червона королева» (2015) та ін.

Мисткиня завжди щедро ділилася своїми знаннями, багатим досвідом, професійною майстерністю із творчою молоддю. З 1980-го по 1989 р. вона викладала в Київському театральному інституті ім. І. К. Карпенка-Карого. Її учнями були відомі нині актори О. Богданович, П. Панчук, О. Ступка, О. Паламаренко, В. Зозуля та ін. Як професор Київського національного університету культури і мистецтв А. Роговцева в 1990-і рр. підготувала й випустила курс дикторів та ведучих. Разом з Р. Віктюком проводила майстер-класи.

У цієї надзвичайної жінки є ще один талант – літературний. Вона видала дві невеличкі поетичні збірки – «Мамині молитви» та «Целую голос твой». Усі вміщені в них поезії – це тепла, якась загадково-принадна лірика, сплав розважливості, мудрості, великої любові до дітей, до отчого краю. «Мамині молитви» – невеликий сімейний альбом, до якого включено й вірші її дітей – Катерини та Костянтина Степанкових.

З-під пера А. Роговцевої вийшли і дві книги спогадів – «Мій Костя» та «Свидетельство о жизни». Обидві було написано в найтрагічніші

періоди життя Ади Миколаївни. Після смерті Костя Петровича Степанкова в 2004 р. жінка перебувала у стані розпачу й безпорадності, не знала, як жити далі, і тоді дочка майже примусила її написати книжку про батька. Працюючи над спогадами, Ада Миколаївна ніби знову прожила своє життя та знайшла в собі сили подолати біль. Але в 2012 р. знову сталося непоправне лихо: через невиліковну хворобу помер її син Костя. Пережити це горе було неможливо, світ для матері згас. І знову робота над книгою допомогла їй відродитися. У спогадах «Свидетельство о жизни» Ада Миколаївна щиро й проникливо розповіла про власне життя, сім'ю, людей, які її оточували та допомогли стати актрисою.

Герой України, народна артистка України, А. Роговцева – не лише визначна актриса, а й людина з чіткою громадянською позицією. Для багатьох співвітчизників вона була і є моральним авторитетом у ключові моменти сучасної історії. Разом з народом Ада Миколаївна була під час Помаранчевої революції, бо відчувала, що громадянське суспільство пробуджується і ніби знімає із себе іржу. Приходила на Майдан, де збиралися люди з усіх куточків України, приносила їм необхідні речі, підтримувала своїм мудрим і полум'яним словом. Під час Революції Гідності знову була разом з усіма на Майдані. А коли розпочалася російська агресія проти України, рішуче відмовилася від роботи в Росії.

А. Роговцева активно допомагає бійцям АТО, виступає з концертами, організувала збір коштів для військового шпиталю, зібрала 52 тис. грн на лікування поранених. За все це у вересні 2015 р. в Росії, де вона мала безліч друзів, завжди була бажаною та улюбленою багатьма поколіннями глядачів, проти неї було порушено кримінальну справу.

За плечима уславленої актриси довгий життєвий шлях. Її дорога в мистецтві розпочалася понад 60 років тому і триває досі. Ада Миколаївна, за її ж словами, досягла віку мудрості, але, як і раніше, для неї є жаданою робота в театрі, кіно, на телебаченні та на радіо. З радістю вона бере участь у творчих зустрічах із глядачами. Цій зосередженій та мудрій, іронічній та всерозуміючій жінці є про що розповісти людям, вона вміє сказати про найважливіші речі просто, але з такою переконливістю, яка не забувається.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Твори, інтерв'ю, бесіди А. Роговцевої**
Мій Костя / А. Роговцева. – Київ : Альтерпрес, 2006. – 284 с. : іл. – ISBN 966-542-291-X.
Мамині молитви: сімейний поетичний альбом / А. Роговцева, К. Степанков, К. Степанкова. – Суми : Мрія-1, 1996. – 76 с. : іл.

- Свидетельство о жизни** / А. Роговцева. – Каменец-Подольський : Рута, 2013. – 335 с. : іл.
 З творчої лабораторії : [інтерв'ю] / А. Роговцева ; бесіду вела Л. Приходько // Укр. театр. – 1984. – № 2. – С. 7–9.
 Кожна вистава – іспит : [інтерв'ю] / А. Роговцева ; бесіду вела Л. Приходько // Укр. театр. – 1980. – № 3. – С. 13–14.

Краща роль та, яка ще не зіграна : інтерв'ю з нар. артисткою України Адою Роговцевою / А. Роговцева ; бесіду вели В. Кіслова та Г. Онищенко // Безпека життєдіяльності. – 2015. – № 5. – С. 38–40.

Ада Роговцева: «Найкраще – людська гідність. Те, що робили з українцями під час Євромайдану, не можна пробачити»: розмова з відомою укр. актрисою театру і кіно про Україну і Росію, про людську гідність і злочини проти людства, про життя і смерть, про молитву і віру / А. Роговцева ; розмовляла Галина Гузьо // Високий Замок. – 2014. – 10–16 квіт. (№ 53). – С. 11.

Ада Роговцева: «Редкое имя Ада я получила благодаря папе»: [інтерв'ю] / А. Роговцева ; бесідувала Н. Жаркова // Караван историй. – 2004. – № 5. – С. 234–251 : ил.

«Російський» глядач тепер мені чужий»: Ада Роговцева – про творчість і найбільше своє розчарування – так званих братів / А. Роговцева ; розмовляв О. Єфимов // День. – 2015. – 25–26 верес. (№ 174/175). – С. 15.

Ада Роговцева: «Театр не повинен бути машиною...»: [інтерв'ю] / А. Роговцева ; бесіду вела В. Кандиба // Кіно-Театр. – 2005. – № 4. – С. 54–58 : фот.

«Я досягла віку мудрості»: незабаром актриса відзначить свій ювілей : [інтерв'ю] / А. Роговцева ; бесіду вела І. Гордійчук // День. – 2007. – 6 лип. (№ 108). – С. 17.

«Я не за і не проти. Я – за людей...»: Ада Роговцева розповіла, чому вона вирішила вийти на Євромайдан / А. Роговцева ; підгот. І. Гордійчук // День. – 2013. – 17 груд. (№ 231). – С. 11.

Як важливо «бути»: три інтерв'ю з Адою Роговцевою / А. Роговцева ; вів бесіду О. Вергеліс // Дзеркало тижня. – 2007. – 16–22 черв. – С. 18.

Про А. Роговцеву

Архангельская Н. Ада Роговцева / Н. Архангельская. – Москва : Союз кинематографистов СССР : Киноцентр, 1989. – 63 с. : ил.

Добруч О. Ада Роговцева відзначає ювілей / О. Добруч // Хрещатик. – 2012. – 15 листоп. (№ 162). – С. 2.

Липківська Г. Невловимість... Ада Роговцева / Г. Липківська // Укр. театр. – 1993. – № 5. – С. 23–25.

Спиридонова А. «Хто вам сказав, що я слабка?» / А. Спиридонова // Укр. театр. – 1979. – № 3. – С. 18–20.

Яремчук А. Ада Роговцева: «Любов не має схем і законів» / А. Яремчук // Укр. культура. – 2007. – № 11. – С. 22–23.

Роговцева Ада Миколаївна // Імена України, 2007 : біогр. енциклопед. слов. / Ін-т гуманіт. дослідж., Укр. акад. наук ; редкол.: Ю. О. Храмов (голов. ред.) [та ін. ; уклад.: Л. Г. Андрієнко та ін.]. – Київ, 2007. – С. 432. – ISBN 978-966-651-433-5.

Роговцева Ада Миколаївна (16.VII 1937) // Шевченківські лауреати, 1962–2001 : енциклопед. довід. / авт.-упоряд. М. Г. Лабінський ; вступ. сл. І. М. Дзюби. – Київ, 2001. – С. 454–455. – ISBN 966-7575-29-2.

Роговцева Ада Миколаївна // Кіномистецтво України в біографіях : (кінодовідник) / Н. Капельгородська, Є. Глушенко, О. Синько. – Київ, 2004. – С. 501–502.

Ілюстрації

Народна артистка України Ада Роговцева : [фотопортрет] // Укр. театр. – 2008. – № 1. – 1-а с. обкл.

Фотоальбом (театр) // Свідectвo о жизни / А. Роговцева. – Каменец-Подольський, 2013. – С. 271–332.

Народна артистка СРСР А. Роговцева в ролі Гелени. «Варшавська мелодія» Л. Зоріна, Київський театр ім. Лесі Українки : [сцена з вистави] / фот. Б. Градова // Укр. театр. – 1980. – № 3. – 1-а с. обкл.

Підготовлено С. Савченко

21 липня

«Одвага. Непохитність. Чистота»

До 110-річчя від дня народження О. Ольжича (1907–1944)



Олег Ольжич (Олег Олександрович Кандиба) – одна із найяскравіших постатей і символ покоління української молоді 20–30-х рр.

XX ст., що до останку присвятили себе служінню українській ідеї та боротьбі за відновлення незалежної Української держави. Чільний діяч Організації українських націоналістів (ОУН), видатний учений-археолог, поет, публіцист – доля щедро обдарувала О. Ольжича талантами в різних сфе-

рах людської діяльності та обрала його для боротьби за свободу України.

Народився Олег Олександрович у Житомирі, в родині відомого українського поета Олександра Івановича Кандиби (О. Олесь) і вчительки Віри Антонівни Сवादковської. У 1909 р. сім'я переїхала спочатку до Києва, а згодом до його передмістя – Пущі-Водиці. Хлопчик змалку вчився гри на скрипці та фортепіано, малював, багато читав, у чому йому головним радником і керманчем був батько. Вже у вісім років Олег почав писати вірші, потім – коротенькі оповідання про тварин.

Захочеш – і будеш.

В людині, затам,

Лежить невідгадана сила.

Зрослась небезпека з відважним життям,

Як з тілом смертельного крила.

О. Ольжич¹

¹ Ольжич О. Поезія. Проза. Київ, 2007. С. 51.

Коло української інтелігенції, з яким спілкувався батько, та загальна творча атмосфера в домі також мали глибокий і всебічний вплив на духовний розвиток хлопця. О. Олесь приятелював з відомим українським науковцем-археологом, краєзнавцем М. Біляшівським, директором Київського художньо-промислового і наукового музею імені імператора Миколи II. Влітку Олег разом з батьками часто гостював на дачі вченого під Каневом, де мав змогу спостерігати за археологічними розкопками на Княжій Горі. Романтика археології полонила хлопця на все життя.

У 1919 р. О. Олесь, як культурний аташе Української Народної Республіки (УНР), виїхав до Будапешта, згодом до Праги. Через Міжнародний Червоний Хрест він домагався виїзду за кордон своїх дружини й сина, які після поразки УНР та з приходом радянської влади зазнавали утисків як «вороги народу». Лише через кілька років, переживши страшний голод і холод, жажіття збройних конфліктів в Україні, вони отримали дозвіл виїхати. Оселилася родина в Чехословаччині, де на той час знайшли притулок чимало учасників визвольних змагань українського народу за волю і державну самостійність України.

На початку 1924 р. О. Кандиба став студентом філософського факультету Карлового університету в Празі — одного з найдавніших вищих навчальних закладів Європи. Обдарований юнак працював настільки серйозно і натхненно, що його називав своїм улюбленим учнем Л. Нідерле, чеський історик та археолог зі світовим ім'ям.

Головним предметом студій Олега в університеті була передісторична археологія та історія мистецтв. Одночасно він був слухачем на літературно-історичному відділі в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова (УВПІ) та Українському вільному університеті (УВУ) в Празі. У 1928 р. з'явилася друком перше оповідання О. Кандиби «Рудько», підписане псевдонімом О. Лелека.

У 1929 р. Олег закінчив Карловий університет, а вже через рік, 18 жовтня 1930 р., захистив докторську дисертацію на тему «Неолітична мальована кераміка Галичини», ставши одним із наймолодших докторів наук. Робота базувалася на дослідженні керамічних пам'яток трипільської культури, що зберігались у львівських і краківських музеях.

Після успішного захисту О. Кандиба прийняв запрошення професора УВУ В. Щербаківського обійняти посаду асистента кафедри археології. Одночасно молодий науковець працював в археологічному відділі Національного музею в Празі. Набував досвіду археолога на різних археологічних розкопках і в музеях Чехословаччини, Галичини,

Югославії, Австрії, обробляв наукову інформацію в музеях Львова, Кракова, Праги. Завдяки участі в численних міжнародних археологічних симпозіумах і конференціях, безпосередній праці на розкопках О. Кандиба здобув собі репутацію першорядного спеціаліста зі слов'янської археології. Одна за одною виходили друком його наукові праці з археології та суспільствознавства, що публікувалися багатьма мовами в українських, чеських, німецьких, югославських та американських виданнях.

Наукова діяльність молодого вченого зацікавила фахівців Гарвардського університету, і його запросили на посаду доцента. У 1938 р. О. Кандиба приїхав до США. Тут важливою сторінкою його наукового і громадського життя стала участь у заснуванні Українського наукового інституту в Америці, а згодом, після повернення в Європу, — підготовка до друку першого збірника наукових праць цієї установи.

На початку 1930-х рр. розквітнув і здобув широке визнання поетичний і публіцистичний талант О. Кандиби. Літературні кола української еміграції у Празі високо оцінили хист молодого поета. Його твори розходилися у списках, декламувалися напам'ять, цитувалися в аналітичних оглядах. Він став одним із засновників та чільних представників «празької школи» української поезії XX ст. разом із плеядою таких яскравих постатей, як Є. Маланюк, Ю. Клен, Ю. Липа, О. Стефанович, Ю. Дараган, Л. Мосендз, О. Лятуринська та ін.

У 1936 р. на запрошення Міжуніверситетського інституту в Римі О. Кандиба здійснював наукові дослідження в Італії, готував видання творів української літератури італійською мовою. Того ж року в журналах «Літературно-науковий вістник», «Студентський вісник» було опубліковано вірші О. Кандиби. Свої перші поезії, пародії, епіграми, жарти він підписував псевдонімами: О. Світанок, К. Костянтин, М. Запоточний, Д. Кардаш. Відомим став як поет Олег Ольжич.

Вирішальний вплив на долю молодого вченого і талановитого поета мала зустріч у Римі з головою Проводу українських націоналістів (ПУН) полковником Є. Коновальцем. Вступивши до лав ОУН, О. Ольжич відразу ж став її провідним діячем. Він брав активну участь в українському суспільно-політичному житті, присвятивши свою громадську діяльність справі відновлення незалежної Української держави. На доручення Є. Коновальця організував Культурну референтуру ПУН, що займалася випуском видань українських націоналістів та об'єднала довкола себе чимало відомих діячів культури і мистецтва. Редагував часопис «Самостійна думка», перетворивши його на орган ПУН.

О. Ольжич був одним із будівничих та обoronців Карпатської України, що постала в березні 1939 р. внаслідок розвалу Чехословацької Республіки. Протягом 1939–1941 рр. очолював Револьюційний трибунал ОУН, був членом Проводу ОУН. У 1940 р., коли в ОУН стався розкол, О. Ольжич беззастережно став на бік ОУН під керівництвом полковника А. Мельника.

З початком німецько-радянської війни О. Ольжич на чолі перших похідних груп ОУН вирушив в Україну й очолив націоналістичне підпілля в Києві. Стратегія ОУН полягала у швидкому створенні повноцінних українських адміністративних органів із повним спектром повноважень у населених пунктах. За задумом передбачалося поставити німецьку владу перед фактом реального існування нової української адміністрації, яка мала виступити офіційним репрезентантом українського народу у змаганнях за власну державність.

У Києві почалася розбудова українського політичного і культурного життя. Як майбутній парламент незалежної України постала Українська національна рада (УНРада). Її головою було обрано вченого-економіста, професора М. Величківського. Заходами УНРади вдалося встановити зв'язок з усіма областями України, відновити роботу Української академії наук (УАН), Київського університету, Київського політехнічного інституту, створити мережу початкового і середнього шкільництва. Було налагоджено вихід газети «Українське Слово», літературного журналу «Літаври»; створено юнацьке товариство «Січ», Спілку українських письменників, яку очолила поетеса та публіцист О. Теліга.

За короткий час довкола спілки, «Українського Слова» і «Літаврів» згуртувалося чимало інтелігенції. Видання знайомили читачів із творами поетів і письменників, які були репресовані або розстріляні та здобутки яких замовчувалися в радянській Україні. Також кияни вперше отримали можливість ознайомитися з творчістю українських митців еміграції. Було опубліковано твори О. Ольжича, У. Самчука, Л. Мосендза, Є. Маланюка та інших відомих поетів і письменників.

Зусиллями членів УНРади було відроджено кооперативний рух, налагоджено регулярну доставку до Києва продуктів харчування, відновлено роботу електростанції, водогону, міського транспорту, пожежної служби та інших комунальних підприємств. Було засновано Український Червоний Хрест (УЧХ), який опікувався полоненими, та створено Українську церковну раду.

Діяльність О. Ольжича не зосереджувалася лише в Києві – по всій Східній Україні діяли похідні групи ОУН, намагаючись розбудувати українське життя формуванням національних органів влади.

У Харкові почав виходити часопис «Нова Україна», з'являлися українські газети в Житомирі, Вінниці, Полтаві, Чернігові, Миколаєві, Кременчуці.

Така активність ОУН не могла тривалий час перебувати поза увагою німецької влади. Було проведено масові арешти членів українського націоналістичного підпілля. Серед заарештованих і страчених у Бабиному Яру були О. Теліга та її чоловік, музикант, громадський діяч М. Теліга, члени редакції газети «Українське Слово» І. Рогач, І. Кошик, О. Оршан-Чемеринський та багато інших діячів ОУН.

Очоливши ПУН із травня 1942 р. та взявши на себе керівництво всією роботою націоналістичного підпілля в Україні, О. Ольжич був змушений постійно переховуватися. Він оселився на Прикарпатті, де на той час уже активно діяли партизанські відділи ОУН та загони УПА. Протягом 1942 р. за безпосередньої участі О. Ольжича відбувався перехід ОУН до організації збройної боротьби проти німецьких окупантів.

2 серпня 1943 р. у церкві галицького села Яблунька Верхня О. Ольжич повинчався з Катериною Білецькою, донькою відомого українського літературознавця Л. Білецького. Молоде подружжя мало лише декілька місяців родинного щастя. В липні 1944 р. у них народився син, якого О. Ольжичу вже не судилося побачити.

У січні 1944 р., після арешту А. Мельника, О. Ольжич перебрав на себе обов'язки голови ПУН ОУН. Усвідомлюючи, що поразка Німеччини у війні та окупація Радянським Союзом території України є неминучими, він ухвалив рішення про створення «Куреня смерті» – загону добровольців, який мав залишитися за лінією фронту з метою проведення широкомасштабних диверсійних акцій в тилу ворога. Однак цю ідею реалізувати не вдалося. У травні 1944 р. на конспіративній квартирі у Львові очільника ПУН знайшли й заарештували гестапівці.

Як особливо небезпечну для Рейху особу, О. Ольжича терміново вивезли на допит до Берліна, а згодом – у нацистський концтабір «Заксенхаузен». У камері він був прикутий до підлоги кайданами, які не давали йому змоги підходити до стін, вікон та дверей. Допити з тортурами тривали кілька днів. У ніч з 9-го на 10 червня 1944 р., після нелюдських катувань, О. Ольжич помер. Його тіло наказали спалити у крематорії.

О. Ольжич міг обрати для себе будь-який шлях і скрізь домогтися успіху, але він свідомо обрав найтяжчий хрест – хрест боротьби, який проніс на плечах до своєї Голгофи.

Поетична творчість мала безпосередній зв'язок з ідеологічними та політичними переконан-

нями митця. За його життя побачили світ тільки дві збірки поезій – «Рінь» (Львів, 1935) та «Вежі» (Прага, 1940). Перша збірка була аполітичною. В ній переважали мотиви праісторії людства, античної Греції і Риму, вихоплені не тільки ерудицією, а й інтуїцією вченого – археолога та історика.

Почесна мова врочистих вітрин.

Уривчасто-скупі її аннали.

«Ми жали хліб». «Ми вигадали млин».

«Ми знали мідь». «Ми завжди воювали».

(«Археологія»).

Для поета не такою важливою була зовнішня декорація давніх епох і культур, як їхня духовність, зростання і розвиток людини, її соціальної сутності, звичаїв, нахилів, ментальності й моралі.

Друга збірка митця «Вежі» з'явилася після драматичних подій 1938–1939 рр., коли Закарпаття заявило про прагнення бути самостійною державою, вимагало створення української влади, незалежного уряду. Проповідуючи своїм словом героїчний тип людини, О. Ольжич вірив у сконденсовані в ній сили, непідвладні духовним утилкам тиранів. З цього випливає абсолютизація людської волі, яка найвиразніше виявляється в осягненні задалегідь визначеної мети.

Державу не твориться в будучині,

Державу будується нині.

Це люди – на сталь перекуті в огні,

Це люди – як брили камінні.

(«Незнаному воякові»).

З цього погляду О. Ольжича можна вважати революційним романтиком, зусиллями якого формувалася нова літературна течія – неоромантизм, насичена образною реконструкцією минулих героїчних епох національної історії та світової цивілізації.

Третя збірка «Підзамчя», впорядкована самим автором, побачила світ уже після його смерті, в 1946 р. В ній синтезовано попередні творчі пошуки поета, що свідчать про високу культуру його художнього мислення, схильність до філософських узагальнень дійсності та її драматичних колізій. О. Ольжича завжди цікавили горді й нескорені постаті (вірші «Муки св. Катерини», «Пророк»). Його лірика – це сповідь воїна, відкритого й чесного в бою, який чітко усвідомлює, що тільки ціною власного життя прокладається шлях

до свободи, до виборювання права бути частиною генетичної пам'яті народу (вірш «Триптих»).

Надзвичайною глибиною та переконливістю відзначається публіцистика О. Ольжича. Його нарис «Українська історична свідомість» ґрунтується на Ідеї Роду як на нескінченному й нерозривному ланцюгу, що єднає покоління українців, і сягає глибини тисячоліть. Криком душі автора стала стаття «Дух руїни. По сторінках історії», видана окремою брошурою після трагічної загибелі 30 червня 1941 р. в Житомирі відомих діячів українського національно-визвольного руху О. Сеніка та М. Сціборського. Для О. Ольжича їхня смерть була трагічним наслідком розколу в ОУН. Саме «дух руїни», на його думку, століттями був головною причиною невдач українців у боротьбі за власну державу та самостійний розвиток: «Уся історія України – це боротьба двох сил: конструктивної, що скупчує українську потугу, і руїнної, що розпорошує її у взаємному самопожиранні та несе розбиття і розпад, а вслід за цим завжди йшло панування чужинців над Україною. У цій вічній боротьбі творчого будуючого духу зі стихією степу й руїни віримо твердо, що творчий дух перемаже хаос і розклад, звідки б цей не походив і як би не проявлявся. Бо інакше не було б смислу в нашому житті і змаганні»¹.

Сьогодні ім'я О. Ольжича широко відоме в Україні та добре знане у світі. Виходять книги з його поетичними та публіцистичними творами. До сторіччя із дня народження діяча було перевидано практично всю його наукову спадщину, здійснено переклади українською мовою тих статей і книжок, що виходили чеською, англійською, німецькою мовами. Іменем О. Ольжича названо вулиці в багатьох містах і селах. Пам'ятні знаки видатному діячеві встановлено і в пунктах археологічних досліджень у сільській місцевості, і на будівлях, де розміщувалися його конспіративні квартири у великих містах, зокрема в Києві.

Про О. Ольжича знято повнометражний двосерійний художньо-документальний фільм-трилогію «Я камінь із Божої пращі», до якого ввійшли стрічки «Ольжич» (1996), «Доба жорстока, як вовчиця», «Незнаний воїн» (обидві – 2000). У 2002 р. цей фільм було удостоєно Національної премії України імені Тараса Шевченка.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів О. Ольжича

Ольжич О. Археологія / О. Ольжич ; [передм. С. Рижова ; наук. ред., упоряд., підгот. текстів, прим.: Ю. Рассамкін, С. Рижов ; голов. ред. О. Веремійчак] ; НАН України [та ін.]. – Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2007. – 495 с. : іл.

Ольжич О. Величність : поезії й поеми / О. Ольжич ; ред. Т. Курпіта ; вступ. ст. В. Державина. – Чикаго : ОДУ : 2 Відділ, 1969. – 176 с. : портр.

Ольжич О. Вибрані твори / Олег Ольжич ; упоряд. О. Зінкевич ; передм. Є. Сверстюка. – Вид. 2-е. – Київ : Смолоскип, 2009. – 662 с. : іл., портр.

¹ Відейко М. Ю. Наукова спадщина Олега Ольжича. Київ, 2008. С. 179–180.

Ольжич О. Поезія, проза / НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Фондація ім. О. Ольжича [та ін.]. – Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2007. – 543 с. : іл. – ISBN 978-966-7601-97-3.

Ольжич О. Рінь : твори / Олег Ольжич ; упоряд. Інна Нагорна ; [ред. Є. Шморгун]. – Рівне : Азалія, 2012. – 57 с. : іл. – (Бібліотечка Літературного музею Уласа Самчука в Рівному ; число 19).

Ольжич О. Дух руїни : (по сторінках історії) / післямова І. Дзюби ; [упоряд., вступ. сл. О. Зінкевича]. – Київ : Смолоскип, 2007. – 49 с. : портр.

Ольжич О. Українська історична свідомість ; Дух Руїни / Олег Ольжич ; [упоряд.: І. Сюдюков, М. Томак, Н. Тисячна ; за заг. ред. Л. Івшиної ; передм. С. Кота]. – Київ : Укр. прес-група, 2012. – 47 с. : портр. – (Серія «Броньбійна публіцистика») (Бібліотека газети «День») («Україна Incognita»).

Ольжич О. Незнаний воєк = Безвестний воїн : [вірші] / Олег Ольжич ; пер. з укр. В. Богуславської. – Київ : [б. в.], 2007. – 135 с.

Ольжич О. Цитаделя духа : [збір. творів поета, уривки із спогадів, пр. про нього, біогр., фотоматеріали] / Олег Ольжич ; [впоряд., перед. слово, прим. М. Неврлого]. – [Б. м.] : Словац. пед. вид-во у Братиславі, від. укр. літ. в Пряшеві : Фондація ім. О. Ольжича у Лондоні, 1991. – 244 с. – ISBN 80-08-01692-2.

Про О. Ольжича

Відейко М. Наукова спадщина Олега Ольжича / Михайло Відейко, Сергій Кот. – Київ : Наш час, 2008. – 239 с. : іл., портр. – (Невідома Україна – Програма «Українська книга»).

Жулинський М. Олег Ольжич і Олена Теліга : нариси про життя і творчість : вибр. твори / М. Жулинський ; Дослідниц. фундація ім. О. Ольжича в США. – Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – 143 с. : портр. – ISBN 966-7018-54-7.

Киричук Ю. О. Ольжич-Кандиба – археолог, поет, політик / Ю. Киричук // Археол. дослідж. Львів. ун-ту : зб. ст. та повідомл. – Львів, 2000. – Вип. 4. – С. 222–227.

Кот С. Олег Ольжич: Наша справа – витворити моноліт / С. Кот // Українська історична свідомість ; Дух Руїни / Олег Ольжич. – Київ, 2012. – С. 3–5.

Курпіта Т. Олег Ольжич: поет національного героїзму (д-р Олег Кандиба 1908–1944) / Т. Курпіта // Величність : поезії й поеми / О. Ольжич ; ред. Т. Курпіта ; вступ. ст. В. Державина. – Чикаго, 1969. – С. 7–18.

Моравкова А. Олег Ольжич: Пражская литературная эмиграция / А. Моравкова // Междунар. конф. «Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов» : сб. докл. / Славян. б-ка при Нац. б-ке Чеш. Респ. – Прага, 1995. – Ч. 1. – С. 301–309.

Червак Б. О. Ольжич: «Народ, який вірить, що якась суміжна країна або імперія збудує йому державу, ніколи не зможе стати на власні ноги і буде завжди паралітиком...» / Богдан Червак // Укр. слово. – 2012. – 18–24 лип. (№ 29). – С. 4–5.

Черченко Ю. Неопубліковані документи про Олега Ольжича (1927–1941 рр.) / Ю. Черченко // Іст. журн. – 2007. – № 5. – С. 111–124.

Яременко В. Передчуття зустрічі з Ольжичем / В. Яременко // Дніпро. – 1994. – № 1. – С. 100–114.

Електронні ресурси

Білоус П. «Любов і творчість, туга і порив, відвага і вогонь самопожертви!» (до 100-річчя Олега Ольжича) [Електронний ресурс] / Білоус П. – Текст. дані. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/4951/1/1_18.pdf (дата звернення: 05.01.2017). – Назва з екрана.

Червак Б. Олег Ольжич. Поет національного героїзму [Електронний ресурс] / Б. Червак // Історична правда : [онлайн. сусп.-іст., наук.-попул. вид.]. – Текст. та граф. дані. – [Київ], 2012. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/08/27/92187/> (дата звернення: 15.09.2016). – Назва з екрана.

Ілюстрації

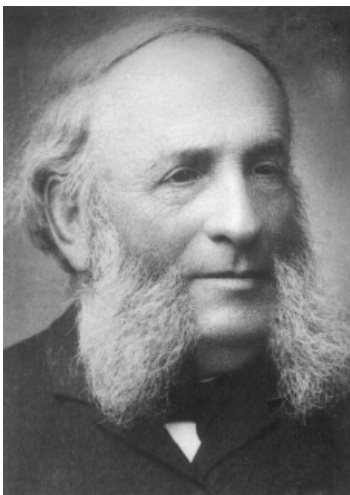
[О. Ольжич : фото в різні роки життя] // Ольжич О. Цитаделя духа. – [Б. м.], 1991. – Вклейка в кінці кн.

Підготовлено О. Бохан

29 липня

Співець моря

До 200-річчя від дня народження І Айвазовського (1817–1900)



*Айвазовский, кто бы и что ни говорил,
есть звезда первой величины во всяком случае,
и не только у нас, а и в истории искусства вообще...
И. Крамской¹*

Видатний російський і український художник вірменського походження І. Айвазовський (Гайвазовський) є одним із найвідоміших мариністів в історії живопису.

Завдяки своєму таланту й титанічній праці за 60 років творчого життя він створив понад 6 тисяч полотен, переважну більшість з яких було присвячено морській стихії. Справжній віртуоз пензля, І. Айвазовський оволодів усіма тонкощами зображення моря та досягнув вершин слави. Шедеври великого майстра, що нині перебувають у найкращих музейних зібраннях

¹ Цит. за: Саргсян М. Жизнь великого мариниста: Иван Константинович Айвазовский. Феодосия ; Москва, 2010. С. 181–182.

світу та у приватних колекціях, обезсмертили його ім'я.

Народився майбутній художник (справжнє ім'я та прізвище Ованес Гайвазян змінено на Іван Айвазовський у 1841 р.) у Феодосії, в сім'ї збіднілого вірменського крамаря та вишивальниці. До Криму батько переселився з Галичини в 1812 р.

Від природи Онік, як називали хлопця рідні, був надзвичайно обдарованим: у дитинстві самотужки навчився грати на скрипці, а головне – виявляв надзвичайні здібності в малюванні. Він із захопленням копіював гравюри з книжок на історичні та міфологічні теми, малював пейзажі. Зростаючи у приморському місті, хлопчик найбільше любив споглядати море й кораблі та прагнув якомога точно відобразити водну стихію. Феодосійський архітектор Я. Кох, побачивши малюнки Оніка, дав хлопчині перші уроки майстерності, подарував олівці, папір, фарби.

Надзвичайні здібності юного художника оцінив і градоначальник Феодосії О. Казначеев і посприяв тому, щоб хлопець після закінчення вірменської приходської школи продовжив навчання в Сімферопольській гімназії. За підтримки О. Казначеева у 1833 р. 16-річний Ованес вирушив до Петербурга. Його малюнки стали підставою для зарахування до Академії мистецтв – авторитетного навчального закладу.

В академії Ованеса почали називати на російський манер – Іваном. Спочатку він навчався в пейзажному класі професора М. Воробйова – автора перших російських марин, пізніше відвідував клас батального живопису А. Зауервейда. Одним із учителів Івана був і видатний художник К. Брюллов, який став для юнака справжнім духовним батьком. Як член мистецького гуртка «Братія», створеного К. Брюлловим, І. Айвазовський увійшов до кола мистецької еліти Петербурга.

Вчився Іван із захопленням і дуже швидко розкрив своє яскраве обдаровання: в 1835 р. за етюд «Повітря над морем» йому було присуджено срібну медаль. У 1837-му сім картин І. Айвазовського, представлених на академічній виставці, дістали високу оцінку Ради Академії мистецтв. За картину «Штиль» художника нагородили золотою медаллю першого ступеня, яка давала право на відрядження для стажування за кордоном. Щоправда, спочатку його відправили для самостійної роботи до Криму.

На початку березня 1838 р. І. Айвазовський приїхав до Феодосії, де з наснагою занурився в улюблену справу. Щодня море відкривало художнику таємниці своїх світлових ефектів,

а він знаходив дедалі нові відтінки в переданні природної стихії. Взявши участь у кількох військово-морських походах до берегів Кавказу, молодий живописець написав низку картин, зокрема перше значне батальне полотно «Десант у Субаші» (1839).

Восени 1839 р. в Петербурзі І. Айвазовський отримав атестат про закінчення академії. На цей час він уже був цілком сформованим майстром живопису.

Готуючись до поїздки на стажування за кордон, художник понад місяць жив на квартирі Т. Шевченка і В. Штернберга – товариша Івана по пейзажному класу. Проводи І. Айвазовського та В. Штернберга Тарас Григорович описав в автобіографічній повісті «Художник».

Першою країною, яку І. Айвазовський відвідав у липні 1840 р., стала Італія. У Венеції йому пощастило зустрітись і потоваришувати з М. Гоголем, С. Боткіним, І. Панаєвим, О. Івановим. Із М. Гоголем у художника зав'язалися особливо дружні стосунки. Разом вони вирушили до Флоренції, щоб відвідати галереї Уффіці та Пітті, в яких демонструвалися картини Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Мікеланджело, Боттічеллі, Тіціана, Джорджоне та ін. Щоб досягнути й вивчити мистецтво великих майстрів живопису, І. Айвазовський неодноразово приходив до галерей та копіював знамениті твори.

Відвідуючи італійські міста – Рим, Болонью, Сорренто, Амальфі, Неаполь – та ознайомлюючись із мистецькими скарбами, І. Айвазовський надзвичайно багато працював. Саме в Італії живописець сформував власну манеру роботи. Він працював на пленері короткі проміжки часу, роблячи малюнки та етюди з натури. Потім у майстерні на полотні детально відтворював побачене. У цьому художнику допомагала його феноменальна зорова пам'ять та вміння мислити живописними образами.

І. Айвазовський володів безліччю прийомів досконалого зображення води – міг передати на полотні штиль, легке хвилювання, шторм чи бурю. Надзвичайно майстерно йому вдавалося відображати й небесний океан, глибоко досягаючи різні стани повітряного середовища, рух хмар.

За осінь і зиму, проведені за кордоном, художник написав 40 великих картин та багато мініатюр. На художній виставці в Римі його нові полотна «Неаполітанська ніч», «Буря», «Хаос» (усі – 1841) дістали широке визнання. Придбати картину «Хаос» мав намір Папа Римський Григорій XVI, але художник не продав, а подарував її Ватикану. Вражений високою майстерністю автора полотна та його благородним учинком, понтифік на-

городив художника золотою медаллю. Слава про мистецтво геніального живописця прокотилася всією Європою. Творами митця захоплювалась аристократична й проста публіка, а місцеві художники, які почали наслідувати його, створювали морські види «а-ля Айвазовський». Тепла, привітна країна, щирі й доброзичливі італійці, які визнали мистецтво майстра, полюбилися йому на все життя. Для Івана Костянтиновича Італія стала взірцем гармонійного існування людини та моря.

З успіхом демонструючи своє мистецтво, художник відвідав Іспанію, Німеччину, Англію, Францію, Нідерланди. В Амстердамі, на батьківщині морського живопису, йому надали звання академіка.

У 1843 р. І. Айвазовського запросили на ювілейну виставку в Лувр, де він представив картини «Буря біля берегів Абхазії» (1839), «Море у тиху погоду (Штиль)», «Ніч на березі Неаполітанської затоки» (обидві – 1843). Паризька публіка була в захваті від цих полотен, а художники виявляли щире привітність авторів. Паризька академія мистецтв нагородила митця золотою медаллю. Здобувши визнання та світову славу, І. Айвазовський у 1844 р. із тріумфом повернувся до Росії, де його зустріли з великою пошаною. Російська Академія мистецтв надала митцю звання академіка. На той час йому виповнилося лише 27 років.

Живописець отримував безліч замовлень, серед яких було й завдання від уряду – написати всі російські порти на Балтійському морі: у Кронштадті, Петербурзі, Ревелі, Свеаборгу, на мисі Гангут. Упродовж зими 1844–1845 рр. І. Айвазовський створив серію картин, за які військово-морське відомство надало йому почесне звання художника Головного морського штабу із правом носіння адміралтейського мундира. Це відкривало для митця широкі можливості, зокрема він безперешкодно міг відвідувати кораблі, знайомитись з їх оснащенням та з усім тим, що необхідно було для реалістичного відтворення морського флоту на полотні. Згодом цей адміралтейський мундир було увінчано почесними орденами багатьох країн, а його власника обрано членом п'яти академій мистецтв.

Навесні 1845 р. І. Айвазовський узяв участь у середземноморській географічній експедиції до берегів Малої Азії й островів Грецького архіпелагу. Ця подорож надихнула митця на написання картин «Захід сонця над Троєю», «Острів Родос», «Мінос при вранішньому сонці» (всі – 1845), «Вид Принцевих островів біля Константинополя з висоти пташиного польоту на Мармуровому мо-

рі» (1846). Підкорений красою Константинополя, він написав кілька картин з видами цього величного міста. Під час плавання було зроблено велику кількість малюнків та ескізів, котрі протягом багатьох років слугували майстрові матеріалом для створення морських пейзажів та відтворення батальних сюжетів.

Незважаючи на широке визнання та на пропозицію імператорської родини стати придворним живописцем, І. Айвазовський місцем свого постійного проживання вибрав улюблену провінційну Феодосію. Тут у 1845 р. він розпочав на березі моря будівництво будинку та великої майстерні.

У травні 1846 р. на честь свого повернення до Феодосії художник влаштував грандіозне свято для всього міста та організував виставку власних картин, присвячену десятиріччю творчої діяльності.

У новій майстерні І. Айвазовський писав картину за картиною: морські види Італії, а також Феодосії, Керчі, Севастополя, Одеси. Згодом, у 1865 р., на базі власної майстерні художник відкрив «Загальні художні майстерні» – своєрідну філію академії мистецтв, де навчалися відомі художники Л. Лагоріо, М. Латрі, К. Богаєвський та ін.

У 1847 р. 30-річному І. Айвазовському було надано почесне звання професора Академії мистецтв Петербурга. Після проведення першої виставки в Москві в 1848 р. він разом з молододружиною, Юлією Гревс, остаточно переїхав до Феодосії. Протягом 12 років тривало щасливе сімейне життя. У подружжя народилося чотири доньки. Проте з часом шлюб розпався. Вдруге І. Айвазовський одружився в 1882 р. Його обраниця Ганна Саркізова була на 30 років молодшою від свого чоловіка. Ця молода красуня щиро й самовіддано кохала митця, оточила його душевним теплом та сімейним затишком. Вона зберігала вірність чоловікові і після його смерті.

Своєрідність творчості І. Айвазовського полягала в романтичному зображенні величі морської стихії, відваги людей, що борються з морем. До кращих здобутків художника 1840–1850-х рр. належать полотна «Буря на Чорному морі» (1845), «Георгіївський монастир» (1846), «Вхід у Севастопольську бухту» (1851). Найвідомішою картиною цього періоду є «Дев'ятий вал» (1850). На полотні зображено вранішнє море, яке ще не встигло заспокоїтись після шаленого нічного шторму, та моряків на уламках корабля, які сподіваються врятуватися. Золоті промені сонця освітлюють бурхливі хвилі, а найбільша з них – дев'ятий вал, кожної миті може поглинути людей. Художник знайшов точні засоби зображення могутності й краси морської стихії, страшної і

водночас прекрасної у своїй величі. Незважаючи на драматичний сюжет, картина сповнена світла й повітря, а промені сонця створюють романтичне піднесення та оптимістичну віру в сили людини.

У 1854 р., у період Кримської війни, І. Айвазовському довелося виїхати до Севастополя, а сім'ю вивезти до Харкова. Під враженням від побачених бойових дій на морі було створено батальні картини: «Перехід російських військ на Північний бік», «Взяття Севастополя» (обидві – 1855), «Облога Севастополя» (1859) та ін.

1860–1870-і рр. – середина творчого шляху і період розквіту таланту митця. У цей час І. Айвазовський написав багато полотен, зокрема картину «Море» (1864), яка є урочистим і проникливим гімном красі природи – морю, небу, горам, а також «Буря вночі» (1864) та «Буря на Північному морі» (1865), котрі належать до найпоетичніших творів художника. Новою сходиною в його мистецтві стала картина «Райдуга» (1873), на якій зображено бурю і корабель, що гине. Це полотно відзначається складними рефlekсами світла, що проникають у товщу води та відбиваються на її поверхні.

Попри те, що І. Айвазовський був природженим мариністом і головним об'єктом його творчості завжди було море, в доробку майстра пензля є багато творів різної тематики. Він писав картини на біблійські та античні теми, портрети. Досконало володів малюнком і графікою.

Чимало творів Іван Костянтинович присвятив Україні. В його доробку є картини, які зображують степові українські пейзажі з вітряками, жінцями, чумацькими возами, запряженими волами, стадами овець у степу. Найвідоміші твори цієї тематики – «Очерет на Дніпрі біля містечка Олешки» (1857), «Обоз чумаків» (1862), «Ніч на Україні» (1871), «Літній вечір на Україні» (1872), «Нічний український пейзаж», «Млин на березі річки. Україна» (обидва – 1880), «Під час жнив на Україні» (1883), «Весілля на Україні», «З весілля» (обидва – 1891). У цих полотнах митець виявив свою любов до України, емоційно зафіксував красу її природи, своєрідний побут, звичаї та культуру українців.

Багато подорожуючи, Іван Костянтинович у 1868 р. відвідав і свою історичну батьківщину – Кавказ. Природа цього краю надихнула його на написання картин із зображенням панорами гірських масивів, Дар'яльської ущелини, аулу Гуніб, кількох чудових полотен, що зображують Кавказькі гори з боку східного узбережжя Чорного моря. У Вірменії він написав озеро Севан та Араратську долину. Значно пізніше було створено й відому картину «Сходження Ноя з гори Арарат» (1889).

Восени 1869 р. І. Айвазовський здійснив подорож до Єгипту, де був присутній на церемонії відкриття Суецького каналу. Під враженням від перебування в цій країні художник написав панораму каналу, відобразив її пейзажі, побут населення. Підкорений величчю пустель, грандіозними пірамідами, загадковими сфінксами, він створив картини «Караван в оазі. Єгипет» (1871), «Велика піраміда в Гізі» (1878) та ін.

Як завжди, в усіх зарубіжних країнах, виставки картини І. Айвазовського проходили з величезним успіхом. А в Російській імперії в 1870-х рр., коли силу набирала рух передвижників, на адресу художника почала лунає критика. Йому дорікали, що він стоїть осторонь від загального розвитку російської пейзажної реалістичної школи. Іван Костянтинович визнавав цю критику. Проте перехід від умовностей романтичного пейзажу до реалістичніших морських видів відчувався в його живописі ще починаючи з 1860-х рр. Художник став зменшувати романтичний пафос у картинах, відходити від багатоколірного колориту та переходити до складніших тональних гам, приділяючи особливу увагу сіро-блакитній гамі. Так, почавши з творів, насичених яскравими романтичними образами, майстер дійшов до глибокореалістичного мистецтва.

Доля подарувала художнику творче довголіття. Навіть у поважному віці його творча енергія була невичерпною. Картину «Серед хвиль» (1898), яку фахівці вважають вершиною творчості І. Айвазовського, він написав за десять днів до того, як йому виповнився 81 рік. На великому полотні (його розміри – 12 м²) відтворено бурхливу стихію – грозове небо й море, вкрите хвилями, що немов киплять у зіткненні одна з одною, і лише промінь сонячного світла, прорізавши імлу, осяяв райдужним блиском вершини велетенських хвиль. У картині проявилася вся майстерність автора. Цю грандіозну марину він ніколи не вивозив з Феодосії на виставки, а згодом заповів рідному місту.

В останні роки життя художник провадив активну виставкову діяльність в Російській імперії та за її межами. Так, у 1890 р. було відкрито його персональну виставку в Парижі. Творчість знаменитого мариніста була високо оцінена публікою та критикою. Президент Французької республіки, який був у захваті від картин, нагородив митця Командорським хрестом ордена Почесного легіону.

З виставкою своїх картин І. Айвазовському довелося побувати також у США, куди він вирушив у 1892 р. Після цієї подорожі у творчому доробку майстра з'явилося кілька картин, зокрема «Ніагарський водоспад» (1893).

Загалом за життя художника відбулося 113 персональних виставок. Це абсолютний рекорд у практиці світового живопису. Наприкінці життя І. Айвазовський мріяв відвідати милу його серцю Італію, щоб показати нові твори і знову зустрітися зі своєю молодістю у країні, яку полюбив назавжди. На жаль, ця мрія не здійснилася. Серце великого художника перестало битися 2 травня 1900 р. Він помер миттєво від крововилив у мозок, залишивши на мольберті незавершеною свою останню марину «Вибух турецького корабля». Вся Феодосія була в траурі, мешканці міста проводжали свого доброго генія в останню путь. Поховали Івана Костянтиновича на території старовинної вірменської церкви Святого Сергія. Невтішна вдова художника на його могилі встановила надгробок, на якому викарбовано напис: «Народжений смертним залишив по собі безсмертну пам'ять».

У духовному заповіті митця було висловлено його посмертну волю, згідно з якою будинок картинної галереї, відкритої в 1880 р., з усіма картинами, статуями та іншими творами було передано у власність Феодосії.

Великий художник усім серцем любив своє місто і зробив для нього так багато, як ніхто інший. За ініціативою та завдяки матеріальній підтримці І. Айвазовського у Феодосії з'явилися міський концертний зал, археологічний музей, публічна бібліотека, вірменська школа, порт, залізниця, а ще такий важливий для містян водопровід.

Він також відкрив художню школу. Крім того, надавав допомогу знедоленим і постраждалим від стихійних лих. Феодосійці пишалися своїм знаменитим земляком, любили й шанували його. Нерідко вони просили знаменитого художника стати хрещеним батьком їхніх дітей, запрошували на родинні свята, і він нікому не відмовляв. Вдячні мешканці Феодосії обрали І. Айвазовського першим почесним громадянином міста і встановили йому оригінальний пам'ятник-фонтан: на постаменті стояла бронзова скульптура жінки з раковиною в руках, з якої стікала вода в кам'яну чашу, і, переповнюючи її через край, спадала в басейн. Біля ніг статуї була увінчана лавровим вінком палітра з написом «Доброму гению». Однак через неправильно організовану систему відтоку води фонтан з прилеглою територією весь час були підтоплені, тому його закрили. У 1930-і рр. камінні конструкції фонтану розібрали, бронзову скульптуру перенесли у міський парк. Під час Другої світової війни статуя зникла. Пам'ятник було відновлено в 2004 р. за старими листівками. Від попереднього він відрізняється колонадою і написом: «Великому Айвазовському і ученикам его – благодарная Феодосия».

Великий співець і романтик моря до цього часу не має собі рівних у зображенні морської стихії, батальних морських сцен. Його творчість, одухотворена надзвичайною поетичною силою, мистецькою довершеністю, викликає захоплення в любителів живопису й нині.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Публікації творів І. Айвазовського

Иван Айвазовский : [альбом] / [авт. текста В. Н. Пилипенко]. – Ленинград : Художник РСФСР, 1991. – 187 с. : ил.

Иван Айвазовский : [альбом] / авт. текстов: Л. Илинг, О. Пидсуха. – Киев : Киев. нац. музей рус. искусства, 2013. – 24 с. : ил. – (11 шедевров. Из коллекции Киевского национального музея русского искусства).

Иван Константинович Айвазовский, 1817–1900 : [альбом репрод.] / текст Н. С. Барсамова. – Москва : Искусство, 1971. – 99 с. : ил.

Иван Айвазовский, 1817–1900 : [альбом репрод.] / вступ. ст. Н. Н. Успенского ; ред. О. Перумова. – Санкт-Петербург : Аврора ; Бурнемут : Паркстоун, 1996. – 171 с. : репрод. – (Великие мастера живописи). – ISBN 1-85995-289-5.

Про І. Айвазовського

Барсамов Н. С. И. К. Айвазовский: о мастерстве художника / Н. С. Барсамов. – Москва : Искусство, 1967. – 111 с. : ил.

Барсамов Н. С. Айвазовский в Крыму : очерки об И. К. Айвазовском и художниках г. Феодосии Л. Ф. Лагорио, А. И. Фесслере, К. Ф. Богаевском, М. А. Волошине, М. П. Латри / Н. С. Барсамов. – Симферополь : Крым, 1967. – 112 с. : ил., 23 л. ил.

Вагнер Л. А. Жизнь И. К. Айвазовского / Л. А. Вагнер, Н. С. Григорович. – Москва : Искусство, 1970. – 256 с. : ил., 25 л. ил. – (Жизнь в искусстве).

Великий певец моря : фотокнига / авт. текста Т. Н. Барская. – Киев : Мистецтво, 1993. – 118 с. : ил. – Текст парал. рус., англ., фр. и нем. – ISBN 5-7715-0661-3.

Великие художники : [в 30 т.]. Т. II : Айвазовский / авт. текста М. Гордеева. – Киев, 2010. – 48 с. : ил.

Веретенников А. М. Мир Айвазовского, 1817–1900 / А. М. Веретенников. – Москва : ТЕРРА – Кн. клуб, 2003. – 192 с. : ил. – (Библиотека искусства). – ISBN 5-275-00767-1.

Пилипенко В. Н. Иван Константинович Айвазовский = Ivan Aivazovsky / В. Н. Пилипенко. – Ленинград : Художник РСФСР, 1991. – 187 с. : ил. – (Русские живописцы XIX века). – ISBN 5-7370-0247-0.

Саргсян М. С. Жизнь великого мариниста: Иван Константинович Айвазовский / М. С. Саргсян ; пер. с арм. Е. Барашьяна ; подгот. текста и коммент. Д. Лосева. – Феодосия ; Москва : Коктебель, 2010. – 383 с. : портр., 17 л. ил. – (Портрет мастера ; вып. 3). – ISBN 978-966-2902-22-8.

Феодосийская картинная галерея им. И. К. Айвазовского : путеводитель / И. М. Погребецкая, С. С. Полун, А. Л. Богданова [и др.]. – 2-е изд. – Симферополь : Таврия, 1980. – 94 с. : ил., 16 л. ил.

Ілюстрації

Автопортрет, 1841 ; Автопортрет, 1874 ; Автопортрет, 1881 ; Автопортрет, 1892 // Великие художники : [в 30 т.]. Т. II : Айвазовский. – Киев, 2010. – С. 6, 15, 30, 42.

В. Тимм. Портрет И. К. Айвазовского // Саргсян М. С. Жизнь великого мариниста: Иван Константинович Айвазовский. – Феодосия ; Москва, 2010. – С. 260.

Плененные красотой: И. Айвазовский и его внуки : выставка / Харьков. худож. музей, Нац. картин. галерея им. И. Айвазовского. – Харьков : АВЕК, 2005. – [9 с.] : ил.

Підготовлено С. Савченко

Серпень

Пн Вт Ср Чт Пт Сб Нд

	1	2	3	4	5	6
7	8	9	10	11	12	13
14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27
28	29	30	31			

Нагострили серпи, в'яжуть збіжжя у снопи,
а сонце припікає, – коли це буває?
(У серпні)

Друге цвітіння

У серпні, як уже цілує осінь
Берези й клени першим поцілунком,
Прутизни підливаючи в любов;
У серпні, як уже лелеки вчать
Літати молодь, креслячи круги
Все вище й вище в ясно-синім небі,
Щоб до далеких позаморських мандрів
Було готове плем'я молоде;
У серпні, як горять жоржини повні
Холодним полум'ям навпроти сонця
І айстри розгортають пелюстки,
До кучерів подібні, – в тихім серпні
Буває день, коли троянди кущ,
Що тішив нас жагучою весною,
Як палу найчистішого взірця,
Як пристрасть, перелита в ніжні тони
І в запах лагідний, – немов згадає
Минуле щастя, стрепенеться враз,
Қосинками обсипаний скляними,
І викине тендітні бульбашки,
Як навесні, і знову розцвіте.

Той цвіт буває ніби ще пишніший,
Іще ясніший, дух іще п'янкіший,
Немов природа всю любов свою
Влила у нього.
Краю рідний мій,
Як прагну я, щоб думи всі мої,
Всі почуття, всі помисли і співи
Удруге розцвіли – і втретє – всоте,
Щоб ясність небували й гостроту,
Гарячу силу, мови білий гарт
Придбать мені, наперекір природі,
На зло похилості і сивині,
Щоб я підніс, немов палку троянду.
Твоїй пишноті, генію твоєму
Пошани й слави кубок золотий!

М. Рильський¹

¹ Рильський М. Друге цвітіння // Зібрання творів. У 20 т. Т. 3 : Поезії 1941–1950 / М. Рильський. Київ, 1984. С. 129–130.

1

120 років від дня народження **Михайла Леонідовича Слонімського** (1897–1972), російського письменника

100 років від дня народження **Марії Кановас-Саморано** (1917–1987), іспанської перекладачки

80 років від дня народження **Мілі Лучак** [справж. – Емілія Володимирівна Лучак-Горбачек (1937)], української письменниці (Польща)

2

День пророка Єлі

День високомобільних десантних військ

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 457 / 2012 від 27.07.2012 р.

170 років від дня народження **Данієля Веренки** (1847–?), австрійського та румунського історика, педагога

125 років від дня народження **Анатолія Костянтиновича Буцького** (1892–1965), українського та російського музикознавця, композитора, педагога

120 років від дня народження **Василя Миколайовича Шевченка** (1897–1981), українського фітопатолога

100 років від дня народження **Олекси Яковича Ющенка** (1917–2008), українського поета, прозаїка, журналіста

3

150 років від дня народження **Стенлі Болдвіна** [Болдуїн (1867–1947)], англійського державного діяча

4

День Національної поліції України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 693 / 2015 від 09.12.2015 р.

330 років від дня укладення (1687) **Коломацьких статей** – міждержавного договору між Військом Запорозьким та Російською державою про підтвердження козацьких прав і привілеїв та збереження реєстрового козацького війська

260 років від дня народження **Володимира Лукича Боровиковського** (1757–1825), українського художника, портретиста, мініатюриста, іконописця

225 років від дня народження **Персі Біші Шеллі** (1792–1822), англійського поета

130 років від дня народження **Євгена Самійловича Бурксер** (1887–1965), українського вченого-геохіміка, хіміка-неорганіка

120 років від дня народження **Бориса Васильовича Косарева** (1897–1994), українського художника театру, графіка, живописця

110 років від дня народження **Віри Григорівни Михайлової** (1907–1985), російської та української письменниці

100 років від дня народження **Янки Бриля** [справж. – Іван Антонович Бриль (1917–2006)], білоруського прозаїка, публіциста, перекладача

5

80 років від дня початку (1937) «**Великого терору**» в Україні

125 років від дня народження **Осипа Юрійовича Гермайзе** [справж. ім'я – Самуїл-Йосиф Генріх (1892–1958)], українського історика, археографа, громадсько-політичного діяча

110 років від дня народження **Ежена Гільвіка** (1907–1997), французького поета, перекладача

90 років від дня народження **Вікторії Антонівни Віти** [справж. – Павлій (1927)], української поетеси

80 років від дня народження **Юрія Михайловича Хорунжого** (1937–2007), українського письменника, журналіста

6

Сесвітній день боротьби за заборону ядерної зброї (День Аїросіли)

День Новітраних Сил Збройних Сил України

Відзначається щорічно в першу неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 579/2007 від 27.06.2007 р.

125 років від дня народження **Михайла Миколайовича Крата** (1892–1979), українського військового діяча

75 років від дня народження **Яреми Васильовича Якубця** (1942–2002), українського музикознавця, педагога

7

110 років від дня народження **Володимира Миколайовича Нікітіна** (1907–1993), українського фізіолога

110 років від дня народження **Леоніда Олександровича Шубенка-Шубіна** (1907¹–1994), українського вченого в галузі енергетики

90 років від дня народження **Василя Олександровича Лисенка** (1927–2016), українського письменника

90 років від дня народження **Миколи Тарасовича Попова** (1927–2010), українського графіка

90 років від дня народження **Анатолія Васильовича Федорова** (1927), українського кінорежисера-документаліста

8

День військ зв'язку

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 154/2000 від 01.02.2000 р.

140 років від дня народження **Йована Скерлича** (1877–1914), сербського літературознавця, критика, журналіста

140 років від дня народження **Олександра Олексійовича Ханжонкова** (1877–1945), українського та російського продюсера, режисера, сценариста

100 років від дня народження **В'ячеслава Васильовича Токарева** (1917–2001), українського живописця, графіка, педагога

70 років від дня народження **Володимира Олександровича Задуміна** (1947–1999), українського редактора

9

День святого великомученика і цілителя Пантелеймона

Міжнародний день корінних народів світу

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 49 / 214

150 років від дня народження **Остапа Макарушки** (1867–1931), українського філолога, педагога

120 років від дня народження **Раждена Матвійовича Гветадзе** (1897²–1952), грузинського письменника

90 років від дня народження **Володимира Даниловича Барана** (1927), українського історика, археолога

70 років від дня народження **Софії Михайлівни Ротару** (1947), української естрадної співачки

10

280 років від дня народження **Антон (Антіна) Павловича Лосенка** (1737–1773), українського та російського живописця, портретиста, педагога

90 років від дня народження **Луки Дмитровича Біганича** (1927–1995), українського скульптора

80 років від дня народження **Андрія Андрійовича Біби** (1937³), українського футболіста, тренера

¹ Дату народження подано за УРЕ, сайтом НАН України. За іншими даними народився 25.07.1907 р.

² Дату народження подано за БСЭ та інтернет-ресурсами. За іншими даними народився 10.08.1897 р.

³ Дату народження подано за офіційним сайтом ФК «Динамо» Київ. За іншими даними народився 20.05.1937 р.

11

200 років від дня народження **Вацлава Дундера** (1817¹–1879), чеського літературознавця, публіциста, фольклориста

125 років від дня народження **Г'ю Макдіарміда** [Макдайармід, Мак-Діармід; справж. – Крістофер Маррі Грів (1892–1978)], шотландського поета, перекладача, критика, громадського діяча

90 років від дня народження **Микити Олексійовича Бригіна** (1927–1985), українського та російського письменника, літературознавця, журналіста

90 років від дня народження **Геннадія Даниловича Діброва** (1927–1985), українського вченого в галузі технології будівельних матеріалів

12

Міжнародний день молоді

Відзначається відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 54 / 120

140 років від дня народження **Олександра Сергійовича Грушевського** (1877²–1942³), українського історика, літературознавця, етнографа, архівіста, громадського діяча

130 років від дня народження **Ервіна Шредінгера** (1887–1961), австрійського фізика, лауреата Нобелівської премії в галузі фізики (1933)

125 років від дня народження **Олімпії Остапівни Добровольської** (1892–1990), української драматичної актриси, режисера, педагога (США)

110 років від дня народження **Івана Степановича Скицюка** (1907⁴–2004), українського майстра декоративно-ужиткового мистецтва

80 років від дня народження **Ігоря Володимировича Баришева** (1937), українського фахівця в галузі радіоелектронних систем та комплексів

13

День працівників ветеринарної медицини

Відзначається щорічно в другу неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 1035/2001 від 01.11.2001 р.

День будівельника

Відзначається щорічно в другу неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 273/93 від 22.07.1993 р.

120 років від дня народження **Детлева Вулфа Бронка** (1897–1975), американського фізіолога, біофізика

14

Внесення чесних дрів Животворного Хреста Господнього. Медовий Спас

240 років від дня народження **Ганса Крістіана Ерстеда** (1777–1851), датського фізика

150 років від дня народження **Джона Голсуорсі** (1867–1933), англійського письменника, лауреата Нобелівської премії в галузі літератури (1932)

80 років від дня народження **Володимира Олександровича Базилевського** (1937), українського письменника, критика, перекладача

80 років від дня народження **Віталія Григоровича Склярєнка** (1937), українського мовознавця

15

День археолога

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 694/2008 від 06.08.2008 р.

230 років від дня народження **Олександра Олександровича Аляб'єва** (1787–1851), російського композитора

¹ Дату народження подано за сайтом видавництва «Літопис». За іншими даними народився 14.02.1811 р., помер 1872 р.

² Дату народження подано за ЕСУ, ЕІУ. За іншими даними народився 24.08.1877 р.

³ За іншими даними помер у 1943 р.

⁴ Дату народження подано за *Encyclopedia of Ukraine*. За іншими даними народився 26.08.1907 р.

130 років від дня народження **Богдана Теофіловича Бережницького** (1887–1965), українського віолончеліста, педагога

120 років від дня народження **Олександра Петровича Барінова-Єльцова** (1897–1981), українського живописця, графіка

75 років від дня народження **Валерії Гаврилівни Заклунної** [Заклунна-Мироненко (1942–2016)], української актриси

16

120 років від дня народження **Йосипа Абрамовича Дайца** (1897–1954), українського графіка

110 років від дня народження **Маріана** (Мар'яна) **Альтенберга** (1907–1943), українського диригента, піаніста

70 років від дня народження **Сергія Степановича Гречанюка** (1947), українського письменника, літературного критика

17

160 років від дня народження **Євсевія Мандичевського** (1857–1929), українського та австрійського музикознавця, композитора, диригента, педагога

75 років від дня народження **Мусліма Магометовича Магомаєва** (1942–2008), азербайджанського співака, композитора

18

130 років від дня народження **Ганни Амвросіївни Крушельницької** (1887–1965), української співачки

100 років від дня народження **Василя Захаровича Бородея** (1917–2001), українського скульптора

80 років від дня народження **Станіслава Євстигнійовича Павлюченка** (1937–2010), українського диригента, педагога

19

Преображення Господнє. Абуличий Спас

Всесвітній день гуманітарної допомоги

Відзначається відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 63 / 139

День пасічника

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 815/97 від 15.08.1997 р.

125 років від дня народження **Єлизавети Костянтинівни Приходькової** (1892–1975), українського фізіолога

110 років від дня народження **Радована Зоговича** (1907–1986), чорногорського поета, критика, публіциста, перекладача, громадського діяча

20

420 років від дня народження **Юзефа Бартоломея Зиморовича** [справж. – Озимек (1597–1677)], українського та польського поета, історика

190 років від дня народження **Шарля Де Костера** (1827–1879), бельгійського письменника, критика

170 років від дня народження **Болеслава Пруса** [справж. – Олександр Гловацький (1847–1912)], польського письменника

21

25 років від часу проведення в Києві (21–24.08.1992) **I Всесвітнього форуму українців**

150 років від дня народження **Леоніда Павловича Добровольського** (1867 ¹–1929), українського історика, киевознавця, педагога

140 років від дня народження **Осипа Йосиповича Бурачинського** (1877–1948), українського політичного діяча, правознавця

140 років від дня народження **Гамзата Цадаси** (1877–1951), аварського поета

120 років від дня народження **Софії Северинівни Зарицької-Омельченко** (1897–1972), української художниці

100 років від дня народження **Леоніда Соломоновича Гурвича** [Гурвіц (1917–2008)], американського економіста, лауреата Нобелівської премії в галузі економіки (2007)

23

День Державного Прапора України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 987 / 2004 від 23.08.2004 р.

170 років від дня народження **Іллі Людвіговича Шрага** (1847–1919), українського громадсько-політичного діяча, адвоката

150 років від дня народження **Осипа Степановича Маковця** (1867–1925), українського письменника, критика, історика літератури, перекладача, публіциста, громадського діяча

130 років від дня народження **Олександра Інашвілі** [справж. – Сандро Йович Інашвілі (1887–1958)], грузинського співака

130 років від дня народження **Фрідріха Артуровича Цандера** (1887–1933), латиського та російського вченого, винахідника, одного з піонерів ракетної техніки

120 років від дня народження **Михайла Емануїловича Козакова** (1897–1954), російського письменника, критика, публіциста

24

День Незалежності України (1991)

Відзначається щорічно як державне загальнонародне свято відповідно до Постанови Верховної Ради України № 2143-ХІІ від 20.02.1992 р.

80 років від дня народження **Анатолія Андрійовича Башкевича** (1937), українського живописця

80 років від дня народження **Ніни Леонідівни Бічуї** (1937), української письменниці

25

250 років від дня народження **Луї Антуана Сен-Жюста** (1767–1794), французького військового та політичного діяча

210 років від дня народження **Івана Петровича Максимовича** (1807–1861), українського богослова, перекладача

125 років від дня народження **Варфоломія Андріановича Ігнатієнка** (1892–1937 ²), українського бібліографа, історика української періодики

125 років від дня народження **Степана Тудора** [справж. – Степан Йосипович Олексюк (1892–1941)], українського письменника, літературознавця, політичного діяча

120 років від дня народження **Олександра Сергійовича Доценка** (1897–1941), українського військового діяча, історика, археографа

110 років від дня народження **Максима Митрофановича Красношопки** (1907–1993), українського вченого в галузі електротехніки

26

День авіації

Відзначається щорічно в останню суботу серпня відповідно до Указу Президента України № 305 / 93 від 16.08.1993 р.

¹ Дату народження подано за ЕІУ, Довідником з історії України. За іншими даними народився 26.07.1867 р., 07.08.1867 р.

² Дату смерті подано за ЕСУ. За іншими даними помер у 1943 р.

130 років від дня народження **Дмитра Михайловича Дяченка** (1887–1942), українського архітектора, громадського діяча

27

День шахтаря

Відзначається щорічно в останню неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 304/93 від 16.08.1993 р.

150 років від дня народження **Георгія Йорданова Киркова** (1867–1919), болгарського письменника, громадського діяча

90 років від дня народження **Мар'яна Михайловича Бутринського** (1927–1992), українського церковного діяча (США)

28

Успіння Пресвятої Тогородиці. Херіша Хрестиста

125 років від дня народження **Володимира Марковича Кропивницького** (1892–1977), українського хормейстера, музичного діяча

125 років від дня народження **Сейкіті Фудзімори** (1892–1976), японського письменника, драматурга

90 років від дня народження **Григорія Миколайовича Антоненка** (1927), українського актора

29

Херенесення Херукотворного Образу Господнього. Горіховий Спас

День Сул спеціальних операцій Збройних Сул України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 311 / 2016 від 26.07.2016 р.

120 років від дня народження **Мирослави Сопілки** [справж. – Юлія Семенівна Мисько-Пастушенко (1897–1937) ¹], української письменниці, поетеси

30

150 років від дня народження **Аркадія Георгійовича Горнфельда** (1867–1941), українського та російського літературознавця, критика, перекладача, журналіста

90 років від дня народження **Олександра Олександровича Станка** (1927–2014), українського скрипаля, композитора, педагога

80 років від дня народження **Лариси Валентинівни Кадочникової** (1937), української та російської актриси театру та кіно, художниці

31

90 років від дня народження **Миколи Тимофійовича Барановського** (1927–1996), українського економіста

80 років від дня народження **Андрія Дем'яновича Горняткевича** (1937), українського письменника, редактора, бандуриста, фольклориста, дослідника кобзарства

80 років від дня народження **Віталія Миколайовича Ханка** (1937), українського мистецтвознавця, бібліографа, педагога

75 років від дня народження **Володимира Івановича Самарцева** (1942–2014), українського співака

¹ Дату народження та смерті подано за *Encyclopedia of Ukraine*. За іншими даними народилася 29.07.1897, померла в 1942 р.

14 серпня

Майстер психологічної прози

До 150-річчя від дня народження Дж. Голсуорсі (1867–1933)



Видатний англійський письменник, лауреат Нобелівської премії Джон Голсуорсі ввійшов в історію світової літератури як майстер соціаль-

но-психологічного роману і соціальної драматургії. До цього його вела традиція англійської літератури від В. Шекспіра і Ч. Діккенса до С. Батлера і Д. Мередіта, яку він збагачував і розвивав. Багато в чому творчість митця визначали гострі суперечності першої третини ХХ ст.

Народився майбутній літератор у містечку Кінгсон-Гілл, графство Суррей, неподалік Лондона, в респектабельній буржуазній сім'ї юриста, власника великої юридичної контори. Його дитинство було безхмарним, майже ідилічним. Джон закінчив одну з найдавніших чоловічих привілейованих шкіл Англії – Герроу (1884). Вищу освіту здобув в Оксфордському університеті (1889), де студював право. За сімейною традицією на юнака чекала успішна адвокатська кар'єра, але він був зовсім байдужий до своєї професії і категорично відмовився від практичної діяльності. Після дворічної подорожі за кордон (1891–1893) Джон повернувся до Англії, вибравши для себе досить сумнівний, як на погляд його родини та навколишніх, шлях літературної творчості. Більше того, він став критиком моралі й життєвих засад буржуазії.

Дебютував Дж. Голсуорсі під псевдонімом Джон Сінджен збіркою «Під чотирма вітрами» (1897), основу якої становили враження від його подорожей до Австралії, Нової Зеландії, островів Тихого океану. Дещо пізніше вийшли романи

«Джослін» (1898), «Вілла Рубейн» (1900) та збірка новел «Людина з Девона» (1901). У них письменник звернувся до матеріалу, який знав найкраще, – історії власної сім'ї.

Роман «Острів фарисеїв» (1904) – новий щабель у творчому зростанні Дж. Голсуорсі, перший твір, що побачив світ під власним ім'ям автора. Це протест проти загарбницької, імперіалістичної війни Великобританії у Південній Африці (1899–1901). У романі відображено світосприйняття письменника, його філософію. Тут спостерігається неприхована перевага сатиричного над ліричним. В Англії твір завоював широке визнання.

Дж. Голсуорсі пройшов майже десятилітній період становлення, перш ніж став справжнім прозаїком, сформулював погляди на британську буржуазію – головний об'єкт уваги романіста, знайшов свій стиль. І хоча письменник написав багато романів, повістей, п'єс, циклів новел і оповідань, йому судилося залишитися в пам'яті нащадків автором насамперед «Саги про Форсайтів». Своїм «білетом до берегів вічності» назвав Дж. Голсуорсі форсайтівський цикл, що став для нього справою всього життя і вершинним досягненням.

Над своїм головним романом «Власник» (1906), що розпочинав «Сагу про Форсайтів», Дж. Голсуорсі працював три роки. Описуючи великий клан Форсайтів, прозаїк знову вибрав добре знайоме йому середовище своїх родичів. До «Саги» ввійшли епічні трилогії: «Сага про Форсайтів», «Сучасна комедія», «Кінець глави». У творі описано історію англійської родини впродовж 42 років – з 1886-го по 1926-й.

Основа могутності Форсайтів, їхніх успіхів, поведінки, пристрастей, переконань, смаків – власність. Письменник прагнув простежити зміни

*В искусстве сокращенных путей нет.
Это неустанная тяжелая работа сознания,
а еще больше – души.
Дж. Голсуорси¹*

¹ Цит. за: Воропанова М. И. Джон Голсуорси : очерк жизни и творчества. Красноярск, 1968. С. 131.

«інстинкту власності», адже «він так само неподільно пов'язаний з оточенням, як сорт картоплі з ґрунтом»¹. Тому в сценах приватного життя перед читачем проходить не тільки історія однієї великої родини, а й історія тогочасного суспільства.

Протягом усієї «Саги» суттєво змінюється її загальний настрій. Залишається, скажімо, саркастичне ставлення до «інституту власності», що часто є перешкодою людяності, кохання, свободі, і в той же час невідступним є авторський сумнів, чи кращим стало нове, порівняно зі старим, що вже відходить. В останніх частинах другої трилогії минуле й майбутнє мовби подають одне одному руки, і саме з такої позиції Дж. Голсуорсі намагався судити про сучасність, її політичні та соціальні колізії, етику, мораль, мистецтво, стосунки «батьків і дітей». Письменник прагнув показати, що справжні людські почуття не зникають. Вони лише можуть на якийсь час «сховатись», але ніколи не зникнуть із цього світу.

Англіїці загалом високо оцінили «Сагу про Форсайтів». Критики стверджували, що Форсайти, як і їхній автор, стали «частиною національної самосвідомості» вже хоча б тому, що «Сага» відтворила суто англійські типи, англійські характери та психологію. Проза Дж. Голсуорсі була своєрідним дзеркалом, в якому суспільство часто могло побачити своє справжнє обличчя. Цьому допомагала своєрідна манера письма, що полягала в поєднанні іронічної проникливості з гострим поглядом на досліджувані життєві явища.

Наступні романи Дж. Голсуорсі «Садіба» (1907), «Братерство» (1909), «Патрицій» (1911), «Темна квітка» (1913), «Фріленди» (1915) відображають поступальний розвиток його творчості. Ці твори утвердили автора в очах читачів, в оцінках тогочасної критики як послідовного і принципового реаліста, народолобця, гуманіста.

Мало кому відомо, що Дж. Голсуорсі писав вірші. Перша його збірка «Коментар» (1908) – сатирична. Згодом з'явилися ліричні – «Суміш» (1910), «Готель заспокоєння», «Мелодії, пісні та вірші» (обидві – 1912).

Дж. Голсуорсі був дуже обдарований і як драматург: прекрасно розумів закони сцени, творив у руслі «нової драматургії». Він приєднався до боротьби своїх сучасників, зокрема Б. Шоу, Дж. Баррі, за «нову драму», проти театральної рутини і став одним із визначних її представників. Письменник створив ряд драматичних творів, у

яких порушив проблеми сучасності. Вони мали широкий резонанс у суспільстві. Підкреслена реалістичність, якою відзначаються майже всі п'єси Дж. Голсуорсі, сприймається як новаторство. Своїми кращими творами – «Срібна скринька» (1906), «Боротьба» (1909), «Правосуддя» (1910), «Втікачка» (1913), «Юрба» (1914), «Мертва хватка» (1921), «Вірність» (1922), «Нетрі» (1924), «Спектакль» (1925), «Втеча» (1926), «Дах» (1929) – Дж. Голсуорсі зробив значний внесок в історію англійської драматургії.

Першу світову війну письменник сприйняв як особисту трагедію, що заперечувала гуманістичні цінності, в які він вірив, та саму ідею розумної природи людини. Вперше в житті Дж. Голсуорсі почав писати заради заробітку, а гонорари повністю віддавав до державної казни. Він навіть хотів записатися добровольцем до лав народного спротиву, але був визнаний непридатним для служби. Бажаючи реально допомогти всім утягнутим у цю війну не з власної волі, у 1916 р. він разом з дружиною Адою виїхав до Франції, де впродовж півроку працював у шпиталі, а свій родинний будинок у Лондоні віддав у власність Червоного Хреста.

Навесні 1918 р. Дж. Голсуорсі призначили головним редактором журналу «Повернення до життя» (пізніше – «Пробудження»), який захищав інтереси колишніх солдатів. На сторінках цього видання був надрукований один із віршів письменника – «Долина тіней». У ньому є такі рядки: *«И моему, выходит, кораблю / Пора из света уплывать в потёмки. / О, Боже, об одном тебя молю: / Пускай войны не ведают потомки...»*².

Після закінчення війни Дж. Голсуорсі займався благодійністю, а в 1921 р. спільно з Кетрін Емі Доусон-Скотт заснував ПЕН-клуб – міжнародну неурядову організацію, що об'єднувала письменників, редакторів, перекладачів, та став його першим головою.

В 1920 р. побачив світ роман «У петлі», що був продовженням «Власника». В цій та в третій частині – романі «Віддається в найми» (1921) – вийшла на поверхню тема смерті й примарності людського життя. Герой усіх трьох романів Сомс Форсайт – найвдаліший у художньому плані образ, створений Дж. Голсуорсі. Спочатку зображений як негідник, він внутрішньо змінюється і врешті завойовує симпатії читачів. Минає форсайтівське століття, форсайтівський спосіб життя. Картини передвоєнного життя Англії, типові

¹ Цит. за: Старченко Т. Великий Форсайт // Іст. календар, 1997 / упоряд.: А. Денисенко, В. Туркевич. Київ, 1996. С. 251.

² Цит. за: Дюпре К. Джон Голсуорси: біографія. Москва, 1986. С. 216.

впізнавані герої з драматичними долями – усе це полонило читачів, і незабаром тираж «Саги» (в одному томі) перевищив мільйон примірників.

Сімейну хроніку Форсайтів Дж. Голсуорсі продовжив у трилогії «Сучасна комедія» (романи «Біла мавпа», 1924; «Срібна ложка», 1926; «Лебедина пісня», 1928), що розповідає про життя третього та четвертого поколінь Форсайтів на тлі історичних подій 1922–1926 рр. Третю трилогію «Кінець глави», до якої ввійшли романи «Дівчина-друг» (1931), «Квітуча пустеля» (1932), «Через ріку» (1933), було завершено в 1933 р. У ній відображено пошуки, розчарування та надії англійської молоді у повоєнний час.

У цей період Дж. Голсуорсі працював і в «малому» розповідному жанрі. В 1920 р. вийшла друком збірка новел «Голодранець», потім – «Моментальні знімки» (1923), «Караван» (1925), «На форсайтівській біржі» (1930).

Виступаючи як критик, публіцист і послідовний поборник миру між народами, Дж. Голсуорсі вважав літературу та мистецтво найважливішими засобами зближення людей. Його естетичну позицію відображають статті «Деякі трюїзми з приводу драматургії» (1909), «Туманні думки про мистецтво» (1912), «Про мову», «Силуети шести письменників» (обидві – 1924), «Кредо романіста» (1926), «Ще чотири силуети письменників» (1928), «Література і життя» (1930), «Створення характеру в літературі» (1931). У них автор узагальнив як власний досвід, так і досвід розвитку англійської та світової літератури з часів В. Шекспіра та М. де Сервантеса і до початку ХХ ст. Письменник утверджував велике значення мистецтва, пройнятого гуманістичною ідеєю та відданого правді життя.

Незадовго до смерті Дж. Голсуорсі довелося зазнати чимало прикрощів, пов'язаних з виходом на літературну арену нового, молодого покоління, яке сповідувало інші принципи зображення й відтворення світу. Йдеться насамперед про письменників-модерністів. Почали лунаєти голоси, що світ Дж. Голсуорсі, його манера письма застаріли, відходять разом із часом, що вже належить

історії. Проте це, скоріше, крайнощі літературних полемік, ніж об'єктивна оцінка письменницького таланту Дж. Голсуорсі, який належав до тих письменників-реалістів, котрі бачили високе призначення літератури в утвердженні честі й достоїнства людської особистості, її права на любов та свободу. Принциповий народолобець і гуманіст до кінця прагнув служити мистецтву «великих загальнолюдських і соціальних проблем».

Дж. Голсуорсі за життя здобув світове визнання. Був почесним доктором Оксфордського, Кембриджського, Шеффілдського, Манчестерського, Принстонського університетів, почесним іноземним членом Американської академії наук і мистецтв; нагороджений кількома національними преміями та найвищою відзнакою Великобританії – Орденом Заслуг. Король Англії надав митцю дворянський титул, від якого той відмовився, вважаючи, що письменнику не личить приймати офіційні відзнаки.

У 1932 р. Дж. Голсуорсі було присуджено Нобелівську премію «за високе мистецтво оповіді», вершиною якої стала «Сага про Форсайтів». Сам письменник, на той час уже смертельно хворий, не зміг бути на врученні нагороди. Нобелівська лекція – останній твір, який вийшов з-під пера майстра. Закінчувалася вона словами: «Я не боюсь розлуки з цивілізацією. Я боюсь того моменту, коли скажу все, що можу сказати, але доведеться ще чекати, коли смерть підійде ззаду і скаже: “Пора, сер”, а я відповім: “Ви йшли до мене дуже довго. Ось моя ручка – чорнило в ній висохло. Віддайте тому, кому вона буде слугувати краще”»¹.

31 січня 1933 р. Дж. Голсуорсі не стало. За останньою волею покійного його прах розвіяли в місці, яке він надзвичайно любив, – у горах поблизу м. Бері.

Гуманіст і демократ, котрий понад усе цінував особисту і професійну незалежність, Дж. Голсуорсі вважав, що беззастережне служіння правді – найвищий обов'язок письменника. Він бажав людям щастя, краси, миру, – і в цьому секрет невмирущої сили творчості митця.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів Дж. Голсуорсі

Собрание сочинений : в 16 т. / Дж. Голсуорси ; пер. с англ. под ред. М. Лорие ; вступ. ст. Д. Жантеновой. – Москва : Правда, 1962. – Т. 1–16. – (Библиотека «Огонек»).

Собрание сочинений : в 8 т. : пер. с англ. / Дж. Голсуорси ; редкол.: Г. П. Злобин, М. Ф. Лорин. – Москва : Худож. лит., 1983–1987. – Т. 1–8.

Избранные произведения : пер. с англ. / Дж. Голсуорси ; послесл. Н. Михальской. – Москва : Панорама, 1993. – 620 с.

¹ Цит. за: Шкляр Л. Є. Джон Голсуорсі (1867–1933) // Шкляр Л. Є. Під знаком Нобеля : лауреати Нобелів. премії з літ. (1901–2006). Київ, 2006. С. 116.

Братство : [роман] / Дж. Голсуорси ; [пер. с англ. Н. Дехтеревой]. – Москва : Астрель ; Владимир : ВКТ, 2012. – 351 с. – (Зарубежная классика).

Джослин ; Патриций : рассказы / Дж. Голсуорси ; пер. с англ. А. Кудрявицкого, Р. Облонской ; сост. и вступ. ст. А. Кудрявицкого. – Москва : Политиздат, 1991. – 446 с.

Конец главы : трилогия : пер. с англ. / Дж. Голсуорси ; вступ. ст. М. Тугушевой. – Москва : Правда, 1984. – 800 с.

Новеллы / Дж. Голсуорси ; вступ. ст. А. М. Зверева ; ил. Л. М. Хайлова. – Москва : Правда, 1981. – 479 с. : ил.

Остров фарисеев : роман / Дж. Голсуорси ; пер. с англ. Т. Кудрявцевой ; послесл. Г. Шейнмана. – Москва : Худож. лит., 1978. – 316 с. : ил.

Сага про Форсайтів : трилогія / Дж. Голсуорсі ; пер. з англ. О. Тереха ; передм. і прим. Н. Д. Білик ; Ін-т літ. ім. Т. Шевченка НАН України. – Харків : Фоліо, 2013. – Кн. 1–2. – (Бібліотека світової літератури). – ISBN 978-966-03-6563-6.

Сильнее смерти : роман : пер. с англ. / Дж. Голсуорси. – Киев : Лан, 1992. – 271 с.

Тёмный цветок ; Патриций : романы : пер. с англ. / Дж. Голсуорси. – Киев : Томирис, 1994. – 458 с. : ил.

Фриленды : [роман] / Дж. Голсуорси ; [пер. с англ. Е. Голышевой]. – Санкт-Петербург : Ленингр. изд-во, 2012. – 319 с.

Про Дж. Голсуорсі

Дюпре К. Джон Голсуорси : биография : пер. с англ. / К. Дюпре. – Москва : Радуга, 1986. – 310 с.

Воропанова М. И. Джон Голсуорси : очерк жизни и творчества / М. И. Воропанова. – Красноярск : Кн. изд-во, 1968. – 551 с.

Тугушева М. П. Джон Голсуорси : жизнь и творчество / М. П. Тугушева. – Москва : Наука, 1973. – 176 с.

Шкляр Л. Є. Джон Голсуорсі (1867–1933) // Шкляр Л. Є. Під знаком Нобеля : лауреати Нобелів. премії з літ. (1901–2006) / Л. Є. Шкляр, А. Г. Шпиталь. – Київ, 2006. – С. 114–116. – ISBN 966-349-040-3.

Старченко Т. Великий Форсайт / Т. Старченко // Іст. календар, 1997 / упоряд.: А. Денисенко, В. Туркевич. – Київ, 1996. – С. 251.

Гаврилюк А. М. Літературні погляди Джона Голсуорсі / А. М. Гаврилюк // Іноземна філологія : респ. міжвід. наук. зб. – Львів, 1974. – Вип. 35. – С. 126–132.

Ломунова М. Богиня Джона Голсуорси / М. Ломунова // Наука и религия. – 2004. – № 3. – С. 47–50.

Голсуорсі Джон (14.VIII.1867 – 31.I.1933) // Українська літературна енциклопедія : у 5 т. / редкол.: І. О. Дзеврін (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 1995. – Т. 1. – С. 448.

Ілюстрації

[Джон Голсуорсі : фотографія] // Шкляр Л. Є. Під знаком Нобеля : лауреати Нобелів. премії з літ. (1901–2006). – Київ, 2006. – С. 114.

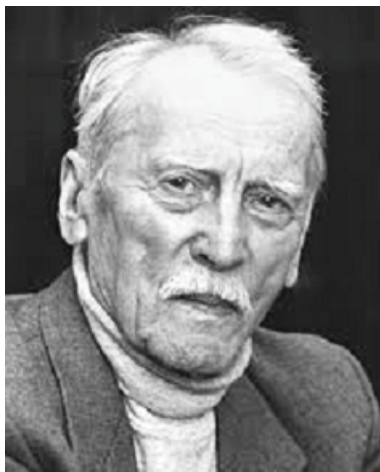
[John Galsworthy : фотографія] // Сага про Форсайтів : трилогія. – Харків, 2013. – Кн. 1. – Фронтиспіс.

Підготовлено О. Рожнятовською

18 серпня

«Україні присвячую мою творчість...»

До 100-річчя від дня народження В. Бородая (1917–2010)



*Злетити і падіння, падіння і злетити – такі реалії творчого зростання.
Чим більше знаєш, тим більше прагнеш учитися...
Мистець – це вічний учень, творець.
В. Бородай¹*

Розвиток української скульптури та українського образотворчого мистецтва ХХ ст. нерозривно пов'язаний з ім'ям Василя Захаровича Бородая.

Він працював у царині монументальної та станкової пластики, створював скульптурні портрети видатних сучасників, правдиво передаючи характер зображуваного, розкриваючи внутрішній світ своїх героїв.

Народився майбутній митець у м. Катеринославі (нині Дніпро). Мати працювала в дитячому садку, батько – листоношею. З дитинства Василь багато малював. Часто відвідував музеї, зокрема Катеринославський музей ім. О. М. Поля, який тоді очолював відомий український історик та етнограф, добрий знайомий сім'ї Бородаїв Д. Яворницький. Усе це сприяло формуванню уподобань майбутнього митця.

Роки дитинства та юності В. Бородая мало чим відрізнялися від життя його однолітків: закінчив школу, потім фабрично-заводське училище «Юний металіст», чотири роки працював токарем на машинобудівному заводі. Робота з металом

¹ Цит. за: Загаєцька О. Василь Бородай: «Україні присвячую мою творчість...» : до 90-річчя від дня народж. митця // Образотвор. мистецтво. 2007. № 4. С. 5.

йому дуже подобалася, та любов до мистецтва перемогла – в 1936 р. юнак вступив до Дніпропетровського художнього училища, яке закінчив з відзнакою. На той час Василь уже мав кілька нагород на конкурсах, що давало йому право продовжити навчання в Ленінградській академії мистецтв. Але почалася німецько-радянська війна, і його мобілізували до Червоної армії.

Старший лейтенант-розвідник В. Бородай пройшов довгий і важкий шлях дорогами війни по рідній землі, Румунії, Німеччині, Чехословаччині, Польщі, зустрів день Перемоги в Празі. Нагороджений орденами та бойовими медалями (двічі – орденом Вітчизняної війни I і II ступенів, орденом Червоної Зірки), він повернувся до мирного життя в рідному місті. Там зустрівся з Лідією Павлівною Красильниковою, з якою разом учився в Дніпропетровському училищі. За довгі роки розлуки їхня дружба зміцніла, і вони одружилися. Шлюб, у якому народилося двоє дітей, виявився міцним та щасливим.

Після демобілізації В. Бородай працював ліпником та завідував скульптурним цехом, але хотів учитися далі, тож у 1947 р., вже 30-річним, вступив до Київського художнього інституту (нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури). Склад викладачів там був надзвичайно сильний: М. Гельман, М. Лисенко, Л. Муравін, О. Олійник. У цих поважних митців Василь Захарович багато чого навчився. У 1953 р. він закінчив інститут, захистивши дипломну роботу, присвячену образу князя Олександра Невського.

На початку 1950-х рр. В. Бородай та скульптор М. Суходолова залучили до роботи над пам'ятником М. Щорсу в Києві, що споруджувався за проектом скульптора М. Лисенка й архітекторів О. Власова та О. Заварова. Протягом кількох років напруженої творчої праці велетенська, більш ніж шестиметрова скульптура зростала, як цілісний організм, – від невеликих ескізів, побудови каркаса глиняної моделі до її виконання у бронзі. Пам'ятник було встановлено в 1954 р. на бульварі Т. Шевченка, і довгий час він залишався візитівкою Києва.

У ті роки В. Бородай наполегливо працював, створюючи у співавторстві з М. Лисенком і М. Суходоловим проекти монументальних творів для Запоріжжя, Житомира, Хмельницького, Києва та Москви. Цей досвід допоміг майстрові знайти свій шлях. Тож коли на Ювілейній республіканській виставці (1957) з'явилися його перші великі твори, в яких проглядалося

індивідуальне творче обличчя митця, зокрема скульптури «Леся Українка» (1954–1957), «Земле моя» (1957), то вони відразу привернули до себе увагу.

Значною подією у творчості митця стало створення пам'ятника Лесі Українці. Його було встановлено в 1965 р. в Першотравневому (нині Маріїнський) парку Києва. Над двометровою статуєю майстер працював три роки, намагаючись знайти таке рішення, щоб пластичні скульптурні форми не заважали ліричній основі. Фігуру видатної української поетеси зображено в повний зріст, права рука зігнута, у лівій – книга, обличчя спокійне та замислене. «Образ цієї мужньої, надзвичайно талановитої жінки полонив мене назавжди. Хотілося відтворити її жіночність. З великою любов'ю працював над образом. Я намагався показати Лесю серед людей, тому відмовився від високого постаменту. Вона стоїть майже на землі і “розмовляє” з тими, хто проходить повз неї»¹.

Творчість Лесі Українки та Т. Шевченка завжди цікавили В. Бородай. На початку 1960-х рр. він працював над шевченківською темою («Бандурист», 1960; «Дума про волю», 1961 та ін.). І коли Василю Захаровичу запропонували зробити для Чигирини скульптуру бандуриста, митець довго не вагався. У 1980 р. його «Бандурист» постав у бронзі.

В. Бородай є також автором пам'ятників Т. Шевченку в Арров-парку, поблизу м. Нью-Йорка (США, 1970), та у м. Білий Бір (Польща, 1991).

У 1963 р. митцю запропонували зробити панно, «скульптурний» плакат для станції метро «Політехнічний інститут». Композицію під назвою «В космос» було вирішено (у співавторстві із зодчими М. Голодом, А. Краснянським) за допомогою типової для того часу мови символів: на червоному тлі (керамічна мозаїка) – бронзовий рельєф фігури дівчини, яка тримає на долоні штучний супутник Землі. Пізніше такий «хід» набув великого поширення, але тоді це було новизною.

Архітектор А. Мілецький залучив В. Бородай до оформлення інтер'єрів будинку Палацу піонерів (нині Київський палац дітей та юнацтва). Для інтер'єру зали було зроблено мідні барельєфи, вмонтовані у стіну, де фоном слугували кам'яні простори (мозаїку з натурального каменю виконали А. Рибачук, В. Мельниченко). На той час робота київських монументалістів у «новому форматі» була надсучасною завдяки новим матеріалам, техніці виконання (в роки радянської

¹ Цит. за: Блюміна І. «Літ до ста рости...»: Василю Бородаю – 80 // Культура і життя. 1997. 20 серп. С. 2.

влади мозаїку майже не використовували) та стилістичним особливостям.

У наступні роки на творчості В. Бородай значною мірою позначилися його перші подорожі за кордон. Так, поїздка до Єгипту, країни древньої і високої культури, остаточно визначила подальший шлях митця як монументаліста. «Єгипетські» враження вилилися у чотирирічну працю над серією скульптурних та графічних творів «По Єгипту» (1961–1964). Кожен твір «єгипетського» циклу виразно передавав відблиск далеких земель, дихання епох, яскравість типажів, майстерність та образність мислення автора. Згодом виставку «По Єгипту» побачили в Києві, Москві, Львові, Одесі, а в 1968 р. – у Копенгагені. За «єгипетську» серію В. Бородай нагородили Срібною медаллю Академії мистецтв СРСР (1965).

У 1964 р. талановитому митцю було надано почесне звання народного художника УРСР, а в 1977-му – народного художника СРСР.

Окрім творчої праці, в 1960-і рр. скульптор викладав у Київському художньому інституті. В 1966–1973 рр. він став ректором цього вишу, а в 1971-му – професором. В. Бородай виховав яскраву когорту майстрів пластики, котрі згодом стали відомими митцями як в Україні, так і за її межами (А. Куш, Є. Прокопов, М. Цветков, В. Шишов, В. Швецов та ін.).

У 1974–1981 рр. Василь Захарович долучився до створення однієї з наймонументальніших споруд Києва – Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (нині Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс).

Керівництво спорудженням об'єкта було покладено на архітектора В. Єлізарова, а виконання скульптурних робіт – на В. Бородай. Задум, автором якого був видатний скульптор Є. Вучетич, виявився грандіозним та важким для здійснення, оскільки необхідно було врахувати ще й складний рельєф місцевості.

В. Бородай створив символ нашої Перемоги – скульптуру Батьківщини-Матері, що постала в образі жінки з мечем і щитом у піднятих руках. Велична 45-метрова фігура (висота разом з п'єдесталом, в якому розгорнуто експозицію музею, – 102 м) підноситься над містом, доповнюючи та увиразнюючи його краєвид. Статую виготовили з нового для митців матеріалу – нержавіючої сталі, який треба було швидко опанувати, що добре вдалося українським скульпторам.

«Ця скульптура – значне досягнення нашої української науки, – згадував Василь Захарович, – такий синтез відомий і в мистецтві минулого. Відомі інженерні розрахунки Леонардо, Мікельанджело. Але таких взірців небагато, обмаль їх і в сучасному мистецтві – статуя Свободи в Нью-Йорку, Христос у Ріо-де-Жанейро, великий Будда в Японії... Отож, випала унікальна нагода, то був своєрідний виклик часу. <...> Хотілося зробити не гірше відомих зразків...»¹. Монумент Батьківщина-Мати ввійшов до трьохсот найкращих творів архітектури минулого тисячоліття.

Крім основної статуї, автори створили ще кілька скульптурних груп, які символізували найважливіші етапи німецько-радянської війни – як на фронті, так і в тилу. В. Бородай зробив також тематичні рельєфи, що нині прикрашають музей. У 1981 р., на свято Перемоги, меморіальний комплекс було урочисто відкрито, і Василя Захаровича в групі авторів удостоїли найвищого тоді урядового заохочення – Ленінської премії.

Але навіть після закінчення такої грандіозної роботи В. Бородай не полишав тему війни. Він створив глибокопсихологічний образ жінки-трудівниці, яка чекає з війни сина, – «А мати чекає...» (1985). Тоді ж митець розпочав ще одну велику роботу для Таджикистану – пам'ятник на честь героїв-таджиків, які загинули в роки німецько-радянської війни.

Слід згадати й інші твори В. Бородай воєнної тематики. Визначною монументальною роботою 1960-х рр. став споруджений за його проектом пам'ятник партизанам-ковпаківцям (1967; архітектори А. Ігнащенко, С. Тутченко) в м. Яремче Івано-Франківської області. Митця глибоко вразив подвиг невеликого партизанського загону на чолі з С. Рудневим, який витримав шалену атаку фашистів під Ділятином, що поблизу м. Яремче. Ще один пам'ятник герою – полковнику В. Скопенку (1971) – стоїть на польській землі, в м. Сандомир, почесним громадянином якого був В. Бородай. Скульптор таким чином ушанував командира, який під час наступу гітлерівців зберіг для польського народу стародавню красу міста.

Чи не найвиразніше почерк майстра проявився в композиції «Засновники Києва» (1982). Літописна легенда про братів Кия, Щека, Хорива та їхню чарівну сестру Либідь давно полонила митця. Він лише очікував нагоди, щоб здійснити свою заповітну мрію. На честь 1500-річчя заснування Києва проект його мистецького твору було схвалено.

¹ Цит. за: Семесюк І. Василь Бородай // МІСТ: мистецтво, історія, сучасність, теорія. 2006. Вип. 3. С. 326–327.

Монумент, виконаний спільно з архітектором М. Фещенком, встановили на мальовничому березі Дніпра, в Парку імені В. Примакі (нині Наводницький парк). Як і попередні твори митця, ця робота вражає не лише своєю чудовою композицією, а й майстерністю виконання, досконалою пластикою. Славний пам'ятний знак на честь засновників Києва став одним із художніх символів столиці України.

Майстер плідно творив як скульптор, доклав чимало зусиль як педагог та громадський діяч. Його було обрано головою Спілки художників України (1968–1982), депутатом Верховної Ради УРСР дев'ятого і десятого скликань, дійсним членом (академіком) Академії мистецтв СРСР (1973), а в 1997 р. – дійсним членом Академії мистецтв України.

У 1990-і рр. В. Бородай дедалі частіше звертався до створення образів українських історичних постатей – П. Сагайдачного, П. Могили, І. Богуна, Галшки Гулевичівни, П. Калнишевського. Однак із цих творів практичне втілення знайшов лише виконаний разом із скульптором Р. Синьком бронзовий пам'ятник П. Калнишевському (1991), встановлений на батьківщині кошового отамана – в с. Пустовійтівка, що на Сумщині.

Багато працював скульптор і в портретному жанрі. Він викарбував у мармурі, дереві, граніті й бронзі портрети письменників П. Панча, Ю. Словацького (обидва – 1960), П. Тичини, композитора Л. Ревуцького (обидва – 1963), художників В. Касіяна (1973) і Т. Яблонської

(1974) та ін. Згадані твори відзначаються не лише високою майстерністю, а й глибиною психологічного розкриття образу.

Не можна оминати увагою й пам'ятники, яких уже не існує. Один із них – скульптурна група «Монумент Великому Жовтню» (1977; демонтований у 1991-му), який колись височів на головній площі столиці України (теперішньому майдані Незалежності), інший – пам'ятник чекістам (1967; демонтований у 2016-му) на площі Дзержинського (нині Либідська).

Наприкінці свого творчого шляху скульптор захопився дрібною пластикою – створював жіночі фігурки-статуетки невеликого розміру в різних ракурсах. Виконані вони з різних матеріалів і вражають своєю довершеністю.

Трудові звершення митця було відзначено багатьма званнями і нагородами. В. Бородай – лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1968), Ленінської премії (1984). Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора (1967), Леніна (1971), Жовтневої Революції (1982), Дружби народів (1987), «За заслуги» III ступеня (1997), Богдана Хмельницького III ступеня (1999); Золотою медаллю ім. М. Б. Грекова (1969), Золотою медаллю Академії мистецтв України (2007) та іншими відзнаками.

У Василя Захаровича було ще багато творчих ідей, але втілити їх у життя йому не судилося. 19 квітня 2010 р. у віці 92 років він помер. Поховали відомого скульптора в Києві, на Байковому кладовищі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів та інтерв'ю В. Бородай

По Египту : скульптура, графіка : [каталог] / В. Бородай ; [предисл. В. Целтнера] ; Союз художников СССР, Союз художников УССР. – Киев ; Москва : [Реклама], 1964–1965. – 14 с. : іл.

«Завжди сучасні тільки вічні істини...» / В. Бородай ; розмову вела І. Іванченко // Робітн. газ. – 1981. – 14 черв. – С. 4 : іл.

Зустріч з Нефертіті / В. Бородай // Всесвіт. – 1964. – № 9. – С. 122–126 : іл.

І вдихнути вогонь життя / В. Бородай ; розмову вів М. Кагарлицький // Літ. Україна. – 1981. – 22 верес. – С. 1–2.

Угорські друзі / В. Бородай // Всесвіт. – 1960. – № 10. – С. 100–128 : іл.

Про В. Бородай

Лобановський Б. Василь Захарович Бородай / Б. Лобановський ; ред. А. Г. Пеккер ; худож. Г. Т. Кислякова. – Київ : Мистецтво, 1964. – 29 с. : [26] с. іл.

Фогель З. Василь Захарович Бородай / З. Фогель ; худож. Л. Горячий. – Москва : Сов. художник, 1968. – 111 с. : іл.

Безгін І. Василь Бородай : (до 90-річчя від дня народж.) / І. Безгін // Актуал. проблеми мистец. практики і мистецтвознав. науки : мистец. обрії 2008 : зб. наук. пр. / Акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучас. мистецтва ; редкол.: А. В. Чебикін (голова) [та ін.]. – Київ, 2008. – Вип. 1 (10). – С. 40–43. – ISBN 978-966-82-5940-1.

Блюміна І. «Літ до ста рости...» : Василеві Бородаю – 80 / І. Блюміна // Культура і життя. – 1997. – 20 серп. – С. 2 : іл.

Загаєцька О. Василь Бородай: «Україні присвячую мою творчість...» : до 90-річчя від дня народж. митця / О. Загаєцька // Образотвор. мистецтво. – 2007. – № 4. – С. 4–5 : іл.

Осипчук І. «Парящую Лябедь», ставшую символом Києва, Василь Бородай створив як офіційний подарок президенту США Річарду Никсону, приїжджавшему в столицю України в 1972 году / І. Осипчук // Факты и комментарии. – 2010. – 30 апр. – С. 22 : іл. – Відомості доступні також в Інтернеті: <http://fakty.ua/12861-paryashchuyu-lybed-stavshuyu-simvolom-kieva-vasilij-borodaj-sozdal-kak-oficialnyj-podarok-prezidentu-ssha-richardu-niksonu-priezzhavschemu-v-stolicu-ukrainy-v-1972-godu>.

Семесюк І. Василь Бородай / І. Семесюк // МІСТ: мистецтво, історія, сучасність, теорія : зб. наук. пр. з мистецтвознавства і культурології / Нац. акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучас. мистецтва ; редкол.: В. Д. Сидоренко (голова) [та ін.]. – Київ, 2006. – Вип. 3. – С. 320–328. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mist_2006_3_41.

Чорнобривцева О. Карби : героїка у творчості скульптора В. З. Бородай / О. Чорнобривцева // Літ. Україна. – 1985. – 7 листоп. – С. 8 : іл.

Ілюстрації

[В. Бородай : портрет] // Актуал. проблеми мистец. практики і мистецтвознав. науки : мистец. обрії 2008. – Київ, 2008. – Вип. 1 (10). – С. 40.

[Роботи В. Бородай : фото] // Лобановський Б. Василь Захарович Бородай. – Київ, 1964. – С. [31–55].

Підготовлено А. Рихтік

23 серпня

«Я маю надію прислужитися своєму народові. . .»

До 150-річчя від дня народження О. Маковей (1867–1925)



Сьогодні в Європі не знають української літератури,
але настане час, що її «відкриють» і оцінять...

О. Маковей¹

Талановитий український письменник, літературний критик, публіцист і відомий громадський діяч Осип Степанович Маковей був одним із тих подвижників, що

у важкі часи гоніння й заборони української мови рятували національну культуру від морочного застою. Своєю творчістю він обстоював національну незалежність та ідентичність українців як повноцінної, самодостатньої європейської нації.

Народився О. Маковей у м. Яворові (тепер Львівської області), в багатодітній родині дрібного ремісника. У сім років хлопчика віддали до польської віділової школи. В 1887 р. він закінчив Львівську академічну українську гімназію, єдину на той час у Галичині. Гімназичні роки – період формування світогляду майбутнього письменника, початок перших літературних спроб – були водночас і порою гіркої бідування, коли юнак мусив заробляти собі на прожиття приватними уроками.

Великий вплив на 18-річного Осипа справило знайомство в 1885 р. з І. Франком, що згодом переросло в щирі і тривалу дружбу. Того ж року з допомогою письменника О. Маковей дебютував у журналі «Зоря» перекладом вірша Г. Гейне «Післанець» (1885). Про неабиякі мовознавчі здібності молодого літератора свідчать подальші публікації перекладів творів Овідія, Г. Гейне, Ф. Шиллера, Н. Ленау, Ш. Петефі, а також низка оригінальних віршів з народного життя, що побачили світ на сторінках галицької преси впродовж 1885–1887 рр. Перекладав він із шести мов і цю діяльність не припиняв усе своє життя.

Утверджуючи своє ім'я в літературі, О. Маковей твердо стояв на національному ґрунті. Як

студент філософського факультету Львівського університету (1887–1893) він багато й наполегливо працював над вивченням класичних мов (грецької, латинської) та сучасних йому іноземних (польської, німецької, французької, російської), всебічно досліджував нову українську літературу. Виступив із дослідженням перекладознавчого характеру: «Про руські переклади поезій Г. Гайного» (1892). Шліфував свою майстерність як критик і журналіст. Одним із ранніх критичних виступів О. Маковей стала рецензія на збірку Лесі Українки «На крилах пісень» («Народна часопись», 1893). Услід за І. Франком молодий критик визнав цю «поетичну ластівку» письменниці важливим здобутком української літератури.

Після закінчення університету Осип професійно зайнявся журналістською та редакторською діяльністю: співпрацював із журналом «Зоря» (1894–1895), редагував газету «Буковина» (1895–1897), із грудня 1897 р. до весни 1899-го плідно працював як редактор і літературний критик з І. Франком та М. Грушевським у «Літературно-науковому вістнику». Згадані видання стали основною трибуною виявлення його великої творчої енергії, спрямованої на консолідацію прогресивних сил української літератури по обидва боки кордону двох монархій – цісарської Австро-Угорщини та царської Росії. Завдяки цілеспрямованій діяльності О. Маковей на сторінках редагованих ним видань обстоювалися ідеї історичної єдності, духовної спільності українського народу, розмежованого ворогуючими між собою державами. Зі сторінок «Зорі» О. Маковей уперше запропонував скликати з'їзд українських письменників Наддніпрянщини, Галичини й Буковини (1894).

Для встановлення взаємозв'язків з побратимами з Наддніпрянщини Осип Степанович неодноразово відвідував Київ (1897, 1903, 1904, 1909). Як редактор він допоміг увійти в літературу О. Кобилянській, Маркові Черемшині, І. Бажансько-

¹ Цит. за: Попович О. Осип Маковей – критик та історик літератури. Чернівці, 2001. С. 35.

му, С. Яричевському, А. Чайковському, Т. Бордуляку, Є. Ярошинській, С. Коваліву та іншим авторам. Творчість О. Маковея цього періоду збагачена злободенною публіцистикою, забарвлена дотепним гумором, гострими сатиричними пасажами. Його цикли публіцистичних статей у пресі під загальними рубриками «Новини нашої літератури», «З життя і письменства», «Світло й тіні» були своєрідним каталізатором, що пробуджував громадську думку, спонукав замислюватися над актуальними проблемами тогочасного суспільного життя.

У 1899 р. Фонд сприяння молодим письменникам призначив О. Маковею літературну стипендію для поїздки до Відня, щоб поглибити знання зі слов'янської філології при університеті. Предметом його наукових зацікавлень був сербський народний епос і література. Наслідком — ґрунтовна розвідка про поему «Осман» видатного сербського поета І. Гундулича, присвячену подіям Хотинської війни 1621 р. (із використанням нових архівних джерел). Свіжий погляд молодого дослідника на події XVII ст. високо оцінив відомий у всьому світі славіст В. Ягич, опублікувавши працю у виданні *Archiv für slavische Philologie* («Архів славистичної філології», 1904). Твір О. Маковея відзначив також видатний шведський славіст А. Єнсен. Зібрані історичні матеріали згодом було використано автором при написанні його історичної повісті «Ярошенко» (надруковано в 1905-му, 1919-му, 1926 р.), яка ввійшла до золотого фонду української історичної белетристики.

Велике бажання Осипа Степановича присвятити себе науці, на жаль, не відповідало його матеріальним можливостям. Необхідність постійного піклування про хліб насущний змусила шукати стабільнішого заробітку, ніж того, що давала журналістська та письменницька праця. Такий заробіток забезпечила йому посада викладача української мови і літератури в Чернівецькій учительській гімназії (1899–1910; з 1905-го — головний учитель). Паралельно він читав курс лекцій у Чернівецькому університеті (1907–1910).

Як педагог Осип Степанович виходив далеко за межі офіційної програми, давав учням глибокі знання з нової української літератури (І. Котляревський, Т. Шевченко, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Шашкевич, Ю. Федькович, І. Франко та ін.), народної творчості, української мови, розвиваючи природне обдаровання учнів, їхній інтелект, волюві якості. Маковей-просвітитель виступав проти схоластики, консервативних поглядів на виховання. У своїх численних публіцистичних і науково-педагогічних статтях, наукових працях обстоював необхідність упро-

вадження загальної освіти, потребу виховувати свідомих громадян, готових до суспільно корисної праці. Він був переконаний, що справжнього громадянина можна сформувати лише на ґрунті української культури, на ідеї духовної спільності українського народу, на консолідації мови, літератури. Про це, зокрема, свідчать такі твори, як «З розправи над малоруським питанням» (1898), «Слово і діло галицьких москвофілів» (1899), «Записки професора (нарис з школи)» (1905), «Причинок до історії народного шкільництва на Буковині (з паперів о. Александра Поповича)», «60 років політики (лист до товариша вчителя на Буковині)», «Руська школа в Чернівцях» (усі — 1909), «Реформа учительського семінара в Чернівцях» (1910) та ін.

«Треба бути гордим за свою національність», — учив педагог, підкреслюючи, що саме із роздумів над своєю ідентичністю, своїм минулим і ферментується національна ідея. На сторінках української преси митець розкривав власні міркування про українську націю, її потреби, відносини, ідеали. Якщо на кінець XIX ст. для О. Маковея позиція культурно-національної автономії західно-українських земель у складі Австро-Угорщини була прийнятною, то на початку XX ст. він бачив Україну тільки соборною і незалежною державою на чолі з українською владою. В результаті більшість вихованців Осипа Степановича стали справжніми народними вчителями, будителями демократичної думки серед молоді Галичини. З їх числа сформувалася чимала група письменників, які в майбутньому посіли належне місце в українській літературі (Д. Хоров'як, С. Канюк, І. Карбулицький, Г. Гордий та ін.).

У чернівецький період О. Маковей, крім того, що самовіддано займався педагогічною працею, досліджував літературний процес Буковини, Галичини й Наддніпрянської України. Найвагомішими історико-літературними працями цього періоду є «Панько Олелькович Куліш. Огляд його діяльності», за яку в 1901 р. у Чернівецькому університеті йому надали науковий ступінь доктора філософії (філології), «З історії нашої філології (Три галицькі граматики)» (1903), «Про Юрія Федьковича» (1909), «Матеріали до життєписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича» (1910) і монографія «Життєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича» (надруковано у 1911 р.), статті про Т. Шевченка, М. Шашкевича, С. Воробкевича та ін. Публікації про Ю. Федьковича, що базуються на ретельно вивчених документальних матеріалах, до сьогодні залишаються найґрунтовнішими джерелознавчими дослідженнями про видатного письменника і близьких до нього діячів та дають

підстави говорити про О. Маковея як науковця, котрий разом з І. Франком закладав основи федьковичезнавства.

24 лютого 1906 р. в київській газеті «Громадська думка» було опубліковано антиурядову статтю письменника «Листи з Буковини», що мала принципове значення у відстоюванні її автором національних прав українців в умовах Австро-Угорської імперії. Як секретар першої української політичної партії «Національна рада русинів на Буковині» (обраний 1905 р.) О. Маковей наочно спостерігав за процесом онімечування українців, звинувачуючи в цьому тих політичних діячів, котрі, вдаючи із себе «провідників» народу, дбали насправді лише про власне збагачення. Фальш і лицемірство він побачив і поміж окремими буковинськими послами, особливо коли йшлося про «теплі» місця в уряді краю. Негативна реакція з боку adeptів Австро-Угорської монархії не забарилася. Вона супроводжувалася брудними нападами і брехнею проти українського патріота, в т. ч. і на сторінках «Буковини». На кривду Осип Степанович відгукнувся листом «Відповідь моїм приятелям» (1906; опубліковано окремим відбитком), що став взірцем полемічних публіцистичних виступів проти політичних супротивників.

У подальшому стосунки О. Маковея з владою дедалі більше загострювалися, тому восени 1910 р. він був змушений переїхати до Львова, де обійняв посаду викладача жіночої учительської семінарії. Проте і тут Осип Степанович не міг змиритися із псевдопатріотами – представниками львівської української громади. Атмосферу, в якій жив і працював письменник, описано в його статті «В обороні правди і честі. На громадській службі» (1911). У ній автор писав про тиск, якого зазнавав з боку речників національно-демократичної партії, котрі змушували його мовчати і не порушувати суспільного спокою. «Стільки лайки за такий короткий час, – писав О. Маковей, – мені справді не довелося чути, і я можу лише чудуватися, що так багато націонал-демократичної енергії зуживається на поборювання чоловіка, котрий ніколи не бажав і не бажає бути активним політиком, а є лише звичайним громадянином»¹. Його відповіддю недругам стала сатирична поема «Ревун» (1911) – гостра критика галицької інтелігенції за її фальшиве народолобство, кар'єризм і політиканство. Твір викликав бурю протестів з боку опонентів письменника, які пізнавали себе в сатиричних образах. Численні конфлікти О. Маковея з різними недругами, зокрема й з урядового табору, спри-

чинили в 1913 р. його переїзд до м. Заліщики (нині районний центр Тернопільської обл.).

У період Першої світової війни Осип Степанович був мобілізований до австрійської армії. Служив начальником поштової цензури, перекладачем німецького Карпатського корпусу, офіцером радіогрупи. В Заліщики повернувся лише через чотири роки, в 1918-му. Там він до кінця життя працював директором учительської гімназії, докладав багато зусиль, аби цей педагогічний заклад в умовах шаленого наступу на українську культуру з боку польської шляхти виховував чесних борців за інтереси народу. За свої патріотичні переконання О. Маковей поплатився ув'язненням (1921). Лише під тиском громадськості польсько-шляхетська влада змушена була його звільнити. Ув'язнення підірвало здоров'я письменника, але не зламало духу, про що свідчить низка гострих антишляхетських творів («Шерлок Гольмес», «Мухолап», «К.В.Д.» та ін.).

У післявоєнний період О. Маковей видав збірку «Кроваве поле» (1921), до якої увійшли прозові твори часів війни («Інвалід», «Братання», «На окопах», «Розлука» та ін.). Прихильно читачі зустріли останню прижиттєву збірку оповідань і нарисів письменника «Прижмуреним оком» (1923). Окрім згаданих творів, художньо-літературну творчість О. Маковея представляють ранні прозові збірки оповідань: «Весняні бурі», «Оферма» (обидві – 1895), «Залісся» (1897), «Наші знакомі» (1901), «Оповідання» (1904).

У поетичному доробку митця є також збірки «Поезії» (1895) та «Подорож до Києва» (1897), цикл «Гірські думи» (1899). Ліричні вірші наближені до кращих творів І. Франка, Лесі Українки, зокрема тих, що у своїй основі мають карпатські мотиви.

У найкращих своїх виявах поезія О. Маковея споріднена з народною піснею, пройнята її художньою красою, суголосна з нею морально-етичними концепціями. До поетичної творчості Осипа Степановича зверталися М. Лисенко (написав музику до вірша «Сон»), Ф. Колесса (створив музику до тексту «Помер рекрут в непривітній столиці»), інші митці. Чимало неопублікованих творів письменника збереглося в рукописах. Нині вони представлені у фондах Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України.

В останні роки життя Осип Степанович часто хворів, однак продовжував педагогічну та літературну діяльність. Незадовго до смерті,

¹ Цит. за.: Попович О. О. Осип Маковей – критик та історик літератури. Чернівці, 2001. С. 27.

підсумовуючи свій сорокарічний шлях у літературі, він зізнався: «...Я знаю, що не маю права зачислити себе до великих письменників. Се повинен знати чоловік у 57 році життя, і я сего свідомий. Але на ім'я українського письменника я таки заслужив і гадаю, що в загальну скарбницю нашого письменства я вложив дещо цінного й оригінального. <...> Молодечий ідеал я осягнув – і це мене нагороджує за труд. Серед інших обставин життя, може, дав би більше і краще, а так добре, що хоч те дав, що міг дати»¹. 21 серпня 1925 р. Осип Степанович передчасно пішов із життя від розриву серця. Поховали його в Заліщиках, на місцевому кладовищі.

Своїми найкращими творами О. Маковей зробив вагомий внесок в історію української

літератури, чим заслужив визнання сучасників і наступних поколінь. Художня спадщина видатного українського майстра слова становить неперехідну цінність і ввійшла до культурної скарбниці українського народу. В Яворові, на батьківщині Осипа Степановича, відкрито садибу-музей письменника, встановлено пам'ятник. Його ім'я присвоєно місцевій гімназії № 1. У Заліщиках на честь письменника названо вулицю, провулок і середню школу. У Чернівцях також є пам'ятник О. Маковею, на будинку колишньої вчительської семінарії (нині педагогічний коледж Чернівецького національного університету) та на будинку № 36 на вулиці Богдана Хмельницького, в якому колись мешкав письменник, встановлено меморіальні дошки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів О. Маковея

Твори : у 2 т. / О. Маковей ; передм. Ф. П. Погребенника ; упоряд. та приміт. О. В. Мишанича. – Київ : Дніпро, 1990. – Т. 1–2.

Вибране : для ст. шк. віку / О. Маковей ; [передм. О. Кавуненка]. – Київ : Школа, 2008. – 191 с. : іл. – (Бібліотека шкільної класики).

Вибрані твори / О. Маковей. – Київ : Дніпро, 1979. – 262 с. : іл.

Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича / О. Маковей ; за ред. Б. Мельничука [та ін.]. – Чернівці : Золоті литаври, 2005. – 432 с. : іл. – ISBN 966-407-000-9.

Народні пісні в записах Осипа Маковея / О. Маковей ; упоряд., вступ. ст. і прим. В. А. Качкана. – Київ : Муз. Україна, 1981. – 103 с. : іл.

Поезії Осипа Маковея / О. Маковей. – Львів : Накладом К. Паньковського : з друку. Наук. т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1895. – 136 с. – (Дрібна бібліотека ; кн. 5).

Ярошенко : іст. повість : для серед. та ст. шк. віку / О. Маковей ; передм. В. Шевчука. – Київ : Веселка, 2007. – 167 с. : іл., портр. – (Козаченьки). – ISBN 978-966-01-0435-8.

Про О. Маковея

Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко ; редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) [та ін.]. – Київ, 1980–1986. – Т. 27, 29, 31, 33–39, 41, 45, 48–50. – Про О. Маковея: Покажч. імен та назв до томів.

Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка ; редкол.: Є. С. Шаблійовський (голова) [та ін.]. – Київ, 1978–1979. – Т. 10–12. – Про О. Маковея: Покажч. імен та назв до томів.

Гнатюк М. Осип Маковей – письменник, редактор, літературознавець / М. Гнатюк // Дивослово. – 2013. – № 3. – С. 51–55.

Погребенник В. Ф. Осип Маковей (1867–1925) / В. Ф. Погребенник // Історія української літератури кінця XIX – початку XX століття / за ред. П. П. Хропка. – Київ, 1991. – С. 182–198.

Засенко О. Є. Осип Маковей : життя і творчість / О. Є. Засенко. – Київ : Дніпро, 1968. – 219 с. : іл.

Салига Н. М. Маковей Осип / Н. М. Салига // Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя XX століття : навч. посіб. для студентів ВНЗ / Т. К. Завгородня (кер. авт. кол.) [та ін.] ; за ред. Т. К. Завгородньої. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 317–326. – ISBN 978-966-640-245-8.

Проскурняк В. Осип Маковей – дослідник національного руху українців Буковини другої половини XIX ст. / В. Проскурняк // Наука і освіта: крок у майбутнє : матеріали VI Міжнар. наук. конф. «Кайндлівські читання», Чернівці, 29 квіт. 2011 р. – Чернівці, 2011. – С. 445–452.

Проскурняк В. Осип Маковей і Буковина / В. Проскурняк // Наук. вісн. Чернівецьк. ун-ту. – Чернівці, 2008. – Вип. 376/377 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – С. 71–75.

Проскурняк В. О. Маковей про національну ідентичність та національне єднання українців / В. Проскурняк // Питання історії України : зб. наук. ст. / Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, каф. іст. України. – Чернівці, 2010. – Т. 13. – С. 137–143.

Проскурняк В. П. Осип Маковей та ідея українського державотворення кін. XIX – поч. XX ст. / В. П. Проскурняк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Рівне, 2011. – № 21. – С. 51–62. – ISBN 978-617-601-015-9.

Попович О. Осип Маковей (1867–1925) / О. Попович // Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття : хрестоматія. Ч. 1 / за ред.: Б. І. Мельничука, М. І. Юрійчука. – Чернівці, 2001. – С. 263–267.

Попович О. О. Осип Маковей – критик та історик літератури / О. О. Попович ; [наук. ред.: Мельничук Б. І. та ін.] ; Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2001. – 145 с. : іл. – ISBN 966-568-419-1.

Катаргіна І. Т. Маковей Осип Степанович (23.VIII. 1867 – 21.VIII.1925) / І. Т. Катаргіна // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2009. – Т. 6. – С. 449–450. – ISBN 978-966-00-1028-1.

Любарська Л. В. Маковей Осип Степанович (23.VIII.1867 – 21.VIII.1925) / Л. В. Любарська // Українські мовознавці та письменники-мовотворці : довідник / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ, 2008. – С. 153–155.

Ілюстрації

Маковей О. С. : [фотографія] // Маковей О. С. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича. – Чернівці, 2005. – С. 15.

Маковей О. С. : [фотографія] // Українські мовознавці та письменники-мовотворці : довідник. – Київ, 2008. – С. 153.

Підготовлено О. Рожнятовською

¹ Цит. за: Шевчук В. Повість про порубіжну українську родину // Осип Маковей. Ярошенко. Київ, 2007. С. 5.

Вересень

Пн Вт Ср Чт Пт Сб Нд

				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	

*Птахи відлітають, довгі дні спадають,
дощик накрапає, – коли це буває?
(У вересні)*

*Я не можу дивитись байдужо на небо
осіннє,
На захід рожевий,
На похилеє гілля журливого ліса
На смуток холодний...
Бо здається мені: то не осінь, а ти отак
гинеш
Умираючи – променем в небі згасаєш
І гаснувши плачеш...*

Х. Алчевська¹

¹ Алчевська Х. Д. Я не можу дивитись байдужо на небо... // Туга за сонцем / Х. Д. Алчевська. – [Москва, 1907]. С. 16.

1

День знань

Відзначається щорічно з 1984 р.

150 років від дня народження Михайла Михайловича Федорова (1867¹–1945), українського вченого в галузі гірничої справи

140 років від дня народження Френсіса Вільяма Астона (1877–1945), англійського фізика, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1922)

80 років від дня народження Миколи Сергійовича Сядристого (1937), українського майстра мікромініатюри

70 років від дня народження Миколи Петровича Мозгового (1947–2010), українського композитора, естрадного співака

60 років від дня народження Світлани Григорівни Білоножко (1957), української співачки, диктора

2

День нотаріату

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 211 / 2010 від 22.02.2010 р.

160 років від дня народження Володимира Федоровича Луцика (1857–1909), українського письменника, журналіста, перекладача

140 років від дня народження Фредерика Содді (1877–1956), англійського радіохіміка, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1921)

120 років від дня народження Северина Сапруна (1897–1950), українського громадсько-музичного діяча, диригента, педагога, священика

3

День підприємця

Відзначається щорічно в першу неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 1110 / 98 від 05.10.1998 р.

90 років від дня народження Алеся (Олександра) Михайловича Адамовича (1927–1994), білоруського письменника, літературознавця, публіциста

90 років від дня народження Михайла Макаровича Баки (1927–2009), українського державного, громадського та спортивного діяча

5

200 років від дня народження Олексія Костянтиновича Толстого (1817–1875), російського письменника, драматурга

90 років від дня народження Віталія Васильовича Сечкіна (1927–1988), українського композитора, піаніста

75 років від дня народження Лідії Пилипівни Корній (1942), українського музикознавця, педагога

6

260 років від дня народження Жільбера де Лафаета [повне ім'я – Марі Жозеф Поль Ів Рош Жільбер дю Мотье, маркіз де Лафает (1757–1834)], французького військового і політичного діяча

120 років від дня народження Івана Кіндратовича Микитенка (1897–1937), українського письменника, драматурга

¹ Дату народження подано за УРЕ. За іншими даними народився 02.09.1867 р., 09.01.1867 р.

70 років від дня народження **Валентина Олександровича Гордійчука** (1947), українського графіка, живописця

7

310 років від дня народження **Жоржа-Луї Леклерка Бюффона** (1707–1788), французького природознавця

110 років від дня народження **Ростислава Володимировича Захарова** (1907–1984), російського балетмейстера, режисера, хореографа, педагога

100 років від дня народження **Джона Воркапа Корнфорта** (1917–2013), австралійського хіміка-органіка, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1975)

8

Міжнародний день письменності

Відзначається щорічно відповідно до рішення 14-ї сесії ЮНЕСКО № 1.141 від 1966 р.

140 років від дня народження **Дмитра Івановича Товстоліса** (1877–1939), українського вченого в галузі лісництва

130 років від дня народження **Олександра Марітчака** (1887–1981), українського політичного діяча, правознавця

120 років від дня народження **Івана Борковського** (1897–1976), українського археолога, громадсько-політичного діяча

120 років від дня народження **Любові Василівни Комарецької** (1897–1987), української актриси

70 років від дня народження **Миколи Сергійовича Шопши** (1947–2006), українського оперного співака

9

День фізичної культури і спорту

Відзначається щорічно в другу суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 340/94 від 29.06.1994 р.

День українського кіно

Відзначається щорічно в другу суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 52/96 від 12.01.1996 р.

280 років від дня народження **Луїджі Гальвані** (1737–1798), італійського медика, фізика

150 років від дня народження **Володимира Івановича Резанова** (1867–1936), українського та російського літературознавця, театрознавця

120 років від дня народження **Марії Василівни Струтинської** (1897–1984), української письменниці, громадської діячки

120 років від дня народження **Євгена Олексійовича Цисика** (1897–1956), українського диригента, педагога, композитора

100 років від дня народження **Яна Піларжа** (1917–1996), чеського поета, перекладача

10

День танкістів

Відзначається щорічно в другу неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 922/97 від 29.08.1997 р.

День працівників нафтової, газової та нафтопереробної промисловості

Відзначається щорічно в другу неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 302/93 від 12.08.1993 р.

150 років від дня народження Якова Сергійовича Аркавіна (1867¹–1930), українського лікаря-педіатра

130 років від дня народження Олександра Васильовича Нагорного (1887–1953), українського фізіолога і геронтолога

11

Зізнювання голови Іоанна Хредтечі

110 років від дня народження Олександра Федоровича Богородського (1907–1984), українського астронома, педагога

90 років від дня народження Олени Володимирівни Медущенко-Кривенко (1927), українського перекладача

12

140 років від дня народження Алексія [справж. – Олександр Іванович Кабалюк (1877²–1947)], українського церковного діяча

120 років від дня народження Ірен Жоліо-Кюрі (1897–1956), французького фізика, радіохіміка, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1935)

120 років від дня народження Бориса Павловича Соколова (1897–1984), українського агронома-селекціонера

110 років від дня народження Олександра Панасовича Здиховського (1907–1990), українського режисера

110 років від дня народження Олександра Дмитровича Кеткова (1907–1991), українського літературознавця, перекладача, журналіста, громадського діяча

13

130 років від дня народження Леопольда (Лавослава) Стефана Ружички (1887–1976), швейцарського хіміка-органіка, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1939)

120 років від дня народження Арнольда Григоровича Арнольда [справж. – Барський (1897–1969)], українського актора, режисера, сценариста

14

170 років від дня народження Павла Миколайовича Яблочкова (1847³–1894), російського вченого, винахідника в галузі електротехніки

150 років від дня народження Костянтина Адамовича Красуського (1867–1937), українського хіміка

130 років від дня народження Василя (Ярослава) Степановича Арсенича (1887–1953), українського юриста, педагога, редактора, видавця

90 років від дня народження В'ячеслава Дмитровича Проценка (1927–1986), українського архітектора

15

Міжнародний день демократії

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 62 / 7

140 років від дня народження Олени Львівни Кульчицької (1877–1967), українського живописця, графіка

110 років від дня народження Михайла Михайловича Герасимова (1907–1970), російського антрополога, археолога, скульптора

¹ Дату народження подано за ЕСУ, виданням «Реєстр імен Українського біографічного словника». За іншими даними народився 19.09.1867 р., 19.09.1865 р.

² Дату народження подано за інтернет-ресурсами. За іншими даними народився 01.09.1877 р., 13.09.1877 р.

³ Дату народження подано за УРЕ, БСЭ. За іншими даними народився 26.09.1847 р.

110 років від дня народження **Кирила Борисовича Свечина** (1907–1986), українського зоотехніка

16

Міжнародний день збереження озонного шару

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 49 / 114

День винахідника і раціоналізатора

Відзначається щорічно в третю суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 443 / 94 від 16.08.1994 р.

День фармацевтичного працівника

Відзначається щорічно в третю суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 1128 / 99 від 07.09.1999 р.

100 років від дня (1917) заснування **Національного академічного українського драматичного театру імені Марії Заньковецької**. Відзначається на державному рівні відповідно до Постанови Верховної Ради № 571-VII від 17.09.2013 р.

140 років від дня народження **Федора Миколайовича Стешка** (1877¹–1944), українського музикознавця, бібліографа, педагога, громадсько-культурного діяча

110 років від дня народження **Захара Карповича Слюсаренка** (1907–1987), українського військового діяча, двічі Героя Радянського Союзу (1944, 1945)

70 років від дня народження **Валерія Веніаміновича Марченка** (1947–1984), українського літературознавця, публіциста, перекладача

17

День працівника лісу

Відзначається щорічно в третю неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 356 / 93 від 28.08.1993 р.

День рятівника

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 830 / 2008 від 12.09.2008 р.

200 років від дня народження **Венцеслава Венцеславовича Єдлічки** (1817–1880), українсько-го та чеського музиканта, педагога, громадського діяча

160 років від дня народження **Костянтина Едуардовича Цюлковського** (1857–1935), російського вченого в галузі авіації та динаміки ракет, засновника сучасної космонавтики

110 років від дня народження **Романа-Степана Дмитровича Луканя** (1907–1943), українського історика, бібліографа, краєзнавця, архівіста, журналіста

18

110 років від дня народження **Юрія Ізраїльовича Єкельчика** (1907–1956), українського та російського кінооператора

110 років від дня народження **Едвіна Маттісона Макміллана** (1907–1991), американського фізика і хіміка, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1951)

80 років від дня народження **Ніни Дмитрівни Писаренко** (1937), української бандуристки

19

130 років від дня народження **Михайла Адамовича Скорульського** (1887–1950), українського композитора, піаніста, диригента, педагога

120 років від дня народження **Леоніда Недолі** [справж. – Лук'ян Володимирович Гончаренко (1897–1963)], українського письменника

110 років від дня народження **Михайла Олександровича Юферова** (1907–1991), українського художника театру та кіно

75 років від дня народження **Євгена Федоровича Станковича** (1942), українського композитора

¹ Дату народження подано за біографічним довідником «Мистецтво України», *Encyclopedia of Ukraine*.

20

125 років від дня народження **Михайла Михайловича Новицького** (1892¹–1964), українського літературознавця

120 років від дня народження **Юхима (Єфима) Голишева** [справж. – Хайм Анджел (1897–1970)²], українського композитора, скрипаля, художника (Франція)

21

Різдво Пресвятої Богородиці. Друга Пречиста

Міжнародний день миру

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 55 / 282

125 років від дня народження **Дмитра Ілліча Шелудька** [Шелудко (1892–1954)³], українського дипломата, мовознавця, літературознавця

70 років від дня народження **Стівена Едвіна Кінга** (1947), американського письменника, сценариста, актора, режисера

22

День партизанської слави

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1020/2001 від 30.10.2001 р.

120 років від дня народження **Дмитра Леонідовича Похилевича** (1897–1974), українського історика

23

90 років від дня народження **Семена Григоровича Данилейка** (1927–1981), українського поета

90 років від дня народження **Івана Івановича Дубіша** (1927–2002), українського живописця, графіка

24

День машинобудівника

Відзначається щорічно в четверту неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 361 / 93 від 08.09.1993 р.

100 років від дня народження **Михайла Володимировича Андрусона** (1917–1990), українського лікаря

80 років від дня народження **Ярослава Степановича Калакури** (1937), українського історика, українознавця, історіографа, джерелознавця, архівознавця

25

120 років від дня народження **Вільяма Катберта Фолкнера** (1897–1962), американського письменника, лауреата Нобелівської премії в галузі літератури (1949)

85 років від дня народження **Анатолія Борисовича Солов'яненка** (1932–1999), українського співака, громадського діяча

80 років від дня народження **Віталія Кириловича Коваля** (1937–2001), українського письменника, критика, перекладача

26

140 років від дня народження **Сергія Миколайовича Дуриліна** (1877⁴–1954), російського літературознавця, мистецтвознавця

¹ Дату народження подано за УРЕ, Шевченківським словником, виданням «Рукописна та книжкова спадщина України». За іншими даними народився 03.10.1892 р.

² За іншими даними народився 20.09.1895 р., помер у 1971 р.

³ Дату смерті подано за УРЕ. За іншими даними помер у 1963 р.

⁴ Дату народження подано за УЛЕ, біографічним довідником «Мистецтво України». За іншими даними народився 26.09.1886 р.

80 років від дня народження **Анатолія Федоровича Манойла** (1937), українського актора

27

Воздвиження Хреста Господнього

Всесвітній день туризму

Відзначається щорічно в день затвердження Статуту Всесвітньої туристичної організації (ВТО)

День туризму

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1047/98 від 21.09.1998 р.

140 років від дня народження **Миколи Олександровича Прилежаєва** (1877¹–1944), українського та російського хіміка-органіка

125 років від дня народження **Миколи Захаровича Надемського** (1892–1937), українського актора

28

120 років від дня народження **Мухтара Омархановича Ауезова** (1897–1961), казахського письменника, перекладача, літературознавця

80 років від дня народження **Віталія Юрійовича Карпенка** (1937), українського актора, режисера

29

470 років від дня народження **Мігеля де Сервантеса Сааведри** (1547–1616), іспанського письменника, драматурга, поета

130 років від дня народження **Івана Івановича Врони** (1887²–1970), українського мистецтвознавця, критика, художника

30

День мучениць Віри, Надії, Любові та матері їх Софії

Всеукраїнський день бібліотек

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 471/98 від 14.05.1998 р.

День усиновлення

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1088/2008 від 27.11.2008 р.

810 років від дня народження **Джалаледдіна Румі** (1207–1273), персько-таджицького поета, філософа

130 років від дня народження **Матвія Іллєча Драка** (1887–1963), українського театрального художника

100 років від дня народження **Надії Хрисанфівни Білоус** (1917–2013), українського геолога

90 років від дня народження **Аки Перейми** (1927–2013), українського скульптора, художниці, кераміста (США)

80 років від дня народження **Віталія Федоровича Бойка** (1937), українського правознавця, державного діяча

80 років від дня народження **Валентина Васильовича Сильвестрова** (1937), українського композитора

Цього місяця виповнюється:

140 років від часу заснування (1877) **Ботанічного саду Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**

¹ Дату народження подано за сайтом НАН Білорусі. За іншими даними народився в 1872-му, 1873 р.

² Дату народження подано за біографічним довідником «Мистецтво України», ЕІУ. За іншими даними народився 28.09.1887 р.

1 вересня

Засновник школи гірничої механіки в Україні

До 150-річчя від дня народження М. Федорова (1867–1945)



Михайло Михайлович Федоров — український учений у галузі гірничої механіки, педагог, організатор освіти та громадський діяч, засновник і перший директор Інституту гірничої механіки АН України, який було названо його ім'ям.

Народився майбутній учений у м. Катеринодарі (нині м. Краснодар, Російська Федерація), в сім'ї козацького старшини Михайла Федорова, одного з нащадків кошового отамана Війська Запорозького Григорія Лантуха (Федорова), який переселився на Кубань з України наприкінці XVIII ст.

З дитинства Михайло виявляв здібності до математики. Початкову освіту здобув удома, середню — у Кубанському реальному училищі. Щоб фінансово підтримувати родину, хлопець з 14 років працював репетитором і креслярем. У 1888 р. закінчив училище та успішно склав вступні іспити до Петербурзького гірничого інституту. На той час це був єдиний у Російській імперії заклад гірничого профілю.

Отримавши в 1895 р. диплом гірничого інженера, М. Федоров працював спочатку управителем, а з 1900 р. — директором Кам'янської та Орловської копалень Олексіївського гірничо-промислового товариства на Донеччині. Одночасно викладав курс маркшейдерства в Горлівському гірничому училищі. Маючи значні повноваження як директор, разом з групою діяльних інженерів створив вечірню школу для гірників, де сам викладав арифметику та основи механіки. Керувати навчальним закладом доручив своїй дружині.

В 1903 р. за відрядженням Міністерства землеробства та державного майна М. Федоров поїхав до Франції, в Париж, де пройшов курс навчання у Вищій школі електрики. Його дипломна робота була присвячена застосуванню електрики на шахтах та заводах Бельгії і Франції. Повернувшись із відрядження, деякий час працював

асистентом кафедри гірничозаводської механіки Петербурзького гірничого інституту.

В 1906 р. М. Федорова за конкурсом було обрано на штатну посаду викладача гірничої механіки Катеринославського вищого гірничого училища (КВГУ, нині Національний гірничий університет у м. Дніпрі). В цьому навчальному закладі Михайло Михайлович ініціював створення кафедри гірничозаводської механіки, а згодом став фундатором наукової школи гірничих механіків. Його наукові роботи, написані протягом першого десятиліття XX ст., визначили напрями подальшого розвитку галузі гірничої механіки в Російській імперії.

У 1911 р. М. Федоров отримав перший патент на винахід. У 1914-му було опубліковано його капітальну працю «Теория и расчет гармонического рудничного подъема». Він перший запропонував розглядати підйомну установку як єдиний електромеханічний агрегат, де властивості приводу визначають нерозривно зв'язані між собою кінематику та динаміку механічної частини підйому. В 1915 р. дослідник захистив дисертацію та був обраний на посаду професора кафедри в КВГУ.

До кола інтересів ученого також входила організація освіти. В архівному фонді Михайла Михайловича зберігся автограф його доповіді «Завдання та організація позашкільної освіти», датований 1914–1915 рр. Очевидно, цю доповідь, написану українською мовою, було виголошено на учительських курсах, які щорічно проводилися в стінах КВГУ.

Незважаючи на активну наукову й викладацьку роботу, вчений брав участь і в громадському та культурному житті Катеринослава. В місті діяло літературно-артистичне українське товариство «Просвіта», серед завдань якого, зокрема, було видання та розповсюдження україномовної літератури, зібрання та упорядкування етнографічних і фольклорних матеріалів, збереження історичних і культурних традицій українського народу. В 1913 р. серед імен 59 нових членів катеринославської «Просвіти» записано й ім'я М. Федорова.

Діяльність товариства сприяла консолідації української інтелігенції в Російській імперії, і

велику роль у цьому відігравав очільник Катеринославського краєзнавчого музею, етнограф та дослідник українського козацтва Д. Яворницький. Завдяки йому М. Федоров зацікавився історією свого роду, усвідомив свою належність до українського народу. Згодом, заповнюючи офіційні документи, у графі «національність» Михайло Михайлович писав «українець».

У 1917–1921 рр. учений без вагань став на бік Української революції і самовіддано працював на потреби відродження самостійності України.

У 1918 р. М. Федоров входив до очолюваної В. Вернадським міністерської комісії з питань вищої школи. Того ж року йому запропонували роботу в новоствореному Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Терміново виїхати на Поділля Михайло Михайлович не зміг через нестабільну політичну ситуацію та суспільну небезпеку в революційній країні.

У травні 1918 р. Катеринославське учительське товариство доручило комісії, у складі якої був і професор М. Федоров, укласти словник елементарної математичної термінології. З різних причин комісія так і не розпочала спільної діяльності. М. Федоров сам провадив цю роботу, результатом якої став виданий у 1919 р. в Кам'янці-Подільському словник «Московсько-українська термінологія елементарної математики». Більшість термінів та новотворів словника залишилися оказіоналізмами, тобто не відповідали загальноприйнятим, мали індивідуальний, часто разовий характер. Але деякі інновації автора були досить влучними і відтоді широко використовуються, а інші сприймаються мовознавцями в ХХІ ст. як першоджерела галузевої термінографії та як матеріал для заповнення лакун у математичній термінології.

У 1919 р., залишивши в Катеринославі дружину та дітей, М. Федоров переїхав на Поділля, де протягом 1919–1920 рр. обіймав посаду проректора в Кам'янець-Подільському університеті. В періоди тривалої відсутності ректора І. Огієнка, який був ще й міністром освіти, М. Федоров фактично перебирав на себе обов'язки керівника цього вишу. При цьому продовжував наукові дослідження. Незважаючи на те, що сам жив у приміщенні для адміністративного персоналу університету, намагався допомагати землякам з Катеринослава, які теж приїхали працювати до Кам'янця-Подільського. М. Федоров входив до складу подільської організації українського Червоного Хреста, був постійним членом Товариства допомоги незаможним студентам.

Через брак україномовних навчальних посібників професор узявся готувати власні. У 1920 р. побачила світ його праця «Вступ до аналізу».

У 1921 р. Українська революція зазнала поразки. Радянська влада реорганізувала Кам'янець-Подільський університет, створивши на його базі Інститут народної освіти (ІНО) та Сільськогосподарський інститут ім. К. Маркса із робітничим факультетом. М. Федоров продовжував працювати в цих установах: викладав теоретичну механіку, сільськогосподарську механіку, математику. У 1921 р. був ректором ІНО, з травня по серпень 1922-го – деканом факультету соціального виховання. З вересня 1922-го по серпень 1923 р. керував кафедрою математики на Кам'янець-Подільському робітничому факультеті ім. ІІІ Інтернаціоналу. Не маючи змоги реалізувати себе як викладач і науковець, він звернувся до керівництва ІНО із заявою, в якій висловив бажання перевестися до Московської гірничої академії (МГА).

У липні 1923 р. М. Федоров отримав листа з канцелярії МГА, в якому повідомлялося, що з жовтня він може читати лекції на кафедрі гірничої механіки при гірничому факультеті академії. До листа додавався план квартири, наданої науковцю в користування, та запит на суму грошей, необхідних для переїзду в Москву. Зміст листа свідчить, що вчений був дуже потрібний у МГА.

У Москві М. Федоров пропрацював шість років. У 1929-му його було обрано академіком АН УРСР та переведено до Києва завідувати кафедрою гірничої механіки відділу технічних наук АН УРСР. У 1932 р. Михайлу Михайловичу надали звання заслуженого діяча науки РСФРР.

У 1934 р. в Києві на базі кафедр теорії пружності та гірничої механіки в системі АН УРСР було створено Інститут гірничої механіки (ІГМ) АН УРСР, який очолив академік М. Федоров. Він вважав, що такий потужний науковий заклад має видавати і власний друкований орган. Тож у 1936 р. у світ вийшов перший номер журналу «Записки інституту гірничої механіки», де Михайло Михайлович був головним редактором. На той час статті в журналі друкувалися одночасно українською, російською та англійською мовами. Це науково-технічне та виробниче видання, трансформуючись відповідно до потреб НДІ, виходило друком понад 75 років.

Під керівництвом М. Федорова в ІГМ розроблено основи теорії розрахунків та конструювання турбомашин і різних підйомних установок. Праця вченого «Методология динамической тео-

рии расчета подъемного каната вертикальных шахт» (1936) стала підґрунтям для подальших досліджень у цій сфері.

У 1938 р. радянський уряд прийняв рішення перевести ІГМ з Києва до Дніпропетровська (колишній Катеринослав), де працював потужний Гірничий інститут. М. Федоров відмовився переїздити і в 1939 р. склав обов'язки директора ІГМ, залишивши собі тільки завідування одним із секторів. У серпні 1941-го ІГМ було евакуйовано із Дніпропетровська до Уфи. Туди з Києва евакуювався і М. Федоров.

У вересні 1942 р., з нагоди 75-річного ювілею від дня народження засновника та першого директора Інституту гірничої механіки АН УРСР – академіка АН УРСР М. Федорова, науковій установі було присвоєно його ім'я. Після звільнення України від гітлерівських загарбників учений, уже тяжко хворий, повернувся до Києва. У 1944 р. за видатні заслуги в розвитку науки його нагородили найвищою відзнакою, яка була на той час у СРСР, – орденом Леніна.

29 березня 1945 р. Михайло Михайлович помер.

У 1957 р. заснований академіком інститут перевели до Донецька. Пам'ять про М. Федорова, як про засновника та першого керівника закладу, вшановувалася на численних конференціях та зібраннях інституту, а також виданням, перевиданням та дослідженням його наукової спадщини.

У 1976 р. в Дніпропетровську, праворуч від центрального входу до головного корпусу Національного гірничого університету, було споруджено три гранітні стели, на яких викарбувано імена та портрети визначних науковців, діяльність яких пов'язана з цим вишем. Серед них – ім'я і портрет академіка М. Федорова.

Винахідницькі думки та праці вченого є прикладом невтомного служіння науці й освіті. Засновані М. Федоровим наукова школа гірничої механіки та науково-дослідний інститут забезпечили йому вдячну пам'ять нащадків та послідовників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів М. Федорова

Избранные труды : в 2 т. / М. М. Федоров ; АН УССР. Ин-т горного дела им. М. М. Федорова. – Киев : Изд-во АН УССР, 1957–1960. – 2 т.

Т. 1 / [ред. чл.-кор. АН СССР А. С. Ильичев и канд. техн. наук К. И. Хомицевич]. – 1957. – 275 с., 1 л. портр. : ил.

Т. 2 / [ред. канд. техн. наук К. И. Хомицевич]. – 1960. – 463 с. : черт.

Хведорів М. [Федоров М.] Вступ до аналізу. Вип. 1. Теорія визначників : лекції, читані студентам фіз.-мат. ф-ту Кам'янець-Поділ. держ. укр. ун-ту в 1919/20 а. р. / М. Хведорів. – Кам'янець на Поділлі : Видавн. відділ Ради студ. представників, 1920. – 107 с.

Методология динамической теории расчета подъемного каната вертикальных шахт / М. М. Федоров // Записки института горной механики. – 1936. – Вип. 1. – С. 235–239.

Про М. Федорова

Завальнюк О. М. Хведорів (Федоров) Михайло Михайлович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 24 с. – (Серія «Керівники навчального закладу»).

Нестеров П. П. Михаил Михайлович Федоров (1867–1945) / чл.-кор. Акад. наук УССР П. П. Нестеров, канд. техн. наук З. М. Федорова. – Москва : Углетехиздат, 1951. – 68 с. : ил. – (Выдающиеся деятели отечественной горной науки).

Страницы истории горной механики : 80-летию НИИГМ им. М. М. Федорова посвящ. / В. И. Полтавец, Б. А. Грядущий, С. Я. Петренко [и др.]. – Донецк : Вебер, Донец. отд-ние, 2009. – 411 с. : ил., 20 л. фотоил.

Федорова З. М. Михаил Михайлович Федоров (1867–1945) : [к 100-летию со дня рождения] / проф. Зоя Михайловна Федорова ; Ин-т горной механики и техн. кибернетики им. М. М. Федорова. – Донецк : Донбасс, 1967. – 47 с. : ил.

Швидько Г. Академік М. М. Федоров та його листування з академіком Д. І. Яворницьким / Г. Швидько // Академік Д. І. Яворницький і перша вища гірничої школи України : документи і матеріали. – Дніпропетровськ : НГУ, 2004. – С. 36–50.

Швидько Г. Невідомий додаток до відомої біографії / Г. Швидько // Бористен. – 1999. – № 7. – С. 1–3 ; № 8. – С. 2–3.

Шляхта О. В. Терміноутвірні інновації в словнику М. Хведорова «Московсько-українська термінологія елементарної математики» / О. В. Шляхта // Наук. пр. [Чорномор. держ. ун-ту ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Філологія. Мовознавство. – Миколаїв, 2009. – Т. 98, вип. 85. – С. 133–137. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2009_98_85_29.

Електронні ресурси

Федоров Михайло Михайлович [Електронний ресурс] / Ганна Швидько // Gorod.dp.ua : [Дніпровський міський сайт]. – Текст. дані. – Дніпро, [2006]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/tema/persons/?pageid=314> (дата звернення: 02.01.2017). – Назва з екрана.

Ілюстрації

Михайло Михайлович Федоров (1897–1945 гг.) : [портрет] // Страницы истории горной механики : 80-летию НИИГМ им. М. М. Федорова посвящ. – Донецк, 2009. – С. 87.

Підготовлено Л. Рогальчук

10 вересня¹

Новатор, клініцист, педагог

До 150-річчя від дня народження Я. Аркавіна (1867–1930)



Яків Сергійович Аркавін увійшов в історію вітчизняної медицини як видатний лікар-педіатр, основоположник мікропедіатрії в Україні, активний учасник створення українських за-

кладів охорони материнства і дитинства, автор понад 30 наукових праць.

Народився вчений у Харкові. У 1891 р. закінчив Імператорський Харківський університет (тепер Харківський національний медичний університет) і відразу був прийнятий до ординатури Госпітальної терапевтичної клініки Харкова, де працював під керівництвом професора О. Кузнецова. Після закінчення ординатури Яків захопився педіатрією, яка тоді тільки починала викристалізовуватися в самостійну дисципліну. Для вивчення цієї галузі молодий фахівець поїхав до Берліна, де його роботою керували корифеї світової педіатрії – А. Багінський та Г. Фінкельштейн. У подальшому Я. Аркавін не переривав зв'язків із видатними представниками німецької, а також французької науки, неодноразово відвідував кращі європейські клініки, постійно стежив за іноземною медичною літературою. Його бібліотека була кращою в Харкові.

Після повернення з наукового відрядження Я. Аркавін з усією енергією та ентузіазмом узявся за лікарсько-практичну та науково-педагогічну роботу. У 1908 р. його обрали приват-доцентом, а в 1911-му – професором Харківського університету. В 1910 р. учений став завідувачем кафедри дитячих хвороб Жіночо-

го медичного інституту. Після злиття в 1920 р. цього інституту з медичним факультетом Харківського університету в Харківську медичну академію (через рік її було перейменовано на Харківський медичний інститут) професора Я. Аркавіна призначили завідувачем кафедри педіатрії нового закладу.

Наукові розробки кафедри того часу стосувалися питань лікування новонароджених, штучного вигодовування та профілактики шлунково-кишкових захворювань у дітей раннього віку. Під керівництвом Якова Сергійовича згуртувалися молоді лікарі, які згодом стали активними учасниками створення у Харкові клініки охорони материнства і дитинства – «Охматдит». До наукової школи Я. Аркавіна належали такі відомі вчені, як В. Белоусов, Г. Тец, А. Бендерська, Л. Гільман.

Також Я. Аркавін очолив дитячу клініку Харківського медичного інституту, де до останніх днів життя продовжував свою науково-педагогічну діяльність. Велику увагу вчений приділяв організації роботи дитячої клініки та створенню установ для немовлят. У клініці було відкрито клінічну лабораторію, для вдосконалення викладання педіатрії почали використовувати додаткову базу – амбулаторію. Цікавлячись останніми досягненнями лабораторної техніки та новими методами дослідження, вчений у центрі уваги завжди ставив хворого та клінічне вивчення його стану.

Лікар-дослідник написав низку наукових праць, присвячених проблемам штучного вигодовування дітей, запобіганню диспепсії, методам боротьби з дитячою захворюваністю та смертністю на ґрунті розладів харчування. Його справедливо вважають основоположником

*Здорова людина є найцінніший
витвір природи.
П. Карлейль²*

¹ Дату народження подано за ЕСУ, вид. НБУВ: «Реєстр імен Українського біографічного словника». За іншими даними народився 19.09.1865 р., 19.09.1867 р.

² Цит. за: Грандо О. Подорож у минуле медицини. Київ, 1995. С. 170.

в Україні мікропедіатрії (неонатології) – розділу медицини, що вивчає особливості розвитку немовлят, їхні захворювання та патологічні стани. І досі в медицині використовується термін «симптом Аркавіна». Це один із методів перкусії (дослідження, яке полягає в постукуванні окремих ділянок тіла та аналізі звуків, що виникають при цьому) по пахвових лініях низу вгору в напрямку до пахвових впадин. У нормі скорочення звуку не спостерігається (симптом негативний), притуплення ж звуку є ознакою збільшення бронхопульмональних вузлів.

Учений не обмежувався науковою та лікарсько-практичною діяльністю, він вів і активну громадську роботу: був засновником Харківського товариства дитячих лікарів та незмінним головою секції дитячих лікарів; консультантом Наркомздоров'я УСРР, Окрздорову, Харківського НДІ охорони здоров'я дітей та підлітків, організації «Червоний Хрест», Товариства політ-

каторжан та низки інших установ, редактором відділу педіатрії журналу «Лікарська справа», організатором дитячої консультації при клініці першого Всеукраїнського інституту охорони материнства і дитинства («Охматдит»), усіляко сприяв організації у Харкові самостійної великої дитячої лікарні.

Яків Сергійович був добре відомий широкому колу дитячих лікарів завдяки участі у всесоюзних з'їздах, на яких він неодноразово привертав до себе увагу яскравими виступами.

14 березня 1930 р. Я. Аркавін пішов з життя. У некролозі, надрукованому в журналі «Педіатрія», зазначалося, що це був прекрасний спеціаліст, чуйний, уважний, делікатний лікар з винятково ніжним і м'яким підходом до дітей. Усі, хто знав Якова Сергійовича, відзначали його оптимізм, рідкісне вміння вселити у хворого та його рідних бадьорість і віру в зцілення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання праць Я. Аркавіна

К вопросу о бронхиальной астме у детей / [д-р медицины Я. С. Аркавин]. – Харьков : Электр. типо-литогр. И. А. Цедербаум, 1907. – 25 с.

Как уберечь детей от заразы / Я. С. Аркавин. – Харьков : Науч. мысль, 1927. – 20 с. – (Библиотека санпросвета ; № 25).

Коклюш / С. Я. Аркавин. – Москва ; Ленинград : Медгиз, 1939. – 16 с.

О периодической рвоте у детей / д-р медицины Я. С. Аркавин. – Харьков : Паровая типо-литогр. М. Я. Дрейшпуля, 1907. – 19 с.

Об организации учреждений капли молока «Goutte de lait» в Берлине и Женеве / соч. д-ра медицины Я. С. Аркавина. – Харьков : Электр. типо-литогр. И. А. Цедербаум, 1907. – 10 с.

Предохранительные прививки против дифтерита анатоксином Рапон'а и лечение его антидифтеритной очищенной сывороткой (serum purifie) / проф. Я. С. Аркавин. – Харьков : Науч. мысль, 1927. – 6 с.

Устав Частной детской лечебницы (с поликлиникой и инфекционным отделением) врача Якова Аркавина в Харькове : [утв. 22 февр. 1901 г.] / Дет. стационар. и амбулатор. лечебница д-ра медицины Я. С. Аркавина. – Харьков, 1901. – 15 с.

Эксквизитные случаи скарлатины / д-р медицины Я. С. Аркавин. – Харьков : Тип. «Печат. Дело», 1913. – [2], 17 с.

Chondrodystrophia foetalis (так называемый врожденный рахит) : патол.-анатом. и гистол. исслед. : докл., читан. о-ву науч. медицины и гигиены 10 февр. 1910 г. / Я. С. Аркавин. – Харьков : Тип. «Адольф Дарре», 1910. – 34 с. : рис., табл.

Про Я. Аркавіна

Кожемяка А. И. К 210-летию Харьковского национального медицинского университета. История кафедры пропедевтики педиатрии № 2 Харьковского национального медицинского университета / А. И. Кожемяка, Т. В. Сиренко, В. П. Кандыба [и др.] // Здоровье ребенка. – 2015. – № 5. – С. 141–147 : портр. – Текст рус., англ. – Сведения доступны также в Интернете: <http://www.mif-ua.com/archive/article/41557>.

Памяти проф. Якова Сергеевича Аркавина : [некролог] // Педиатрия. – 1930. – Т. XIV, вып. 4. – С. 379–380 : портр. – Сведения доступны также в Интернете: <http://dfdx1.narod.ru/jark.html>.

Перцева Ж. Н. Истоки науки о детских болезнях в городе Харькове / Ж. Н. Перцева // Время ин-та здоровья. – 2008. – № 10. – С. 2.

Даценко Л. О. Аркавін Яків Сергійович / Л. О. Даценко // Енциклопедія сучасної України : [у 25 т.] / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка [та ін.] ; редкол.: І. М. Дзюба (співголова) [та ін.]. – Київ, 2001. – Т. 1. – С. 646 : портр. – ISBN 966-02-2075-8. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=43237.

Ілюстрації

[Я. Аркавін : портрет] // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2001. – Т. 1. – С. 646.

[Я. Аркавін : портрет] // Педиатрия. – 1930. – Т. XIV, вып. 4. – С. 379. – Сведения доступны также в Интернете: <http://dfdx1.narod.ru/jark.html>.

Підготовлено А. Рихтік

Жовтень

Пн Вт Ср Чт Пт Сб Нд

						1
2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15
16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29
30	31					

*Калина в намисті, пожовтіло листя,
лан відпочиває, – коли це буває?
(У жовтні)*

*Осіньне листе при заході сонця
Купалось в промінню вогню золотого,
І думало зтиха «то щастя вернулось,
Колишнєє щастя і радощі його».
Тім часом ніч темна й холодна чекала
На барви лискучі, на золото ясне,
І подихом смерти, зімової смерти,
Готова була погубити прекрасне.
Мовчазно вмирало розкішнеє літо
І тихо ті проміні денні згасали;
В ту пору і в мене, мов листе осіннє,
Барвистії квіти в душі зав'ядали...*

Х. Алчевська¹

¹ Алчевська Х. Д. Осіннє листе при заході сонця... // Туга за сонцем / Х. Д. Алчевська. – [Москва, 1907]. С. 34.

1

Міжнародний день музики

Відзначається щороку за рішенням Міжнародної музичної ради ЮНЕСКО з ініціативи Д. Шостаковича

Міжнародний день людей похилого віку

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 45 / 106

День ветерана

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1135 / 2004 від 24.09.2004 р.

День працівників освіти

Відзначається щорічно в першу неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 513 / 94 від 11.09.1994 р.

510 років від дня народження **Джакомо да Вінчі** (справж. – Бароцці (1507–1573)), італійського архітектора, інженера-фортифікатора

120 років від дня народження **Валер'яна Львовича Поліщука** (1897–1937), українського письменника, публіциста, літературного критика

100 років від дня народження **Євдокії Максимівни Аксьонової** (1917–1986), українського літературознавця, критика

2

Міжнародний день боротьби проти насильства

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 61 / 271

Всесвітній день архітектури

Відзначається щорічно в перший понеділок жовтня за рішенням 20-ї Генеральної Асамблеї Міжнародного союзу архітекторів

120 років від дня народження **Леоніда Марковича Мосендза** (1897–1948), українського поета, прозаїка, есеїста, публіциста, гумориста

3

150 років від дня народження **П'єра Боннара** (1867–1947), французького живописця, графіка

150 років від дня народження **Едуарда Екабовича Вейденбаума** (1867–1892), латиського поета, перекладача

120 років від дня народження **Луї Арагона** (1897–1982), французького письменника, критика, громадського діяча

4

170 років від дня народження **Луї Анрі Буссенара** (1847–1910), французького письменника

120 років від дня народження **Марії Тушицької** (1897–1943), українського живописця, скульптора

110 років від дня народження **Олексія (Олекси) Єлисейовича Засенка** (1907–1993), українського літературознавця, літературного критика, письменника, перекладача

80 років від дня народження **Віктора Тимофійовича Грінченка** (1937), українського вченого в галузі акустики та механіки рідин

5

Всесвітній день учителя

Відзначається щорічно в ознаменування річниці підписання Рекомендації ЮНЕСКО та Міжнародної організації праці щодо становища вчителів (UNESCO/PRESSE, vol. 4, no. 17, p. 9)

130 років від дня народження **Олекси Наумовича Синявського** (1887–1937), українського мовознавця, педагога

6

160 років від дня народження **Сергія Івановича Світославського** (1857–1931), українського живописця

130 років від дня народження **Шарля Едуарда Ле Корбюзьє** [справж. – Жаннере-Грі (1887–1965)], французького архітектора, художника, дизайнера

130 років від дня народження **Івана Артемовича Панькевича** (1887–1958), українського мовознавця, мистецтвознавця, літературознавця, фольклориста, етнографа, історика, педагога, громадського діяча

90 років від дня народження **Бориса Терентійовича Загорулька** (1927–1985), українського письменника

7

130 років від дня народження **Євгена Івановича Червинського** (1887¹–1930), українського архітектора

8

День працівників санітарно-епідеміологічної служби

Відзначається щорічно в другу неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 1178/2004 від 05.10.2004 р.

День художника

Відзначається щорічно в другу неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 1132/98 від 09.11.1998 р.

День юриста

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1022/97 від 16.09.1997 р.

175 років від дня народження **Івана Івановича Нечипоренка** (1842–1910), українського педагога, освітнього діяча

125 років від дня народження **Марини Іванівни Цвєтаєвої** (1892–1941), російського поета, прозаїка, перекладача

110 років від дня народження **Поліни Денисівни Осипенко** (1907–1939), української льотчиці, Героя Радянського Союзу (1938)

9

Міжнародний день поштової служби

Відзначається щорічно в річницю заснування Всесвітнього поштового союзу (1874 р., м. Берн, Швейцарія)

120 років від дня відкриття (1897²) **Чорноморського суднобудівного заводу** (м. Миколаїв)

150 років від дня народження **Григорія Григоровича Ге** (1867–1942), російського драматурга, актора

10

Всесвітній день охорони психічного здоров'я

Відзначається щорічно з 1992 р. за ініціативою Всесвітньої федерації психічного здоров'я ВООЗ

День працівників стандартизації та метрології

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 910/2002 від 08.10.2002 р.

140 років від дня народження **Івана Мартиновича Бурячка** [справж. – Боряк (1877³–1936)], українського художника театру, живописця, графіка

125 років від дня народження **Іво (Івана) Андрича** (1892⁴–1975), югославського поета, прозаїка, громадського діяча, лауреата Нобелівської премії в галузі літератури (1961)

100 років від дня народження **Ніни Тарновецької** (1917–2007), української актриси (Канада)

¹ Дату народження подано за УРЕ, біографічним довідником «Мистецтво України». За іншими даними народився в 1885 р.

² Дату подано за сайтом Державного архіву Миколаївської області.

³ Дату народження подано за ЕСУ, біографічним довідником «Мистецтво України». За іншими даними народився 06.10.1877 р.

⁴ Дату народження подано за УРЕ, енциклопедичним довідником «Лауреати Нобелівської премії, 1901–2001», енциклопедією «Лауреаты Нобелевской премии : А–Л». За іншими даними народився 09.10.1892 р.

70 років від дня народження Ніни Митрофанівни Матвієнко (1947), української співачки

11

200 років від дня народження Миколи Аркадійовича Рігельмана (1817–1888), українського історика, археографа, письменника, мецената, мандрівника

130 років від дня народження Мирослава Миколайовича Січинського (1887–1979), українського громадсько-політичного діяча (США)

110 років від дня народження Володимира Платоновича Цесевича (1907–1983), українського астронома

90 років від дня народження Богдана Миколайовича Бойчука (1927), українського письменника, перекладача, літературного критика (США)

12

125 років від дня народження Михайла Пилиповича Кравчука (1892¹–1942), українського математика

90 років від дня народження Ярослава Михайловича Григоренка (1927), українського фахівця в галузі прикладної математики і механіки

80 років від дня народження Степана Ільковича Хмари (1937), українського політичного діяча, правозахисника

75 років від дня народження Володимира Свириденка (1942), українського графіка, аквареліста

13

Міжнародний день зменшення ризику природних катастроф

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 64 / 200

180 років від дня народження Рудольфа Майєра (1837–1865), чеського поета

160 років від дня народження Андрія Михайловича Конощенка [справж. – Грабенко (1857–1932)], українського фольклориста, музикознавця, етнографа, громадсько-політичного діяча

130 років від дня народження Льва (Левка) Васильовича Громашевського (1887–1980), українського епідеміолога

125 років від дня народження Софії Андріанівни Мануйлович (1892–1971), української актриси, режисера, драматурга

80 років від дня народження Дмитра Васильовича Малакова (1937), українського історика, письменника, краєзнавця

14

Покрова Пресвятої Богородиці

День захисника України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 806/2014 від 14.10.2014 р.

День українського козацтва

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 966/99 від 07.08.1999 р.

170 років від дня народження Якова Павловича Новицького (1847²–1925), українського історика, археолога, етнографа, фольклориста, педагога

130 років від дня народження Михайла Яковича Рудинського (1887–1958), українського археолога, педагога, музейного діяча

125 років від дня народження Івана Яковича Юхименка (1892–1943), українського актора, режисера, педагога

90 років від дня народження Геннадія Яковича Брусенцова (1927–2006), українського живописця

90 років від дня народження Гелія (Євгена) Івановича Снегірьова (1927–1978), українського письменника, кінорежисера, кіносценариста, журналіста

¹ Дату народження подано за УРЕС, *Encyclopedia of Ukraine*. За іншими даними народився 09.10.1892 р., 10.10.1892 р.

² Дату народження подано за УРЕ, *Encyclopidia of Ukraine*, автобіографією з архівних матеріалів Державного архіву Запорізької області. За іншими даними народився 24.10.1847 р.

15

День працівників харчової промисловості

Відзначається щорічно в третю неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 714/95 від 08.08.1995 р.

120 років від дня народження **Іллі Арнольдовича Ільфа** [справж. прізвище – Файнзільберг (1897–1937)], українського та російського письменника, гумориста, фейлетоніста

110 років від дня народження **Альжаппара Абішева** (1907–2001), казахського письменника

100 років від дня народження **Золтана Фабрі** (1917–1994), угорського кінорежисера, сценариста

16

Сесвітній день продовольства

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 35 / 70

100 років від часу проведення (16–20.10.1917) **Всеукраїнського з'їзду вільного козацтва в Чигирині**

180 років від дня народження **Олександра Андрійовича Митрака** (1837–1913), українського письменника, фольклориста, етнографа, лексикографа

120 років від дня народження **Андрія Івановича Крамаренка** (1897–1976), українського актора

110 років від дня народження **Мойсея Абрамовича Бланка** (1907–1983), українського живописця, графіка

110 років від дня народження **Роже Франсуа Вайяна** (1907–1965), французького письменника

110 років від дня народження **Петра Григоровича Григоренка** (1907–1987), українського військовика, правозахисника (США)

110 років від дня народження **Івана Арсеновича Шеки** (1907–1999), українського хіміка

90 років від дня народження **Гюнтера Вільгельма Грасса** (1927–2015), німецького письменника, лауреата Нобелівської премії в галузі літератури (1999)

17

Міжнародний день боротьби за ліквідацію бідності

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 47 / 196

170 років від дня народження **Михайла Мартиновича Алексєнка** (1847–1917), українського вченого, юриста, експерта-фінансиста, громадського діяча

140 років від дня народження **Олексія Павловича Бібика** (1877¹–1976), українського та російського письменника, драматурга

130 років від дня народження **Олекси Кіндратовича Приходька** (1887–1977), українського диригента, педагога

90 років від дня народження **Йосипа Борисовича Курлата** (1927–2000), українського поета, прозаїка, перекладача

80 років від дня народження **Нонни Андріївни Суржиної** (1937), української співачки

18

90 років від дня народження **Михайла Павловича Фіголя** (1927–1999), українського художника, мистецтвознавця

19

День апостола Павла

110 років від дня народження **Івана Прокоповича Вишневського** (1907–1994), українського літературознавця, критика

100 років від дня народження **Леоніда Миколайовича Левицького** (1917²–1943), українського поета

80 років від дня народження **Євгена Івановича Безніска** (1937–2015), українського художника-графіка

¹ Дату народження подано за УЛЕ, БСЭ. За іншими даними народився в 1878 р.

² Дату народження подано за УЛЕ. За іншими даними народився 08.11.1917 р.

20

Всеукраїнський день боротьби із захворюванням на рак молочної залози

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 42 / 2005 від 17.01.2005 р.

175 років від дня народження **Якова Григоровича Демченка** (1842–1912), українського фольклориста, публіциста

130 років від дня народження **Ростислава Романовича Заклинського** (1887–1974), українського історика, письменника, літературознавця, музеєзнавця, фольклориста, педагога

125 років від дня народження **Марії Київни Баріляк** (1892–1990), української письменниці

90 років від дня народження **Юрія Георгійовича Герасименка** (1927–1985), українського письменника, перекладача, критика

21

День працівників целюлозно-паперової промисловості

Відзначається щорічно в третю суботу жовтня відповідно до Указу Президента України № 885 / 2008 від 01.10.2008 р.

70 років від дня проведення (1947) радянськими карально-репресивними органами **операції «Захід» – масової депортації населення Західної України до Сибіру**

80 років від дня народження **Петра Феодосійовича Гожики** (1937), українського стратиграфа, палеонтолога

22

140 років від дня народження **Михайла Миколайовича Лебедева** (1877–1951), комі письменника, драматурга, перекладача

130 років від дня народження **Джона Ріда** (1887–1920), американського письменника, журналіста

90 років від дня народження **Івана Дмитровича Красовського** (1927–2014), українського етнографа, літературознавця, громадсько-культурного діяча

24

День Організації Об'єднаних Націй

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 2782 (XXVI)

Всесвітній день інформації щодо розвитку

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 3038 (XXVII)

160 років від дня народження **Івана Андрійовича Линниченка** (1857–1926), українського історика, архівознавця, краєзнавця, громадського діяча

150 років від дня народження **Миколи Федотовича Біляшівського** (1867–1926), українського археолога, етнографа, мистецтвознавця, громадського діяча

130 років від дня народження **Костянтина Йосиповича Клепачівського** (1887¹–1979), українського громадського та державного діяча, фінансиста, правника

25

190 років від дня народження **П'єра Ежена Марселена Бертло** [Бертело (1827–1907)], французького хіміка, громадського діяча, педагога

140 років від дня народження **Дмитра Григоровича Торова** (1877–1936), українського та російського архітектора, педагога

120 років від дня народження **Василя Олександровича Бодрова** (1897–1980), українського фахівця в галузі лісової меліорації

110 років від дня народження **Дмитра Євгеновича Завадинського** (1907–1980), українського диригента, педагога

80 років від дня народження **Наталі Омелянівни Кашук** (1937–1991), української письменниці, перекладача, журналіста

¹ Дату народження подано за ЕСУ. За іншими даними народився 25.10.1888 р.

26

230 років від дня народження **Вука Стефановича Караджича** (1787¹–1864), сербського філолога, фольклориста, етнографа, історика

125 років від дня народження **Андрія Івановича Заливчого** (1892–1918), українського письменника, громадського діяча

110 років від дня народження **Івана Васильовича Макогона** (1907–2001), українського скульптора

27

Всесвітній день аудіовізуальної спадщини

Відзначається щорічно відповідно до резолюції, затвердженої на 33-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (2005)

120 років від дня народження **Климент Миколайовича Редька** (1897–1956), українського та російського живописця

28

День визволення України від фашистських загарбників

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 836 / 2009 від 20.10.2009 р.

400 років від дня укладення (1617) **Вільшанської угоди** між гетьманом П. Сагайдачним і командувачем військами Речі Посполитої С. Жолкевським

29

День автомобіліста і дорожника

Відзначається щорічно в останню неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 452 / 1993 від 13.10.1993 р.

130 років від дня народження **Зіновія Григоровича Подушка** (1887–1963), українського та польського художника

120 років від дня народження **Юхима Максимовича Даниленка** (1897–1957), українського архітектора, художника-реставратора

120 років від дня народження **Ноя Мойсейовича Підгорного** (1897–1988), українського архітектора

70 років від дня народження **Михайла Федоровича Брозинського** (1947), українського письменника, журналіста, редактора

30

130 років від дня народження **Георга Гейма** (1887–1912), німецького поета, драматурга

130 років від дня народження **Луки Теодоровича Мишуги** (1887–1955), українського історика, державного та громадського діяча, журналіста, редактора, юриста

90 років від дня народження **Зінаїди Миколаївни Дегтярьової** (1927–2004), української актриси

80 років від дня народження **Віктора Пантелійовича Гамана** (1937), українського письменника

31

День апостола та євангеліста Луки

90 років від дня народження **Василя Олексійовича Дергача** [справж. – Дергачов (1927)], українського поета, прозаїка, драматурга

Цього місяця виповнюється:

90 років від часу виходу (1927) першого номера журналу «**Нова генерація**»

70 років від часу заснування (1947) **Львівського державного університету безпеки життєдіяльності** (на той час – курси вдосконалення офіцерського складу пожежної охорони МВС СРСР)

¹ Дату народження подано за УРЕ, УЛЕ. За іншими даними народився 07.11.1787 р.

10 жовтня

Душа української пісні

До 70-річчя від дня народження Н. Матвієнко (1947)



Видатна
наша сучас-
ниця — спі-
вачка, наро-

дна артистка України Ніна Матвієнко належить до тих митців, котрі завдяки силі свого таланту, безмежній відданості національній культурі відіграють вагомую роль у зростанні духовності українського народу. Поет Л. Талалай назвав цю жінку гордістю і славою нашої країни, радістю і смутком нашої культури, голосом і душею нашого народу. Своїм унікальним за тембром і виразністю, ніжним, чарівним голосом уславлена співачка несе людям глибинну красу української народної пісні. Завдяки її співу оживає не лише пісня, а й серця тих, що слухають. Своєю співочою творчістю Н. Матвієнко відроджує традиції наших предків, дає крила творам сучасних авторів. Глибоконародне мистецтво, яке вона репрезентує, відтворює неповторний образ України.

Народилася співачка в с. Неділище Ємільчинського району Житомирської області, у простій селянській родині. В сім'ї Митрофана Устиновича та Антоніни Ільківни Матвієнків було одинадцятьох дітей. Ніна була п'ятою. Її дитинство припало на тяжкі повоєнні роки. Багатодітній родині катастрофічно не вистачало коштів, харчів. Щоб якось вижити, вирвати зі злиднів і дати шанс на нове життя, батьки віддали доньку Ніну і Валентину навчатися до восьмирічної школи-інтернату в с. Потіївка Радомишльського району Житомирської області, де вони перебували до восьмого класу включно. Дівчинці довелося бути вдалині від домашнього вогнища, від материнської ласки, але перед нею відкрилися можливості для розвитку її таланту. З шостого класу вона почала співати в хорі й займатися спортом. Особливо школярці подобалася легка атлетика, акробатика.

*Як дитина по голосу впізнає матір,
так і ми, почувши Ніну Матвієнко,
впізнаємо Україну.
Її голос — неповторна, глибинна суть нації.
С. Майданська¹*

Маючи спортивні успіхи, Ніна мріяла стати спортсменкою. Проте вчитель музики і співак Ю. Мілієнко відчував вокальний потенціал сестер Матвієнко і прагнув розвинути їхні музичні здібності. Згодом дівчата із вдячністю згадували свого викладача. Валентина Матвієнко також стала співачкою, була солісткою Черкаського народного хору.

Після закінчення школи-восьмирічки Ніна продовжила навчання в Коростені. У десятому класі вона вже чітко усвідомила, що її покликання — спів. Дізнавшись, що при Державному заслуженому українському народному академічному хорі ім. Г. Верьовки є студія, під час канікул вирушила до Києва. Але через юний вік її не допустили до прослуховувань і запропонували приїхати наступного року. Після цього дівчина спробувала стати учасницею вокально-інструментального ансамблю Житомирської філармонії, однак яскраво виражений фольклорний характер її вокалу не відповідав формату естрадного колективу. Тож після закінчення школи Ніна пішла працювати на завод «Хіммаш»: спочатку була табельницею, потім ученицею кранівника, після чого її перевели копіювальницею до конструкторів.

Згодом дівчина все ж наважилася подати документи до вокальної студії при хорі ім. Г. Верьовки. На прослуховуванні вона вразила своїм співом екзаменаторів і без будь-яких заперечень була зарахована до студії. З того моменту життя Ніни різко змінилося. У Києві дівчина потрапила в царину музики. Викладач вокалу Ю. Кроткевич не тільки доклала зусиль, щоб голос учениці зміцнів, а чудовий тембр — народне сопрано — загравав усіма барвами, вона всіляко підтримувала дівчину, вселяла віру в її неповторний талант. Для Ніни надзвичайно важливою стала порада

¹ Майданська С. Ювілей Ніни Матвієнко // Слово і час. 1998. № 6. С. 62.

викладачки: «Будь вільною – ти геніальна»¹. А головним своїм учителем Н. Матвієнко вважає художнього керівника хору А. Авдієвського, який підніс українську пісню до вершин виконавського мистецтва. Сам Анатолій Тимофійович був переконаний, що близька до автентичної манера виконання молоді співачки – справжня знахідка для українського народного хору.

Ще навчаючись, Ніна почала виступати, а відразу після закінчення вокальної студії, у 1968 р., стала солісткою хору імені Г. Верьовки. У цьому колективі відбулося професійне становлення співачки та поступове сходження до вершин творчої майстерності і слави, що супроводжувалися щоденною копіткою й наполегливою працею. Готуючи свої виступи, Н. Матвієнко проникала в багатство української пісні, заглиблювалась у душевність українського мелосу, прагнула осмислити й донести слухачеві нетлінне слово народної поезії. Завдяки глибокому розумінню й особливій щирості виконання, співачка здобувала дедалі нових прихильників та шанувальників її творчості. Пісні, що йшли від душі, мали надзвичайний успіх.

Разом із професійним становленням співачки відбувалося формування її світогляду. В 1960-х рр. Н. Матвієнко потрапила до кола української національної інтелігенції. Важливу роль у визначенні громадянської позиції співачки відіграло її знайомство із видатним українським актором і кінорежисером І. Миколайчуком, художником П. Гончаром (у 1971 р. він став її чоловіком) та його батьком – відомим скульптором, українознавцем І. Гончаром. Саме завдяки спілкуванню з Іваном Макаровичем ґартувалася національна свідомість Н. Матвієнко. У ті часи її називали націоналісткою. Така позиція в умовах радянської дійсності стала співачці на заваді – її на багато років позбавили можливості виїжджати на гастролі за кордон.

Велике значення у творчому житті та формуванні виконавської культури Н. Матвієнко мала її участь у вокальному тріо «Золоті ключі», до складу якого увійшли також її подруги, співачки хору ім. Г. Верьовки, М. Миколайчук та В. Ковальська. Це легендарне тріо акапельного співу народилось у 1971 р. в помешканні І. Миколайчука та його дружини Марічки. Почувши першу пісню «Ой попід гай зелененький» у виконанні трьох подруг, І. Миколайчук, який за першим фахом був хоровим диригентом, зрозумів, що дівчата повинні співати разом. Йо-

го полонили чистота інтонування, виразність дикції, бездоганність звуковедення в поєднанні із взірцевою виконавською майстерністю співачок. Він відчув, що ці три голоси не просто гармонійно злилися, а ніби розчинилися один в одному. Актор запропонував дівчатам створити тріо. Цей колектив благословив і А. Авдієвський. Протягом багатьох років унікальне тріо «Золоті ключі» з успіхом провадило концертну діяльність. У 1990-х рр. у країні настали складні часи, і в 1993-му колектив розпався. Минули роки. Співачки, розуміючи, що їхня пісня потрібна людям як жива вода, відновили «Золоті ключі», почали записуватись на Українському радіо. На студії «Оберіг» вийшла аудіокасета «Пісні українського народу», потім кілька компакт-дисків під такою ж назвою та ін. Час від часу тріо збирається, щоб подарувати людям свої пісні.

Концертна діяльність Н. Матвієнко була надзвичайно активною. Завдяки гастролям із хором ім. Г. Верьовки її спів почули в усіх куточках України. Репертуар співачки, до якого входили календарно-обрядові, побутові, ліричні, гумористичні пісні, пісні-балади, постійно збагачувався новими творами народного мистецтва. Перебуваючи в різних місцевостях, вона не обмежувалася лише виконавською діяльністю, а шукала, знаходила й записувала невідомі українські народні твори, таким чином рятуючи їх від забуття й даючи нове життя. У репертуарі мисткині почали з'являтися і твори сучасних композиторів.

За великий внесок у розвиток українського мистецтва і активну культурно-творчу діяльність у 1978 р. Н. Матвієнко було надано звання заслуженої артистки України, а в 1985-му – народної артистки України. За концертно-виконавську діяльність у 1985–1987 рр. співачка стала лауреатом Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1988).

Незважаючи на широке визнання й почесні звання, незалежна за своїм духом та поведінкою артистка в рамках колективу хору ім. Г. Верьовки відчувала себе скутою. Творчо зростаючи, вона переживала певні трансформації, а її талант потребував повнішого самовираження. Діапазон творчості Н. Матвієнко мав бути значно ширшим, ніж той, що їй пропонував репертуар хору. В 1991 р. вона прийняла рішення залишити колектив.

Творчий пошук привів співачку до камерного оркестру «Київська камерата» (нині Національний ансамбль солістів «Київська камерата»). Напро-

¹ Матвієнко Н. Ой виорю нивку широкою. Київ, 2003. С. 16.

чуд виразний характер фольклорного вокалу Н. Матвієнко гармонійно поєднувався з академічним стилем виконання ансамблю, розширюючи художній репертуар концертної практики колективу. В мистецькій долі Н. Матвієнко розпочався новий період: ставши солісткою оркестру, виконуючи кантатно-ораторіальні твори О. Киви, Є. Станковича та твори інших сучасних композиторів, вона постала в новому амплуа.

Яскравою сторінкою в біографії співачки була її участь у грандіозному музично-театральному дійстві – фольк-опері Г. Гаврилець «Золотий камінь посіємо» за лібрето С. Майданської. На багатющому фольклорному матеріалі, зібраному в різних регіонах нашої країни, Г. Гаврилець удалося створити своєрідні музичні фрески, в яких через пісню відтворено історію України від сивої давнини до сучасності. Оперу було поставлено в 1998 р. на сцені Палацу культури «Україна». Головними виконавцями стали Н. Матвієнко та львівський хор хлопчиків «Дударик».

Про маловідомі грані таланту співачки слухачі дізналися, коли вона взяла участь у концертній програмі української барокової музики. Разом з Ансамблем давньої музики під керівництвом К. Чечені Н. Матвієнко виконала 19 композицій, датованих XVI–XVIII ст., що належать до т. зв. гетьманської доби – епохи становлення та розквіту українського бароко. Цю програму було записано на компакт-диск «Всякому Городу Нрав і Права».

Володіючи чудовими артистичними даними, маючи чисту українську органіку, Н. Матвієнко розкрилася і як драматична актриса. Вона знімалась у художніх картинах: «Пропала грамота», «Звинувачується весілля», «Солом'яні дзвони», «Золоте весілля», а також художньо-документальних кінофільмах: «Кларнети ніжності», «Політ стріли», «Цвіт папороті», «Ой глибокий колодязю», «Тризна», «Хор народний», «Дівочі мрії», «Гаю мій, гаю», «Ти моя пісня», «Весняні варіації». Пісні у виконанні Н. Матвієнко прозвучали в науково-популярному фільмі «Ой у полі древо», мультфільмах «Весілля Свічки», «Колискова» та ін. Також Ніна Митрофанівна брала участь у телевізійних виставах «Маруся Чурай», «Катерина Білокур», «Розлилися води на чотири броди», у радіовиставах «Сватання на Гончарівці», «Князь Святослав», «Лісова пісня» та ін.

Ніна Митрофанівна була учасницею й міжнародних проєктів. У 1995 р. в Нью-Йорку, разом з американським театром *La Mama E.T.C.*, вона зіграла 16 вистав. А в 1997 р. Н. Матвієнко, японський танцівник Тадаші Ендо та український режисер С. Проскурня створили грандіоз-

не музично-сценічне дійство «Під сонцем», що стало справжньою подією в мистецькому житті України.

Головною метою виконавської діяльності Ніни Митрофанівни завжди було і є прагнення зберегти та примножити досягнення вітчизняної культури. Ця місія артистки надзвичайно важлива з огляду на те, що в сучасній Україні триває процес невпинного вмирання багатьох пам'яток традиційної української культури, зокрема пісенної. Водночас співачка усвідомлює, що реалізація цього завдання неможлива без надання традиційним зразкам української пісенної творчості нових форм, без їх нового трактування. Мисткиня повсякчас експериментує і не боїться ризику. Великий резонанс викликала її співпраця з такими гуртами, як «Танок на майдані Конго» та «Океан Ельзи».

З 1999 р. Н. Матвієнко займається педагогічною діяльністю – викладає вокал у Київському національному університеті культури і мистецтв. Вона – професор кафедри фольклористики, народнопісенного та інструментального виконавства Інституту музичного мистецтва. Легендарна виконавиця та інтерпретаторка української народної пісні, котра знає і, як ніхто інший, відчуває український мелос, усю глибину змісту пісні та силу її слова, прагне передати молодому поколінню співаків усі тонкощі виконання національної пісні.

Значне місце в житті Ніни Митрофанівни посідає літературна творчість. Закоханість в українське слово свого часу привела мисткиню до Київського університету ім. Т. Г. Шевченка, філологічний факультет якого вона заочно закінчила в 1975 р. Відтоді почала писати, зокрема, про історію хору ім. Г. Верьовки, надрукувала кілька власних віршів, оповідань і есеїв на сторінках українських часописів («Україна», «Дзвін», «Жіночий Світ» та ін.).

Великим літературним здобутком Н. Матвієнко стала її біографічна книга «Ой, виорю нивку широку», яка вийшла в 2003 р. у видавництві Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара». У першій частині книги опубліковано фрагменти з особистих листів та щоденникових записів Ніни Митрофанівни, її літературні нариси та етюди, нотатки з гастролей країнами світу. Книга дає змогу шанувальникам таланту співачки відчути всю багатогранність її особистості, зазирнути у потаємні царини душі. Н. Матвієнко постає перед читачем не лише літератором, співачкою і актрисою, не тільки етнографом, збирачем музично-поетичних перлин українського народу, а й мудрою жін-

кою, турботливою господинею, люблячою мамою, для якої найголовніше в житті – щастя її дітей. У другій частині книги подано понад 250 народних пісень (текст і ноти) і творів українських композиторів із власного репертуару співачки.

У 2009 р. побачила світ книга мисткині «Вікнами до неба», написана у співавторстві з Р. Дідулою. Ніна Митрофанівна також є автором вступного слова до аудіокниги Блаженнішого Любомира Гузара «Дорога до ближнього» (2010).

Для України Н. Матвієнко більше ніж співачка. Жоден інший артист не зрівняється з нею в глибинній спорідненості з народом. І річ не тільки в тім, що неповторний голос мисткині знають усі, незалежно від віку, вподобань і соціального статусу. Вона зворушливо красива у своїй простоті, щира, відверта. Артистка переконана в тому, що Бог дав їй талант, щоб через нього вона робила людей щасливими. В найтяжчі для країни часи Ніна Митрофанівна прагне дарувати людям частинку себе та своєї душі, щоб якась з її пісень – чи то про матір, чи то про любов – додала сили, вселила надію.

Визнання творчості Н. Матвієнко та її внеску в культурний розвиток країни засвідчується тим, що за 50 років творчого життя вона здобула безліч нагород, серед яких вища відзнака Фонду Міжнародної премії ім. М. А. Касьяна – орден

Миколи Чудотворця (1996), орден княгині Ольги III ступеня (1997). У 2006 р. за вершинний пісенний талант, що пробуджує і звеличує духовну силу українського народу, Н. Матвієнко було удостоєно найпочеснішого звання нашої держави – Герой України.

Віртуозності, проникливого вокалу співачки аплодували в багатьох країнах Європи та Америки. Українські народні пісні, різні за жанрами твори українських композиторів у виконанні Н. Матвієнко записано на численних платівках, аудіокасетах, компакт-дисках. До одного з останніх альбомів включено твори у виконанні Н. Матвієнко та її дочки Антоніни, яка успадкувала унікальний голос матері та продовжує її справу.

Ніна Митрофанівна і нині веде активне творче життя. Як і раніше, в неї багато концертів, у яких вона виступає з широким репертуаром, бере участь у творчих вечорах, у записах на радіо і телебаченні, гастроліює Україною та зарубіжжям.

З роками мистецтво Н. Матвієнко набуло значення символу співочої душі українського народу. Мисткиня утвердила свій неповторний імідж, здобула всенародне визнання і любов. Мистецтво нашої видатної співачки вийшло за національні та географічні межі й набуло загальнолюдської значимості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Твори, інтерв'ю Н. Матвієнко

Вікнами до неба : есеї, листи, щоденникові записи : кн. для двох / Н. Матвієнко, Р. Дідула. – Львів : Сполох, 2009. – 384 с. : фот. – ISBN 978-966-665-534-2.

Ой виорю нивку широкою / Н. Матвієнко ; передм. Р. Дідули ; відп. ред. І. Пошивайло. – Київ : Музей Івана Гончара, 2003. – 576 с. : іл. – ISBN 966-96228-0-8.

Уже так не буде, як є : [спогади] // Львів. газ. – 2004. – 8 листоп. – С. 4.

У народній пісні душі більше : розмова зі співачкою Ніною Матвієнко про її життєвий та творчий шлях / Н. Матвієнко ; розмову вела Н. Губа // Сіл. вісті. – 2012. – 24 серп. (№ 99). – С. 5.

Ніна Матвієнко: «У нас співало все село» : гість редакції українська співачка Ніна Матвієнко. Говорили про родинні витоки, українську пісню і про багато іншого / Ніна Матвієнко ; розмову вів А. Щегельський // Культура і життя. – 2013. – 29 листоп. (№ 48). – С. 7.

Ой ти соловейко : укр. нар. пісні / авт.-уклад. Н. М. Матвієнко. – Харків : Віват, 2015. – 256 с. : іл. – (Культурна спадщина України). – ISBN 978-617-7203-64-2.

З маминих долонь [Звукозапис] : пісні про матір та колискові пісні / Н. Матвієнко. – Київ : Нац. радіокомпанія України, [б. р.]. – 1 опт. зв. диск (CD-ROM).

Про Н. Матвієнко

Антоненко С. А буде син і буде мати / С. Антоненко // Рад. жінка. – 1989. – № 3. – С. 13–15.

Верховенко Н. Голос / Н. Верховенко // Дзеркало тижня. – 1998. – 10–16 січ. – С. 16.

Кагарлицький М. Її голос з глибини віків / М. Кагарлицький // Київ. правда. – 1991. – 27 берез. – С. 1–2.

Кагарлицький М. Пісенне диво України / М. Кагарлицький // Сіл. вісті. – 1998. – 2 лют. – С. 4.

Карчова Ю. Творчий світ Ніни Матвієнко / Ю. Карчова // Вісн. Харків. держ. акад. дизайну і мистецтв. Сер. Мистецтвознавство : зб. наук. пр. – Харків, 2011. – Вип. 13. – С. 141–146.

Климчук О. Ніна Матвієнко: А за духом княгиня / О. Климчук // Україна. – 1990. – № 4. – С. 6–9.

Майданська С. Ювілей Ніни Матвієнко / С. Майданська, М. Селівачов // Слово і час. – 1998. – № 6. – С. 61–62.

Мельник О. Золоті ключі Ніни Матвієнко / О. Мельник // Освіта. – 1997. – 24 верес. – 1 жовт. – С. 14–15.

Никанорова О. Княгиня української пісні / О. Никанорова // Уряд. кур'єр. – 1998. – 14 берез. – С. 12.

Прядко Ю. М. Радянські реалії як складова формування національно свідомої громадянської позиції Ніни Матвієнко / Ю. М. Прядко // Актуал. проблеми історії, теорії та практики худож. культури : зб. наук. пр. – Київ, 2009. – Вип. XXIII. – С. 215–223.

Прядко Ю. М. Світоглядна позиція Ніни Матвієнко / Ю. М. Прядко // Трансформаційні процеси в сучас-

ній українській культурі : матеріали наук.-практ. конф. / КНУКіМ. – Київ, 2007. – С. 182–185.

Прядко Ю. М. Спорідненість з природою як складова світоглядної позиції Ніни Матвієнко / Ю. М. Прядко // Вісн. Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв : наук. журн. – Київ, 2009. – № 4. – С. 92–97.

Матвієнко Ніна Митрофанівна (10.X.1947) // Шевченківські лауреати, 1962–2001 : енциклопед. довід. / авт.-упоряд. М. Г. Лабінський ; вступ. сл. І. М. Дзюби. – Київ, 2001. – С. 333–335.

Матвієнко Ніна Митрофанівна (10.X.1947) // Співаки України : енциклопед. вид. / І. Лисенко. – Київ, 2012. – С. 357.

Матвієнко Ніна Митрофанівна // Енциклопедія жіночих доль / А. Г. Кривоніс. – Київ, 2011. – С. 24–26.

Ілюстрації

Ніна Матвієнко / фото М. Сачка // Укр. театр. – 1991. – № 1. – С. 13. – (Зірки сцени).

Ніна Матвієнко : [портр., фото різних років життя] // Ой ви орю нивку широку. – Київ, 2003. – Фронтиспіс, с. 85–88, 100–106, 109–112, 159–163, 169, 197–204, 218–249.

Підготовлено С. Савченко

14 жовтня

Шляхом честі і правди

До 90-річчя від дня народження Г. Снегірьова (1927–1978)



Український письменник, кінематографіст і журналіст Гелій Іванович Снегірьов належить до тієї невеликої, але відважної плеяди людей, які мали мужність і водночас силу, душевні та інтелектуальні ресурси, щоб відкрито виступити проти системи, сміливо демонструючи власне світобачення. Загострене сприйняття радянської дійсності та природне відчуття справедливості перетворили його на непримиренного дисидента. Людина високих моральних принципів, Г. Снегірьов вважав, що його співвітчизники повинні знати правду про аморальність державно-політичної влади в СРСР. За позицію «незгодного» з тоталітарним режимом йому довелося заплатити власним життям.

Г. Снегірьов народився в Харкові, в сім'ї літератора Івана Тимофійовича Снегірьова та викладачки української мови і літератури Наталі Миколаївни Собко. Його охрестили Євгеном, але батьки дали синові екзотичне ім'я – Гелій. Це була своєрідна данина часу, коли суспільство захоплювалося повітроплаванням, а літальні апа-

Мине час, забудеться дріб'язкове і другорядне.

А страдницький образ Телія Снегірьова, його свідомо жертва залишаться в пам'яті людей.

Його ім'я буде серед тих, ким пишатиметься українська література.

І. Дзюба¹

рати – аеростати й дирижаблі – заповнювали газом із милозвучною назвою «гелій».

Дитинство хлопця минуло в літературно-артистичному середовищі. Підлітковий вік і перші юнацькі роки припали на важкі часи німецько-радянської війни та складний повоєнний період.

Закінчивши середню школу, юнак вступив до Харківського театального інституту на акторський факультет. Під час навчання працював у Харківському драматичному театрі, згодом займався викладацькою роботою.

У середині 1950-х рр. Г. Снегірьов переїхав до Києва, де протягом 1956–1957 рр. працював завідувачем відділу публіцистики та художньої літератури в «Літературній газеті» (з 1962 р. «Літературна Україна»). Тоді ж почав друкуватися. Перша збірка новел українською мовою «Літо повертається» вийшла в 1957 р., а наступна – «Чи мав я право?» – побачила світ у 1962-му.

Спроби пера Г. Снегірьова були вдалими, але він продовжував шукати себе. Захопившись кінематографом, залишив роботу в редакції газети і почав займатися документальним кіно. Працював редактором і режисером Української студії хронікально-документальних фільмів, а зго-

¹ Дзюба І. «Сьогодні заново слухається справа “СВУ”...» // Снегірьов Г. Набої для розстрілу (Ненько моя, ненько...) : лірико-публіцист. розвідка. Київ, 1990. С. 7.

дом, протягом семи років, був головним редактором цієї студії. Гелій Іванович займався типовою радянською документалістикою, знімаючи фільми про передовиків виробництва, сільського господарства тощо. Водночас він не полишав літературної діяльності, друкувався в центральній пресі, виступаючи із критичними нарисами, статтями, а також писав сценарії. Майже одночасно став членом Спілки письменників України та Спілки кінематографістів України.

Кар'єра письменника та кінематографіста Г. Снегірьова складалася досить успішно, а його майбутнє видавалося багатообіцяючим. Так було до того часу, поки в середині 1960-х рр. в Україні не почалися репресивні політичні процеси над українською інтелігенцією. Ці обставини змусили митця критично замислитися про те, в якому суспільстві він живе, чії права та інтереси обстоює радянська влада.

Ключовою подією, що вплинула на подальшу долю Г. Снегірьова, стала його участь у несанкціонованому мітингу з приводу 25-ї річниці масових розстрілів у Бабиному Яру. Учасники заходу мали на меті не тільки вшанувати пам'ять жертв трагедії та закласти їм пам'ятник, а й висловити свій протест проти влади, яка хотіла викоренити в людях пам'ять про геноцид єврейського народу. Письменники І. Дзюба, В. Некрасов, В. Войнович виступили проти запланованого владою будівництва стадіону на місці розстрілів. За власною ініціативою Г. Снегірьов зафільмував мітинг, але наступного дня плівку вилучили кадебісти. За зйомку його звільнили з посади головного редактора студії та понизили до рядового режисера. Знімати Гелію Івановичу вже не давали, але друкуватися він іще продовжував.

У 1967 р. Г. Снегірьов несподівано набув широкої популярності як прозаїк, опублікувавши в журналі «Новый мир» оповідання «Роди мне три сына», в якому йшлося про долю жінки-фронтовички, котра в юності, під час німецько-радянської війни, втратила коханого, але протягом усього життя зберігала йому вірність, прирікаючи себе на самотність. Твір було написано з такою щирістю й точністю, що він став бестселером, а Г. Снегірьова почали позиціонувати як письменника із потужним літературним потенціалом. Оповідання перекладали багатьма мовами, і згодом воно увійшло до антології «Краща європейська новела».

Близьким другом Гелія Івановича був легендарний київський письменник-фронтовик В. Некрасов, який прославився, написавши один із найправдивіших творів про німецько-радянську війну «В окопах Сталинграда», за котрий був удостоєний Сталінської премії. Згодом через

свої політичні погляди, які істотно розходилися з офіційно встановленими в країні, письменник зазнав переслідувань з боку влади і був змушений емігрувати за кордон.

18 січня 1974 р. Г. Снегірьов, щоб підтримати друга, прийшов до помешкання В. Некрасова під час обшуку кадебістами. Ця подія стала фатальною в житті Гелія Івановича. Його допитали й того ж дня прийшли з обшуком і до нього. В помешканні Г. Снегірьова виявили повість О. Солженіцина «Один день Івана Денисовича», записи з піснями О. Галича та Ю. Кіма, тексти самвидаву, а також сторінки його рукопису «Автопортрет 66». Цього було достатньо, аби вважати письменника не-благонадійним. В обмін на лояльність влади йому запропонували написати осудливу статтю про В. Некрасова. Гелій Іванович рішуче відмовився, після чого його звільнили з роботи, виключили з партії та творчих спілок. Кар'єру та соціальну біографію Г. Снегірьова було зруйновано. З цього моменту розпочався його шлях дисидента.

Гелій Іванович не належав до організованого правозахисного руху, ніколи не прагнув до політичної діяльності, але як людина і громадянин не міг миритися з офіційною брехнею, що узаконено панувала в країні, в котрій право на свободу слова, совісті та інші права людини існували лише на папері.

У розпал боротьби в СРСР із дисидентами, коли українська інтелігенція зазнавала нових переслідувань, з'явилася лірико-публіцистична розвідка Г. Снегірьова «Набої для розстрілу (Ненько моя, ненько...)» – твір про трагічну долю українських учених, літераторів, які стали жертвами обмови, сфабрикованої репресивними органами влади. Правду про процес, який у 1930-і рр. дістав назву «справа СБУ» (Спілка визволення України), впродовж багатьох років фальсифікували й замовчували. Імпульсом до створення цієї книги послужило те, що лише в 1970-х рр. письменник дізнався, що його мати була невільною співучасницею звинувачення в цьому політичному фарсі. Він почав власне розслідування подій, пов'язаних із «процесом СБУ». Спираючись на факти, свідчення очевидців і в'язнів та офіційні публікації, Г. Снегірьов у своєму лірико-публіцистичному дослідженні переконливо доводив, що ніякої Спілки визволення України взагалі не існувало. Це була фальсифікація і справжній геноцид української інтелектуальної еліти, наслідки якого стали катастрофічними не тільки для діячів науки та культури, а й для інших прошарків українського суспільства: за «антирадянську діяльність» було знищено також багато невинних робітників і селян.

Книгу, що стала вироком не лише сталінському режимові, а й більшовизму в цілому, опублікувати в СРСР було неможливо. З великими труднощами та ризиком для себе письменник передав рукопис на Захід, бо вважав своїм обов'язком розказати світові правду. В. Некрасов опублікував цю книгу в Парижі під назвою «Мама, моя мама... или Патроны для расстрела» (1977) в російськомовному журналі «Континент». Після цього за Г. Снегірьовим встановили цілодобове стеження. Проте письменникові вдалося виїхати до Москви. Там він прагнув зустрітися з дисидентом, экс-генералом П. Григоренком, щоб домовитися про проведення прес-конференції для іноземних журналістів стосовно безчинств радянської влади. П. Григоренко не одразу погодився на цю пропозицію, але згодом скликав провідних кореспондентів західних засобів масової інформації, акредитованих у Москві. Г. Снегірьов виступив перед ними із відкритим листом Президентові США Дж. Картеру та із «Зверненням до вождя», тобто Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва. На знак протесту проти порушень прав людини в СРСР Гелій Іванович публічно зрікся радянського громадянства. Це був перший і безпрецедентний випадок у Радянському Союзі. У відповідь на відчайдушну сміливість Г. Снегірьова, на його викривальні виступи та публікації проти системи влада вжила негайних заходів. 19 вересня 1977 р. голова КДБ СРСР Ю. Андропов повідомив про рішення КДБ СРСР, погоджене з ЦК КПУ, щодо арешту письменника і притягнення його до кримінальної відповідальності за ст. 62 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда). І вже 22 вересня Г. Снегірьова було ув'язнено.

Про те, що відбувалось у слідчому ізоляторі КДБ, дисидент написав у тюремних щоденниках. Від нього вимагали публічно відмовитися від «хибних поглядів», виступити з відкритим осудом друзів. 30 жовтня 1977 р. Г. Снегірьов оголосив голодування, яке тривало 24 дні, протягом дев'яти з них голодування було сухим. Це був акт протесту проти святкування 60-річчя Жовтневої революції, 60 років насилля та брехні, а також проти нової конституції. У відповідь в'язня було наказано примусово годувати. На початку 1978 р. в нього загострилися давні захворювання — коронарна недостатність та крововиливи в сітківки обох очей. Г. Снегірьова відправили до тюремної лікарні. У щоденнику він описав,

як після незрозумілих «заспокійливих» ліків та «серцевих» уколів, що робили тюремні медики, в нього різко погіршився фізичний стан, почався параліч нижньої частини тіла. Страждання були неймовірними. Під медичними тортурами Гелія Івановича, майже сліпого, примусили підписати лист із каяттям під назвою «Соромлюсь і засуджую», який надрукували в «Радянській Україні» та «Літературній газеті». Вирвавши зречення від антирадянських переконань, уряд його помилував. Вмираючого від онкологічного захворювання письменника відпустили на свободу.

Атлет із чудовою статуєю, спортсмен, вродливий і дотепний чоловік, яким знали Г. Снегірьова близькі та друзі до арешту, із в'язниці самостійно вийти не зміг — його винесли на ношах. Останні місяці свого життя «на волі» він доживав у жахливих муках у Жовтневій лікарні. Дружина митця Г. Флакс друкувала під диктовку його останні твори та листи. Гелій Іванович нестерпно страждав від того, що його могли вважати негідником і зрадником. У передсмертних записках він диктував дружині: «...Я нікого не предал, нікого не продал. Как на духу. И все. И точка»¹. У його однодумців, шістдесятників Л. Танюка, М. Руденка, Н. Світличної та інших, не було жодних сумнівів у тому, що зречення Г. Снегірьова сфальсифікували.

Після смерті чоловіка Г. Флакс завершила його тюремні щоденники. Під назвою «Хроніка останніх днів...» їх було видано в Торонто завдяки Фонду захисту Гелія Снегірьова, створеному там ще за його життя.

Серце Г. Снегірьова, мужньої та безкомпромісної людини, перестало битися 28 грудня 1978 р. Родичів повідомили про смерть Гелія Івановича вже після кремації тіла. В останню путь його не проводжали — конвоювали люди у штатському. Поховали Г. Снегірьова в Києві, на Байковому кладовищі, поряд із могилою батька.

Вже в часи перебудови, в 1990 р., було опубліковано лірико-публіцистичну розвідку «Набої для розстрілу» українською мовою. А із здобуттям Україною незалежності, коли став можливим доступ до архівних матеріалів, синові Гелія Івановича, Пилипу, вдалося отримати зі спецархівів держбезпеки фрагменти рукопису «Автопортрет 66» та рукопис книги «Роман-донос». Згодом ці твори також було видано в Україні.

Тривалий час рукопис Г. Снегірьова «Роман-донос» вважався втраченим. В основу цієї книги покладено записи, які письменник почав

¹ Цит. за: Зеркало недели. 2000. 10–16 июня (№ 23). С. 11.

вести відтоді, коли влада запідозрила його в неблагонадійності. Все, що з ним відбувалося, Гелій Іванович ретельно записував. Фіксує події і факти, він створював вражаючий історико-культурний документ часу. Автор написав, по суті, роман-протокол існування суспільства. У книзі проходять сотні персонажів – реальних людей, серед яких близькі люди письменника, знайомі з Києва, Москви, інших міст. У небувалому за своєю ширістю творі прозаїку вдалося досягти межі чесності в літературі. У передмові П. Снегірьов написав: «Это мощная – в меру пафосная, в меру ироничная проза.

Это историко-культурный памятник, репортаж с петлёй на шее семидесятых.

Это пронзительно искренняя книжка, автор которой, наверное, достиг предела честности в литературе. Честности перед собой, Богом и людьми...»¹. У той же час Г. Снегірьов задумав цей роман як самовикриття, донос на себе, антигероя. На очах читача відбувається еволюція загнаної в кут людини в іншу особистість, яка свідомо протиставляє себе тоталітарній машині. Пройдений

автором шлях був дорогою честі і правди. Свій роман він присвятив співвітчизникам, які ще не забули, що людина має говорити те, що думає.

Дуже короткою, але неймовірно інтенсивною творчою діяльністю, насиченою енергією самовідданої боротьби, Г. Снегірьов обезсмертив своє ім'я. Вшановуючи пам'ять про нього, на фасаді київського будинку № 3 на вул. Рогнідинській, де проживав письменник, встановлено меморіальну дошку. На її відкритті Л. Танюк зазначив, що громадянський подвиг Г. Снегірьова відносить його до когорти особистостей, на чийй крові збудовано Незалежність Української держави.

Гелій Іванович, який передбачав визволення країни з тоталітарного ярма, якось сказав: «Нехай я стану першою ластівкою, яка сповістить усьому світові, що на нашу батьківщину йде Весна Свободи! Треба ж якось починати – почнемо з мене. Нехай світ побачить, що моя батьківщина готова нарешті скинути з себе тісне ідеологічне рубище, задубіле від сліз, крові, поту!»². Він не знав, що омріяна Весна Свободи прийде через 13 років після його смерті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів Г. Снегірьова

Автопортрет 66 : [повість] / Г. Снегірьов ; ред. Ф. Г. Снегірьов. – Київ : Дух і Літера, 2001. – 122 с. – ISBN 966-7888-17-7.

Набої для розстрілу (Ненько моя, ненько...) : лірико-публіцист. розвідка / Г. Снегірьов ; передм. І. Дзюби. – Київ : Дніпро, 1990. – 167 с. – (Романи й повісті). – ISBN 5-308-01122-2.

Роман-донос / Г. Снегірьов ; Всеукр. іст.-культ. правозахис. т-во «Меморіал» ім. В. Стуса ; [ред. Ф. Снегірьов]. – Київ : Дух і літера, 2000. – 496 с. : портр.

Відкритий лист урядові СРСР / Г. Снегірьов // Сучасність. – 1977. – Число 9. – С. 106–108.

Щоденник (Г. Снегірьова) / Г. Снегірьов // Смолокип. – 1979. – Число 4. – С. 1, 3, 4 ; число 5. – С. 1, 3, 4.

Про Г. Снегірьова

Бондар А. Ще одна ластівка свободи / А. Бондар // Дзеркало тижня. – 2001. – 8 верес. (№ 35). – С. 14 : фот.

В. П. Так чесно про себе вже ніхто не напише / В. П. // Влада і політика. – 2000. – 27 жовт. – 2 листоп. – С. 12.

Дзюба І. «Сьогодні заново слухається справа "СВУ"...» / І. Дзюба // Київ. – 1990. – № 2. – С. 58–60.

Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. – Київ, 1995. – Про Г. Снегірьова: с. 150–151.

Кипнис Г. О Гелии Снегиреве, напугавшем самого Андропова : новые док. из архивов Москвы, Парижа и Киева / Г. Кипнис // Зеркало недели. – 1995. – 6–12 мая (№ 18). – С. 23.

Мусієнко О. Українські дисиденти: Хто вони? Гелій Снегірьов / О. Мусієнко // Літ. Україна. – 1996. – 5 груд. – С. 6.

Некрасов В. Гелій Снегірьов / В. Некрасов // Посев. – 1978. – Январь. – С. 3–4.

Рапп І. Снегірьов Гелій (Євген) Іванович / І. Рапп, П. Снегірьов // Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. – Харків, 2006. – Т. 1 : Україна. Ч. 2. – С. 727–730.

Скуратівський В. Гелій Снегірьов, або З приводу Терещанового афоризму / В. Скуратівський // Книжник. – 1990. – № 3. – С. 17–19.

Скуратівський В. Поєдинок з молохом / В. Скуратівський // Тиждень. – 2011. – 11 верес. – Відомості доступні також в Інтернеті: <http://tyzhden.ua/History/29829>.

Снегірьов Ф. Путь чести и правды / Ф. Снегірьов // Зеркало недели. – 2000. – 10–16 июня (№ 23). – С. 11.

Унгурия О. Став первым и единственным в СССР, кто публично (!) отказался от советского гражданства, киевлянин Гелій Снегірьов фактически подписал себе приговор / О. Унгурия // Факты и коммент. – 2002. – 17 окт. – С. 5–6.

Хазан Л. Когда украинский писатель, режиссер и дисидент Гелій Снегірьов объявил в тюрьме голодовку... / Л. Хазан // Бульвар Гордона. – 2013. – 24 дек. (№ 52). – Відомості доступні також в Інтернеті: http://bulvar.com.ua/gazeta/archive/s52_66477/8434.html.

Снегірьов Гелій (Євген) Іванович (14.10.1927 – 28.12.1978) // Рух опору в Україні, 1960–1990 : енциклопед. довід. / голов. ред. О. Зінкевич. – Київ, 2010. – С. 610–611.

Ілюстрації

Г. І. Снегірьов, 1977 г. : [фотопортрет] // Роман-донос. – Київ, 2000. – С. 1.

Меморіальна дошка Г. Снегірьову : фото // Дзеркало тижня. – 2001. – 8 верес. – С. 14.

Підготовлено С. Савченко

¹ Ф. Снегірьов. Путь чести и правды : [предисловие] // Роман-донос / Г. Снегірьов. Киев, 2000. С. 8.

² Цит. за: Дзеркало тижня. 2001. 8 верес. (№ 35). С. 14.

24 жовтня

Оборонець національної культурної спадщини

До 150-річчя від дня народження М. Біляшівського (1867–1926)



Справжня любов до народного мистецтва, його розуміння, захоплення ним, справжня повага до художньої творчості мозолястих селянських рук виховувалася... під впливом невеличкого гуртка ентузіастів-фанатиків цієї справи, центром якого, душею, ідеологом був М. П., завжди лагідний, м'який, привабливий, завжди повний палкої любові до українського мистецтва; вогнем цієї любові він так умів запалювати серця інших.
Д. Щербаківський¹

З ім'ям академіка Миколи Федотовича (Тодотовича) Біляшівського – видатного українського археолога, історика, мистецтвознавця, етнографа, фундатора вітчизняного музейництва та лідера пам'яткоохоронного руху, пов'язаний цілий етап національно-культурного розвитку України кінця XIX – першої чверті XX ст. Неймовірно працююча та широкоосвічена людина, він сприяв розвитку різних галузей гуманітарного знання, і в кожній з них мав незаперечний авторитет та залишив помітний слід. Попри те, що ім'я вченого, починаючи з 1930-х рр., було насильно вилучено з контексту вітчизняної культури, жодна ґрунтовна праця з історії українського музейництва не обходила без використання його наукових розвідок, а для своїх сучасників та наступників на музейній ниві Микола Федотович став прикладом по-справжньому жертвового служіння справі.

Народився М. Біляшівський у м. Умані Київської губернії (нині Черкаська обл.), у родині священика. Після смерті матері він, разом з батьком і двома молодшими братами, переїхав до Києва. Навчався в 2-й Київській чоловічій гімназії – одній із найдавніших у місті, яка славилася своїм національним духом. Тут Микола познайомився з директором Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії М. Петровим, під впливом якого в юнака зародився інтерес до української старовини, прагнення досліджувати історичне минуле свого народу. Молодий дослідник систематично допомагав збирати археологічні матеріали для музею, став членом Київського нумізматичного гуртка.

Під час навчання (1887–1891) на юридично-

му факультеті Київського університету Св. Володимира, а згодом – Новоросійського університету (нині Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова), М. Біляшівський систематично відвідував лекції із загальної та східноєвропейської археології професора В. Антоновича. Під його керівництвом виконав свою першу наукову працю «Монетные клады Киевской губернии» (1889), в якій було подано великий фактичний матеріал про всі відомі на кінець XIX ст. монетні скарби Києва та Київської губернії з посиланнями на письмові джерела та літературу. Це дослідження не втратило своєї цінності й сьогодні.

Археологією М. Біляшівський почав займатись у 1887 р., коли на запрошення свого вчителя вперше взяв участь у розкопках древлянського могильника в с. Ягнятин, поблизу м. Сквирі, що на Київщині. З 1888 р. він уже вів самостійні роботи: досліджував залишки давньоруських споруд на горі Киселівка в Києві, здійснив розкопки ранньослов'янського могильника в урочищі Остроня, поблизу м. Ізяславля Волинської губернії, провадив розвідки дюнных стоянок на узбережжі Дніпра.

Особливо результативними стали розкопки 1891–1893 рр. літописного міста Родень, що на Княжій горі неподалік Канева, під час яких було виявлено цінні знахідки X–XIII ст. Численні золоті та срібні прикраси, зразки зброї, сільськогосподарського знаряддя, різноманітні вироби ремісників тощо (загалом понад 3 тис. експонатів) увійшли практично до всіх видань і каталогів з історії культури Київської Русі та стали окрасою музеїв Києва, Чернігова, Москви, Парижа. В результаті дослідження знахідок у Родені було геть спростовано антинаукову теорію щодо російсько-

¹ Цит. за: Щербаківський Д. М. Т. Біляшівський і українське мистецтво // Зап. Іст.-філол. відділу / за ред. А. Кримського. Київ, 1926. Кн. IX. С. 44.

го етнічного характеру населення Наддніпрянщини часів Київської Русі. Саме віднайдені там речі побутової культури давніх русичів довели цивілізованому світу особність і унікальність української нації.

Восени 1892 р. Микола Федотович виїхав до Москви, де як вільний слухач навчався на природничому факультеті Московського університету (1892–1894); закінчив курс географії, етнографії та антропології професора Д. Анучина. Тоді ж за рекомендацією вченого його обрали членом Московського археологічного товариства. Виконуючи доручення Д. Анучина, досліджував дюнні стоянки епохи неоліту по берегах середньої течії Західного Бугу. Брав участь у роботі XI Міжнародного конгресу з доісторичної археології, антропології і зоології (1893).

Результатом праці М. Біляшівського в архівах Москви і Царства Польського у Варшаві (1892–1897) стало оприлюднення та введення до наукового обігу багатьох раніше невідомих цінних документів і матеріалів із соціально-економічної історії України XVI–XVIII ст., зокрема Волині, Холмщини, Підляшшя.

Під час перебування в Польщі М. Біляшівський познайомився з М. Грушевським. Працюючи в архіві, допомагав йому в підготовці до друку перших томів фундаментальної історичної серії «Жерела до історії України-Руси».

У 1895 р. М. Біляшівському від відомого громадсько-політичного і культурного діяча Волині барона Ф. Штейнгеля надійшла пропозиція очолити роботу зі створення в с. Городок Волинської губернії першого в Україні приватного краєзнавчого музею світського спрямування, експозиція якого б висвітлювала історію літописного регіону і була розрахована на масового відвідувача. Розроблена М. Біляшівським програма цього закладу, відкритого у 1896 р., стала першою в історії українського музеєзнавства спробою наукового підходу до організації музею і планування його діяльності. Упродовж 1895–1914 рр. дослідник майже щороку приїздив до Городка, проводив археологічні й етнографічні обстеження районів Волині, здійснював безпосереднє керівництво музейним закладом, який з часом перетворився на справжній науково-дослідницький осередок.

Важливе місце в житті молодого дослідника займала співпраця з журналом «Киевская старина» (1889–1905), який і нині по праву називають історично-філологічною школою українознавства. Тут М. Біляшівський уперше повідомив про свої знахідки на Княжій горі, виступив зі статтями про необхідність їхнього надійного зберігання та охорони. Серію публікацій автор

присвятив охороні тогочасних архівів, які були в занедбаному стані.

У 1903–1905 рр. учений укладав і видавав власним коштом «Археологическую летопись южной России» – перший спеціалізований науковий журнал в Україні з питань охорони історико-культурних пам'яток (до того був окремим розділом «Киевской старины»). На його сторінках неодноразово обговорювалися гострі дискусійні питання. Видання мало позитивний вплив на розвиток історичних досліджень, згуртування наукових кадрів тощо. Особливу наукову вартість становили започатковані М. Біляшівським щорічні огляди археологічних розкопок, які не тільки знайомили читачів з пам'ятками старовини, а й містили програми досліджень на майбутнє, порушували низку нових для тогочасної археології проблем. Розробці цієї тематики присвячено програмну статтю дослідника «Ближайшие задачи археологии юга России» (1903), в якій автор висловив цікаві думки щодо методології розвідок з археології, про наближення вітчизняної науки до стандартів прогресивних західноєвропейських досліджень, а також чітко окреслив основні завдання археологічного обстеження регіонів України на найближчі роки.

На початку ХХ ст. вже знаний учений М. Біляшівський занурився у громадсько-культурну діяльність, пов'язану з музейною та пам'яткоохоронною справами. Він був засновником, а потім директором Київського художньо-промислового і наукового музею (1902–1923; тепер Національний художній музей України). Микола Федотович виявив себе справжнім подвижником, фахівцем високого наукового рівня й організаторських здібностей, зокрема розробив програму, в якій обґрунтував структуру музею, напрями діяльності й основне завдання – «в пам'ятках подати культурно-історичний образ України, починаючи з передісторії і закінчуючи сучасною добою». Маючи на меті створити «справжній національний музей цілої України», розгорнув активну збирацьку й дослідницьку діяльність, яка набула дійсно всеукраїнського масштабу.

Під керівництвом дослідника невеликий колектив музейників, художників і колекціонерів-аматорів за короткий час зібрав близько 30 тис. експонатів. Нині основна частина колекцій музею входить до складу трьох провідних музейних закладів України – Національного музею історії України, Національного художнього музею України, Національного музею українського народного декоративного мистецтва. Відділ «Старий Київ» можна вважати предтечею Музею історії Києва, а шевченківський відділ – Національного музею Тараса Шевченка. Крім

того, активно пропагуючи потребу збереження творчої спадщини Великого Кобзаря, вчений зробив вагомий внесок у становлення вітчизняного шевченкознавства.

М. Біляшівський один із перших обґрунтував право на існування не тільки українського професійного, а й народного селянського мистецтва, «мужицьких виробів». Він організував музейне збирання цих пам'яток національної культури, влаштовував виставки кустарних промислів (1900, 1906, 1911). Микола Федотович був не лише ревним збирачем «усього гідного уваги», а й першим, хто опрацьовував музейні надбання. Атрибуції, зроблені ним під час запису речей до інвентарних книг, переважно лишаються слухними й дотепер, а самі інвентарні записи часом сягають рівня завершених наукових розвідок.

У 1906 р. М. Біляшівський став одним із засновників Київського кустарного товариства, основною метою діяльності якого було сприяння розвитку кустарних промислів на території України. В розвитку кустарної промисловості, виробу якої могли гідно конкурувати з фабричними, вчений убачав ефективний шлях збереження й відродження народного мистецтва.

Микола Федотович одним із перших в Україні почав використовувати для потреб науки і музейництва фотографію, закликав фотографів-аматорів прислужитися справі опису пам'яток старовини і «зовнішніх сторін» народного життя, для чого розробив відповідну програму дій.

Як організатор і науковий консультант М. Біляшівський охоче надавав допомогу науковцям і краєзнавцям-аматорам, а також музейним закладам Москви, Петербурга, Харкова, Херсона, Катеринослава, брав безпосередню участь в організації Полтавського природничо-історичного музею і Чернігівського музею українських старожитностей ім. В. Тарновського тощо. Він активно співпрацював із науковцями, діячами культури всієї Росії, закликав до використання загальноєвропейського досвіду в розбудові музейної справи в Україні. Ставив питання про організацію в Росії національних музеїв. Учений порушив важливі на той час проблеми: соціальних функцій, структури зібрань, фінансування і координації діяльності провінційних музеїв. Тож загальний внесок М. Біляшівського в розвиток українського музеєзнавства є досить значним як у царині практичної роботи із заснування музейних закладів, підготовки науково обґрунтованих програм їхньої діяльності, так і у сфері розроблення основних підходів до реорганізації музейної справи країни на наукових засадах.

У 1906 р. Микола Федотович став депутатом 1-ї Державної думи від Київської губернії, входив

до складу української думської громади та фракції автономістів-федералістів. Чітка громадсько-політична позиція простежувалася упродовж усього життя вченого. Він був постійним учасником всеросійських археологічних з'їздів у Москві, Вільні, Ризі, Києві, Харкові, Катеринославі, де доповідав українською. Згодом відмовився від подальшої участі в з'їздах та засіданнях на знак протесту проти дискримінації українських учених та української мови.

Під час Першої світової війни Миколу Федотовича відрядили до Галичини і Буковини як уповноваженого від Російської академії наук для охорони пам'яток історії та культури. Колекція виробів декоративно-ужиткового мистецтва, ікон, портретів, книжок, гравюр, археологічних знахідок, урятованих ним від нищення, нараховувала близько 1,5 тис. об'єктів. Завдяки М. Біляшівському вони потрапили до Київського музею та стали основою колекції «Народне мистецтво Буковини й Галичини» (1917). Так зусиллями вченого було побудовано експозицію загальнонаціонального рівня, що стала свідченням єдності української культури.

Наукові інтереси останнього періоду життя М. Біляшівського значною мірою було зосереджено на проблемах археології та праці в Українській (пізніше Всеукраїнській) академії наук (УАН ; ВУАН). 31 травня 1919 р. він став одним із перших академіків УАН по кафедрі української археології. Розробив перший в Україні закон про охорону пам'яток культури, історії й мистецтва (1918). Був головою та членом Археологічного комітету (1919–1923), головою Комісії зі складання археологічної карти України (1919–1920), членом ВУАН (1924–1925).

Микола Федотович входив до складу багатьох наукових, мистецьких і краєзнавчих товариств: київських – церковно-археологічного, старожитностей і мистецтв, Українського наукового товариства, Історичного товариства Несторалітописця, охорони пам'яток старовини і мистецтва, грамотності та ін.; НТШ у Львові, Одеського товариства історії та старожитностей, а також російських – археологічного, нумізматичного, природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті та ін.

У 1925 р. М. Біляшівський здійснив свої останні розкопки на поселенні трипільської культури в с. Борисівка (нині Вінницької обл.), які розпочав ще на початку 1900-х рр.

21 квітня 1926 р. Микола Федотович раптово помер. Згідно із заповітом вченого, його тіло було перевезено до Канева і поховано за дві версти від могили Т. Шевченка – на Княжій горі, науковому дослідженню якої він присвятив багато років. Нині це територія Канівського природного заповідника.

М. Біляшівський був зачинателем і реформатором музейної справи в Україні. Впродовж усього життя він прискіпливо вивчав пам'ятки історії свого народу. Усе найкраще, найцінніше, що було в минулому, намагався зберегти й передати майбутнім поколінням. Академік сказав своє вагомє слово в розробленні проблем українського пам'яткознавства, національної культури, започаткував нові підходи і шляхи їх реалізації, залишивши по собі багату архівну спадщину. У науковому доробку вченого понад 300 праць і публікацій, що охоплюють широке коло проблем археології, етнографії, мистецтвознавства, нуміматики та інших галузей знань. Його теоретичні та практичні досягнення – велика школа для прийдешніх поколінь науковців.

Архів М. Біляшівського зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національному музеї іс-

торії України. Матеріали, присвячені діяльності М. Біляшівського в галузі шевченкознавства, є у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Великий масив документів перебуває в Центральному державному історичному архіві України.

На вшанування пам'яті М. Біляшівського в м. Києві йому встановлено пам'ятник (поряд із Національним художнім музеєм України, директором якого був Микола Федотович; скульптор А. Куш), ім'ям ученого названо одну з вулиць. Погруддя-барельєф академіка розміщено на фасаді будівлі Музею природи на території Канівського природного заповідника. У м. Рівному вченому споруджено пам'ятник. У Рівненському державному інституті культури молодим дослідникам за вагомі результати в науково-творчих студіях щорічно присуджується Премія ім. академіка М. Біляшівського.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Праці М. Біляшівського

Ближайшие задачи археологии юга России / Н. Бе-
шевский // Археол. летопись юж. России. – 1903. –
№ 1. – С. 6–14.

К вопросу об охране памятников старины / Н. Бе-
шевский // Киев. старина. – 1902. – № 5. – С. 148–156.

Каталог украинских древностей коллекции В. В. Та-
рновского / сост. Н. Бешевский. – Киев : Тип. К. Н. Ми-
левского, 1898. – 86 с.

Монетныеклады Киевской губернии / Н. Бе-
шевский. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. – 148 с.

Наші національні скарби / М. Біляшівський. – Київ :
Шлях, 1918. – 15 с.

Первобытный человек по берегу р. Днепра вблизи Кие-
ва / Н. Бешевский // Киев. старина. – 1890. – № 4. –
С. 1–21.

Про український орнамент / М. Біляшівський // Зап.
Укр. наук. т-ва в Києві. – Київ, 1908. – Кн. 3. – С. 40–53.

Листування М. Грушевського та М. Біляшівського //
Листування Михайла Грушевського / Укр. іст. т-во, НАН Укра-
їни [та ін.]; упоряд.: Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака [та
ін.]. – Київ : Нью-Йорк, 2001. – Т. 2. – С. 16–91, 229–350.

Про М. Біляшівського

Грушевський М. С. Пам'яті академіка Миколи Бі-
ляшівського / М. С. Грушевський // Історичний календар,
2001. – Київ, 2001. – С. 208–211.

Мощенко К. В. З спогадів про М. Ф. Біляшівсько-
го / К. В. Мощенко // Репресоване краєзнавство (20–30-і
роки) / [Л. Л. Бабенко, С. С. Бабенко, Г. П. Білоус та ін.];
Ін-т історії України. – Київ, 1991. – С. 25–31.

Біляшівський Б. М. Будівничий української культу-
ри / Б. М. Біляшівський, М. М. Біляшівський // Репресова-
не краєзнавство (20–30-ті роки) / [Л. Л. Бабенко, С. С. Ба-
бенко, Г. П. Білоус та ін.]; Ін-т історії України. – Київ, 1991. –
С. 21–25.

Біляшівський Б. М. «Наш добрий і певний това-
риш» / Б. М. Біляшівський // Україна. – 1991. – № 21. –
С. 1–4; № 22. – С. 13–17; № 23. – С. 8–11.

Біляшівський М. М. Брама в країну майстрів /
М. М. Біляшівський // 100 років колекції Державного
музею українського народного декоративного мистецтва :
зб. наук. пр. / Держ. музей укр. нар. декор. мистецтва [та
ін.]; за ред. М. Р. Селівачова. – Київ, 2002. – Вип. XL. –
С. 24–31. – ISBN 966-505-132-6.

Наумова Н. М. Ф. Біляшівський і спадщина Т. Г. Шев-
ченка / Н. Наумова // Образотвор. мистецтво. – 1991. –
№ 2. – С. 18–20.

Примак А. Ф. Внесок Миколи Федотовича Біляшів-
ського в науково-просвітницьку діяльність / А. Ф. При-

мак // Перші читання пам'яті М. Ф. Біляшівського : мате-
ріали наук. конф., 22 черв. 2005 р. / Нац. худож. музей Укра-
їни. – Київ, 2006. – С. 111–114.

Гаврилюк С. В. М. Біляшівський про вивчення та збе-
реження історичних пам'яток (на прикладі Волині, Холм-
щини і Підляшшя) / С. В. Гаврилюк // Історико-політи-
чні проблеми сучасного світу : зб. наук. ст. / М-во освіти і
науки України, Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича; [ред-
кол.: Ю. І. Макар (наук. ред.) та ін.]. – Чернівці, 2001. – Т. 8. –
С. 18–29.

Попельницька М. М. Ф. Біляшівський – перший ди-
ректор Національного музею історії України / М. Попель-
ницька // Укр. іст. журн. – 2008. – № 2. – С. 100–118.

Дідух Л. Дослідження М. Ф. Біляшівським історії
козацької доби / Л. Дідух // Нові дослідження пам'я-
ток козацької доби в Україні : зб. наук. ст. – Київ, 2003. –
№ 12. – С. 318–323.

Дідух Л. Етнографічні та мистецтвознавчі студії М. Ф. Бі-
ляшівського / Л. Дідух // Іст. журн. – 2004. – № 4. – С. 32–38.

Дідух Л. В. Микола Біляшівський і розвиток місцевих
музей в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / Л. В. Ді-
дух // Наук. зап. / Нац. ун-т «Києво-Могилянська акаде-
мія». – Київ, 2006. – Т. 52 : Історичні науки. – С. 26–32.

Дідух Л. Суспільно-політична діяльність М. Ф. Бі-
ляшівського на початку XX ст. / Л. Дідух // Наук. зап. Нац.
ун-ту «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2002. – Т. 2 :
Історичні науки, ч. 1. – С. 66–70.

Ковалевська О. О. Діяльність Миколи Біляшівського в
роки Першої світової війни / О. О. Ковалевська // Укр. іст.
журн. – 2008. – № 2. – С. 119–128.

Біляшівський Микола Федотович (12 (24).10.1867–
21.04.1926) // Енциклопедія історії України : у 10 т. / НАН
України, Ін-т історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та
ін.]. – Київ, 2003. – Т. 1. – С. 295.

Микола Федотович Біляшівський (1867–1926) : біобі-
бліогр. покажч. / авт.-уклад. А. Ф. Примак. – Київ : Центр
пам'яткознавства НАН України, Укр. т-во охорони пам'яток
історії та культури, 2009. – 52 с.

Українець А. М. Біляшівський Микола Федотович
(1867–1926) / А. М. Українець // Музейні фахівці Рів-
ненщини : біобібліогр. покажч. / Рівнен. обл. універс. наук.
б-ка; уклад.: Н. М. Кожан, Л. М. Малишева. – Рівне, 2014. –
С. 17–22. – (Серія «Дослідники Рівненського краю»). – ISBN
978-617-7058-29-7.

Ілюстрації

[Біляшівський М. : фотографії] // Україна. – 1991. –
№ 21. – С. 1–2; № 22. – С. 15–16; № 23. – С. 8.

Підготовлено О. Рожнятовською

Листопад

Пн Вт Ср Чт Пт Сб Нд

		1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30			

Толі поля, мокну земля,
дощ поливає, – коли це буває?

(У листопаді)

Рожеві смуги над осіннім листям –
Останні спогади про щастя молоде,
Лискучий, любий блиск минулого, –
часовий,

Як сонце, що уйде...
І сутінь смерти все і скрізь проймає,
Як ніч поважна, хмура й темна, і німа:
Вона – цариця – йде, а смуга ясна тає
І тихо умира...
І вмерло все: ввійшов нечутно спокій...

Х. Алчевська¹

¹ Алчевська Х. Д. Рожеві смуги над осіннім листям... // Туга за сонцем / Х. Д. Алчевська. – [Москва, 1907]. С. 40.

1

140 років від дня народження **Марії Михайлівни Джуранюк** (1877–1911), українського майстра художнього ткацтва

100 років від дня народження **Гната Білинського** (1917–1992), українського політичного та громадсько-культурного діяча, публіциста (США)

100 років від дня народження **Кайсина Шувайовича Кулієва** (1917–1985), балкарського поета, перекладача

80 років від дня народження **Леоніда Андрійовича Автомова** (1937), українського кінорежисера, сценариста

2

130 років від дня народження **Якова Володимировича Ролла** (1887–1961), українського ботаніка, гідробіолога

3

День інженерних військ

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1399/99 від 27.10.1999 р.

День ракетних військ і артилерії

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1215/97 від 31.10.1997 р.

130 років від дня народження **Самуїла Яковича Маршака** (1887–1964), російського поета, публіциста, драматурга, перекладача, критика

90 років від дня народження **Збігнева Цибульського** (1927–1967), польського актора театру та кіно

80 років від дня народження **Йосипа Дмитровича Лося** (1937), українського історика, журналіста

4

День Хазанської ікони Божої Матері

День залізничника

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 257/93-рп від 15.07.1993 р.

130 років від дня народження **Цішки Гартного** [справж. – Дмитро Федорович Жилунович (1887–1937)], білоруського письменника, громадського діяча

130 років від дня народження **Олександра Анастасійовича Неприцького-Грановського** (1887–1976), українського письменника, вченого-ентомолога, філософа, політичного, культурного та громадського діяча

5

День працівника соціальної сфери

Відзначається щорічно в першу неділю листопада відповідно до Указу Президента України № 374/99 від 13.04.1999 р.

120 років від дня народження **Якова Павловича Авдієнка** (1897–1994), українського кінорежисера-документаліста, кінооператора, сценариста, педагога

110 років від дня народження **Олександра Абрамовича Жука** (1907–1995), українського композитора, диригента, педагога

90 років від дня народження **Олександра Петровича Лук'яненка** (1927–2007), українського письменника

6

Міжнародний день запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A / RES / 56 / 4

90 років від дня заснування (1927) **Інституту фізичної хімії імені Л. В. Писаржевського НАН України** (на той час – Український інститут фізичної хімії)

90 років від дня відкриття (1927) **Севастопольського художнього музею ім. М. П. Крошицького**

120 років від дня народження **Дмитра Семеновича Борзяка** (1897–1939¹), українського письменника

110 років від дня народження **Мстислава Миколайовича Бобиніна** (1907–1948), українського математика

110 років від дня народження **Семена Михайловича Жураховича** (1907–1997), українського письменника, сценариста, журналіста

7

160 років від дня народження **Дмитра Івановича Багалія** (1857–1932), українського історика, філософа, громадського діяча

150 років від дня народження **Марії Склодовської-Кюрі** (1867–1934), французького та польського фізика, хіміка, педагога, громадського діяча, лауреата Нобелівської премії в галузі фізики (1903) та хімії (1911)

100 років від дня народження **Олександри Михайлівни Бандури** (1917–2010), українського літературознавця

100 років від дня народження **Миколи Романовича Варення** (1917–2001), українського живописця, графіка

100 років від дня народження **Парасковії Пилипівни Депутатової** (1917–1958), українського живописця, графіка

100 років від дня народження **Ігоря Всеволодовича Рибчинського** (1917–?), українського режисера, актора

100 років від дня народження **Матвія Михайловича Шестопала** (1917–1986), українського письменника, журналіста, перекладача, педагога

80 років від дня народження **Олександра Антоновича Білятинського** (1937), українського інженера шляхів сполучення

8

150 років від дня відкриття (1867) **Національного академічного театру опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка (Національна опера України)**

90 років від дня відкриття (1927) **Літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського** (м. Вінниця)

180 років від дня народження **Іллі Григоровича Чавчавадзе** (1837–1907), грузинського письменника, громадського діяча

130 років від дня народження **Дмитра Дмитровича Вітовського** (1887–1919), українського військового та громадського діяча

130 років від дня народження **Нестора Михайловича Малечі** (1887–1979), українського мовознавця, етнографа, педагога, громадського діяча

130 років від дня народження **Юрія Олександровича Шапоріна** (1887–1966), російського композитора, педагога, музично-громадського діяча

120 років від дня народження **Якова Романовича Халабудного** (1897–1946), українського майстра різьблення по дереву

9

День преподобного Нестора Літописця

День української писемності та мови

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1241 / 97 від 06.11.1997 р.

Всеукраїнський день працівників культури та майстрів народного мистецтва

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1209 / 2011 від 30.12.2011 р.

¹ За іншими даними помер у 1938 р.

130 років від дня народження **Михайла Миколайовича Буніна** (1887–1941), українського та російського живописця

10

130 років від дня народження **Арнольда Цвейга** (1887–1968), німецького письменника, громадського діяча

110 років від дня народження **Самуїла Ізраїльовича Гельмонда** (1907–1941), єврейського поета

11

180 років від дня народження **Артура Гротгера** (1837–1867), польського живописця, графіка

150 років від дня народження **Ванди Адольфівни Яновичевої** [по чоловіку – Курбас (1867–1950)], української актриси

12

80 років від дня народження **Михайла Дябоги** (1937), українського хорового диригента

75 років від дня народження **Миколи Максимовича Ілляша** (1942), українського письменника

13

Міжнародний день сліпих

Відзначається щорічно відповідно до рішення ВООЗ

160 років від дня народження **Михайла Гордійовича Халанського** (1857–1910), українського та російського фольклориста, мовознавця

110 років від дня народження **Анхеля Ерраїса-Комаса** (1907–1976), іспанського поета, перекладача

110 років від дня народження **Юсефа Чельгрена** (1907–1948), шведського письменника

100 років від дня народження **Вікторії Петрівни Бернасовської** (1917–1983), української та російської письменниці

14

Всесвітній день боротьби із захворюванням на діабет

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 61 / 225

140 років від дня народження **Дмитра Володимировича Антоновича** (1877–1945), українсько-го мистецтвознавця, історика, громадсько-політичного діяча

120 років від дня народження **Ганни Іллівни Бабіївни** (1897–1979), української актриси

110 років від дня народження **Євгена Георгійовича Адельгейма** (1907–1982)¹, українського літературознавця, критика

110 років від дня народження **Михася Ларченка** [справж. – Михайло Григорович Ларчанко (1907–1981)], білоруського літературознавця, критика

110 років від дня народження **Астрід Анни Емілії Ліндгрен** (1907–2002), шведської письменниці

80 років від дня народження **Анатолія Іларіоновича Звягіна** (1937–1991), українського фізика

80 років від дня народження **Антоніни Феофанівни Паламарчук** (1937–2011), української актриси

15

210 років від дня народження **Йосипа Опанасовича Петрова** (1807–1878), українського та російського співака

130 років від дня народження **Рудольфа Гулки** (1887–1961), чеського перекладача

110 років від дня народження **Віктора Вікторовича Бондаренка** (1907–1995), українського економіста

110 років від дня народження **Петра Андріановича Полякова** (1907–1973), українського композитора, диригента

80 років від дня народження **Володимира Олексійовича Безродного** (1937), українського живописця

¹ Дату народження та смерті подано за ЕІУ, *Encyclopedia of Ukraine*. За іншими даними народився 14.09.1907 р., помер у 1983 р.

16

Міжнародний день толерантності

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 51 / 95

День працівників радіо, телебачення та зв'язку

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 667 / 94 від 11.11.1994 р.

300 років від дня народження **Жана Лерона Д'Аламбера** [д'Аламбер, Даламбер (1717–1783)], французького просвітителя, філософа, математика, механіка

110 років від дня народження **Петра Варламовича Аміранашвілі** (1907–1976), грузинського співака

90 років від дня народження **Олексія Івановича Гончара** (1927), українського літературознавця

17

День студента

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 659 / 99 від 16.06.1999 р.

130 років від дня народження **Юрія Васильовича Шумського** [справж. – Шомін (1887¹–1954)], українського актора, режисера

90 років від дня народження **Фелікса Мар'яновича Білецького** (1927–1994), українського літературознавця

80 років від дня народження **Олени Тимофіївни Антонів** (1937–1986), української правозахисниці, громадського та релігійного діяча

18

370 років від дня народження **П'єра Бейля** (1647–1706), французького публіциста, філософа, літератора, видавця, педагога

230 років від дня народження **Луї Жака Манде Дагера** (1787–1851), французького художника, хіміка, одного з винахідників фотографії

170 років від дня народження **Володимира Михайловича Навроцького** (1847–1882), українського письменника, публіциста, літературного критика, фольклориста, етнографа, економіста-статистика, громадського діяча

125 років від дня народження **Галактіона Васильовича Табідзе** (1892–1959), грузинського поета

120 років від дня народження **Патрика Мейнарда Стюарта Блекетта** (1897–1974), англійського фізика, лауреата Нобелівської премії в галузі фізики (1948)

110 років від дня народження **Андрея Плавки** (1907–1982), словацького письменника, громадського діяча

19

День працівників гідрометеорологічної служби

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента № 208 / 2003 від 11.03.2003 р.

День працівників сільського господарства

Відзначається щорічно у третю неділю листопада відповідно до Указу Президента України № 428 / 93 від 07.10.1993 р.

День скловиробника

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1417 / 2003 від 09.12.2003 р.

130 років від дня народження **Джеймса Бетчеллера Самнера** (1887–1955), американського біохіміка, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1946)

100 років від дня народження **Індіри Ганді** (1917–1984), політичного та державного діяча Індії

¹ Дату народження подано за УРЕ. За іншими даними народився 06.05.1887 р.

20

Всесвітній день дитини

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 836 (IX)

100 років від дня ухвалення (1917) III Універсалу Української Центральної Ради, яким було проголошено Українську Народну Республіку

300 років від дня народження **Григорія** (Георгія, Юрія) **Кониського** (1717 ¹–1795), українського філософа, письменника, проповідника, церковно-культурного діяча

125 років від дня народження **Еміліана Романовича Грабовського** (1892–1955), українського живописця, графіка

21

Собор Архістратига Михаїла

День Єдності та Свободи

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 872/2014 від 13.11.2014 р.

Всесвітній день телебачення

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 51 / 205

110 років від дня народження **Петра Олександровича Лубенського** [справж. – Афонський (1907–2003)], українського письменника, драматурга, кіносценариста

90 років від дня народження **Михайла Омеляновича Андрійчука** (1927), українського художника-графіка

22

230 років від дня народження **Расмуса Крістіана Раска** (1787–1832), данського мовознавця

190 років від дня народження **Кароля Юзефа Теофіля Естрайхера** (1827–1908), польського бібліографа, історика літератури та театру, публіциста

140 років від дня народження **Ендре Аді** (1877–1919), угорського поета, публіциста, громадського діяча

120 років від дня народження **Івана Андрійовича Блажкевича** (1897 ²–1969), українського політичного та громадського діяча, правознавця

100 років від дня народження **Ендрю Філдінга Гакслі** (1917–2012), англійського нейрофізіолога, біофізика, лауреата Нобелівської премії в галузі фізіології та медицини (1963)

23

180 років від дня народження **Яна Дидерика Ван дер Ваальса** (1837–1923), нідерландського фізика, лауреата Нобелівської премії в галузі фізики (1910)

160 років від дня народження **Емілія Антоновича Кубека** (1857 ³–1940), українського лексикографа, письменника (США)

125 років від дня народження **Миколи Петровича Андреева** (1892 ⁴–1942), українського та російського фольклориста, літературознавця

110 років від дня народження **Івана Максимовича Кошелівця** [справж. – Ярешко (1907–1999)], українського літературознавця, критика, перекладача, громадського діяча

24

80 років від дня народження **Людмили Володимирівни Бачюлене-Лемешевої** (1937), української майстрині декоративно-ужиткового мистецтва

25

Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 54 / 134

¹ Дату народження подано за постановою Верховної Ради України від 22.12.2016 № 1807-VIII.

² Дату народження подано за ЕСУ та виданням НБУВ «Реєстр імен Українського біографічного словника». За іншими даними народився в 1892 р.

³ Дату народження подано за УЛЕ. За іншими даними народився в 1867 р.

⁴ Дату народження подано за УРЕ. За іншими даними народився 23.09.1892 р., 23.10.1892 р.

День пам'яті жертв голодоморів

Відзначається щорічно у четверту суботу листопада відповідно до Указу Президента № 1310/98 від 26.11.1998 р.

130 років від дня народження **Миколи Івановича Вавилова** (1887–1943), російського генетика, рослинника, географа, громадського діяча, основоположника сучасної наукової селекції

100 років від дня народження **Михайла Григоровича Івасюка** (1917–1995), українського письменника, літературознавця, фольклориста, педагога, громадського діяча

90 років від дня народження **Леоніда Івановича Дідковського** (1927–2004), українського військового диригента, педагога

26

День святителя Іоанна Золотоустого

160 років від дня народження **Фердинанда Монжіна де Соссюра** (1857–1913), швейцарського мовознавця

140 років від дня народження **Матвія Олексійовича Донцова** (1877–1974), українського живописця

110 років від дня народження **Олексія Івановича Тереножкіна** (1907–1981), українського археолога

27

160 років від дня народження **Чарлза Скотта Шеррінгтона** (1857–1952), англійського фізіолога, лауреата Нобелівської премії в галузі фізіології та медицини (1932)

90 років від дня народження **Катерини Іванівни Андріюк** (1927), українського мікробіолога

28

260 років від дня народження **Вільяма Блейка** (1757–1827), англійського поета, художника, гравера

125 років від дня народження **Опанаса Семеновича Бежковича** (1892–1977), російського етнографа

120 років від дня народження **Казімежа Анджея Яворського** (1897–1973), польського поета, перекладача

110 років від дня народження **Альберто Моравія** [справж. – Пінкерле (1907–1990)], італійського письменника, журналіста

29

220 років від дня народження **Гаetano Доніцетті** (1797–1848), італійського композитора

180 років від дня народження **Йосипа Браунзейса** (1837–1915¹), польського та українського архітектора

75 років від дня народження **Михайла Васильовича Казидуба** (1942²–1998), українського поета, прозаїка, журналіста

30

350 років від дня народження **Джонатана Свіфта** (1667–1745), англійського письменника-сатирика, поета, публіциста, філософа, громадського діяча

Цього місяця виповнюється:

120 років від часу введення в експлуатацію (1897) **Петровського (Єнакіївського) металургійного заводу** – одного з найдавніших металургійних підприємств України

100 років від часу створення (1917) **стрілецької частини «Січові стрільці»** у складі Армії УНР

100 років від часу заснування (1917) **Херсонського державного університету** (на той час – Херсонський педагогічний інститут)

¹ Дату смерті подано за ЕСУ. За іншими даними помер у 1914 р.

² Дату народження подано за ЕСУ, УЛЕ. За іншими даними народився 29.11.1941 р.

7 листопада

Видатний діяч національного відродження

До 160-річчя від дня народження Д. Багалія (1857–1932)



Нехай усім народам живеться вільно на Україні, але нехай усі поселенці на Україні пам'ятають, що не може бути зневажений на своїй рідній землі (як се було раніше) той український нарід, котрий заселив її, захистив од ворогів і довгі часи поливав своїм трудовим потом.

Д. Багалій¹

Видатний український вчений і громадський діяч, фахівець у галузі історіографії, архівної справи, археології Дмитро Іванович Багалій посідає почесне місце в українській історичній науці кінця XIX – першої третини XX ст.

Народився вчений у Києві, в сім'ї ремісника-лимаря. Батьки рано померли, тому хлопчик виховувався в багатодітній родині тітки по матері. Саме на Подолі, давньому історичному районі міста, де він зростав, формувалися перші світоглядні уявлення майбутнього науковця, зародилося бажання досліджувати історичні місцини та пам'ятки стародавнього міста.

Дмитро мав змогу здобувати освіту за рахунок прибутку від невеличкого дерев'яного флігеля, що перейшов йому у спадок від матері. Після приходського училища хлопець навчався у повітовій школі та прогімназії, а згодом у Другій київській гімназії, яку закінчив у 1876 р. із золотою медаллю.

Того ж року юнак вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. У виші він приєднався до демократичної частини студентства. Вже на першому році навчання за участь у студентській демонстрації Дмитра було виключено на півроку з університету (з правом поновлення). Щоб не гаяти часу, йому порадили продовжувати навчання в Харківському університеті. Це було перше знайомство Д. Багалія з містом, яке згодом стало його другою малою батьківщиною, а сам він – одним із найвідоміших харків'ян.

До Києва Дмитро повернувся в 1877 р. Тимчасове виключення з університету виявилось для

нього уроком. Відтоді домінуючою рисою характеру юнака стала обережність. Проте він продовжував брати участь в українських студентських гуртках, зокрема в таємній організації «Кіш», члени якої виступали за національні права українського народу під гаслами просвітництва. Там Дмитро мав змогу вивчати українську мову – народну й літературну, знайомитись із науковою та популярною українською літературою. Про той час Д. Багалій в автобіографії писав: «Моя українізація не була примусова, мала стихійний характер і закінчилася за студентських часів до 1880 року. Відтоді з мене – назавсіди вже – зробивсь цілком свідомий українець»².

У студентські роки Дмитра повністю захопила наука, яка й стала головною справою його життя. Перша наукова праця «История Льва Диякона как источник для русской истории» з'явилась у 1878 р. Наступну роботу він присвятив історії Чернігово-Сіверської землі з найдавніших часів до середини XIV ст. Це було одне з етапних досліджень молодого історика, що принесло йому університетську Пироговську премію і стало основою майбутньої магістерської дисертації.

Підготовкою Д. Багалія з української історії в університеті керував В. Антонович – один із засновників української історіографії та лідер українського національного руху в Російській імперії. Від свого наставника молодий науковець перейняв регіональний підхід до вивчення українського історичного процесу, інтерес до археології, розкопок, історичної географії, джерелознавства. За рекомендацією В. Антоновича Д. Багалій став членом київської «Старої громади» та дійсним членом Історичного товариства Нестора-літописця.

Після закінчення навчання (1880) Д. Багалія залишили стипендіатом при Київському універ-

¹ Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Харків, 1983. С. 5.

² Багалій Д. І. Вибрані праці : у 6 т. Харків, 1999. Т. 1. С. 70.

ситеті для підготовки до професорського звання. У 1882 р. за монографію «История Северской земли до половины 14 ст.» його удостоїли вченого ступеня магістра російської історії. А вже через рік обрали штатним доцентом кафедри російської історії в Харківському університеті. З того ж часу Д. Багалій став завідувачем Харківського історичного архіву.

У 1887 р., після захисту докторської дисертації, Д. Багалія призначили екстраординарним, у 1889-му – ординарним, а в 1908-му – заслуженим професором Харківського університету. Упродовж 1906–1911 рр. учений був ректором цього вишу.

Дмитро Іванович органічно поєднував організаційну, педагогічну та наукову діяльність. Написав і опублікував «Курс давньоруської історії до половини XIV ст.» (1883–1884), а також близько 40 наукових статей, присвячених історії університету. За працю «Опыт истории Харьковского университета» в 1899 р. йому було присуджено Уваровську премію (премію графа Уварова). У співавторстві з М. Сумцовим і В. Бузескулом учений підготував та видав «Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования» (1906).

Наукові дослідження, започатковані Д. Багалієм у Харкові, були пов'язані головним чином з історією Слобідської України. У низці ґрунтовних праць він простежив історичну долю цього регіону, починаючи із сивої давнини; дослідив і відтворив питання економічного розвитку, процес формування великого землеволодіння; пояснив походження різних суспільних верств; розглянув питання, пов'язані з розвитком сільського господарства; охарактеризував політико-адміністративний устрій краю; визначив рівень розвитку духовної і матеріальної культури, а також поступ шкільної освіти. Першою роботою з історії Слобожанщини стала його докторська дисертація «О колонизации степной окраины Московского государства» (1887), присвячена історії заселення та соціально-економічного розвитку Слобожанщини. Це дослідження стало основою однієї з головних праць Д. Багалія – «Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства» (1887), а також двох томів археографічних додатків. У 1888 р. за монографію вченому надали малу Уваровську премію.

У 1918 р. побачила світ узагальнювальна монографія Д. Багалія, присвячена Слобожанщині, – «Історія Слобідської України», що охоплювала період із часу заселення цієї території і до початку XX ст. Вчений прагнув показати історичне коріння і традиції одного з найрусіфікованіших (через низку історичних обставин) регіонів, його органічну належність до

етнічного і культурного складу України. Для багатьох монографія стала першим посібником з української мови й українознавства в цілому. Це перша значна робота Д. Багалія, що була написана українською мовою, якою відтоді почали друкувати майже всі праці історика. «Історія Слобідської України» є цікавою пам'яткою нового етапу розвитку української історіографії, що настав після повалення царизму.

Творчий доробок Д. Багалія, присвячений Слобожанщині, доповнено також двотомною працею «История города Харькова за 250 лет его существования (1605–1905)» (1905–1912, у співавт. з Д. Міллером) та галереєю наукових портретів поетів, письменників, учених, діяльність яких була пов'язана з містом. Серед них такі видатні постаті, як Г. Сковорода, П. Гулак-Артемовський, Г. Данилевський, В. Каразін та ін. Внесок у вивчення історії Слобожанщини, зроблений Д. Багалієм, складно переоцінити. Його дослідження стали вершиною у вітчизняній історіографії і мають велике наукове значення.

У колі наукових зацікавлень Д. Багалія була також історія Лівобережжя. У монографії «Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры» (1889) він зробив докладний історико-географічний огляд регіону, простежив розвиток матеріальної і духовної культури у цій частині України. До цінних історичних розвідок краю також належать: «Генеральная опись Малороссии», «Займанщина в Левобережной Украине XVII и XVIII ст.» (обидві – 1883), «Магдебургское право в Левобережной Малороссии» (1892), «Українська старовина» (1896).

Д. Багалій не залишив поза увагою й історію Південної України. У монографії «Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку» (1920) він довів, що основою народної колонізації (заселення і господарське освоєння вільних земель на кордоні власної країни) півдня України стали запорозькі козаки. Вчений вважав, що Запорозька Січ спочатку мала суто військовий характер, а потім поступово набула рис господарської організації, оскільки більшість козаків займалися мирною працею. Історик визнавав великі заслуги козацтва в обороні південних кордонів країни від іноземних поневолювачів і засуджував ліквідацію царатом Запорозької Січі.

Наукова діяльність, численні публікації принесли Д. Багалію професійне визнання, почесне членство в багатьох наукових товариствах України та Росії, академічні відзнаки та премії. Починаючи з 1884 р. Дмитро Іванович брав участь в усіх всеросійських наукових археологічних з'їздах.

Насиченою та плідною була й громадська діяльність ученого. Він зумів вдихнути нове життя

в роботу «харківських народолюбців», ставши одним із керівників історико-філологічного товариства. Очолював видавничий комітет Харківського товариства грамотності (1891–1904), був головою правління Харківської громадської бібліотеки (1893–1906) і гласним (членом) Харківської міської думи. Свої кращі якості Д. Багалій виявив у ролі організатора краєзнавчого руху, музейної, архівної та книговидавничої справи на Слобожанщині. У діяльність кожної з громадських установ чи організацій, в яких доводилося працювати, вчений привносив український струмине, виступав проти цензурних обмежень української мови. Перебуваючи на посаді ректора Харківського університету, Дмитро Іванович доклав великих зусиль для того, щоб викладання українознавчих дисциплін велося українською мовою.

Під час революції 1905 р. Д. Багалій уперше у своєму житті наважився піти в політику. Він був обраний членом колегії виборців до I Державної думи, а згодом увійшов до складу Державної ради (1906, 1911–1914) від усіх російських університетів.

Упродовж 1914–1917 рр. Дмитро Іванович був головою Харківської міської думи. Працювати йому довелося за нелегких умов Першої світової війни. Виявляючи неабиякі організаторські здібності, він забезпечував поточні житлові, транспортні, продовольчі, паливні потреби харків'ян, піклувався про стан освіти і охорони здоров'я, вирішував проблеми біженців тощо.

Внаслідок Першої світової війни змінювався світовий порядок. Д. Багалій розумів необхідність кардинальних політичних змін і в Російській імперії, без яких вирішити поточні економічні та соціальні проблеми було неможливо. Він вітав Лютневу революцію 1917 р., вбачаючи в ній можливість для демократизації народного життя. У листопаді 1917-го пристав на пропозицію Центральної Ради стати губернським комісаром народної освіти. На цій посаді Дмитро Іванович передусім приділив увагу українізації шкіл у повітах Харківської губернії. На його думку, ця справа була однією з найважливіших на шляху відродження вільної України та її національного життя. Завдяки зусиллям Д. Багалія та членів харківської «Просвіти» в Харкові було відкрито першу українську гімназію.

Для Дмитра Івановича «українство було не справою політики, а ділом серця». Власне тому вся його наукова і громадська діяльність спрямовувалася на дослідження української історії та культурницьке просвітництво. Результати цієї праці дали про себе знати вже в 1918 р., коли на основі досліджень ученого Українська Держава гетьмана Скоропадського на переговорах з Росією відстоювала право належності до етнічних

українських земель чотирьох повітів Чернігівської губернії (Стародубщини), частини Курщини та Воронежчини, колишньої Слов'яно-Сербії і Таганрога.

Головною подією в житті Д. Багалія часів громадянської війни була участь у створенні та діяльності Української академії наук (УАН). Він був одним із перших учених, до кого звернувся в цій справі організатор і голова підготовчого комітету з організації УАН В. Вернадський. Прибувши до Києва на початку липня 1918 р., Дмитро Іванович активно включився в роботу академічної комісії, виступаючи із численними проектами щодо статуту й умов роботи академії. У листопаді 1918 р. Д. Багалія було обрано першим віце-президентом УАН і першим головою її Історико-філологічного відділення.

Із приходом до влади більшовиків Дмитро Іванович, незважаючи на те, що «більшовицька завірюха», за його ж висловом, розмела все зроблене ним протягом десятиліть сумлінної праці – націоналізувала будинок, позбавила орденів, звань, державної пенсії та заощаджень, був змушений піти на співробітництво з новим режимом, сподіваючись на його природну трансформацію. У цій ситуації важливу роль відіграли особисті якості Д. Багалія, його репутація поміркованого ліберала-прагматика. Дмитро Іванович розумів, що в такий складний історичний період необхідно зробити все, навіть ціною компромісів, щоб зберегти культурну спадщину та історичні установи від остаточного руйнування. Послідовно захищаючи українські національно-культурні інтереси в суперечливих умовах радянської дійсності, Д. Багалій вітав поступове відродження українського культурного життя, був одним із організаторів наукової, архівної, освітньої справи в Україні.

У 1920–1930-х рр. учений очолював створену в Харкові науково-дослідну кафедру історії України, Інститут історії української культури та Інститут Т. Г. Шевченка, був головою Центрального архівного управління при ВУЦВК. У 1930 р. Д. Багалія обрали першим директором Науково-дослідного інституту історії України. Крім того, він був постійним учасником комітетів і комісій, що створювалися для відзначення ювілеїв видатних діячів культури: Г. Сковороди, І. Франка, М. Коцюбинського, Т. Шевченка.

Наприкінці 1920-х рр. в країні почалася реорганізація академічної науки. Це відбувалося на тлі масових арештів української інтелігенції у справі т. зв. Спілки визволення України, жертвами яких стали й співробітники ВУАН на чолі з академіком С. Єфремовим. Д. Багалій належав до тих науковців, кого радянська влада певний час цінувала за політичну лояльність,

науковий доробок, громадські заслуги. У 1925 р. його обрали до складу Президії IX Всеукраїнського з'їзду Рад. Упродовж 1925–1932 рр. Дмитро Іванович головував у Центральному бюро секції наукових працівників УСРР. Однак на початку 1930-х рр. хмари почали згущуватися і над ним. Деякі роботи вченого надовго осіли в «спецсховах». А після арешту 20 січня 1930 р. колеги Дмитра Івановича, академіка М. Слабченка, в радянській пресі розгорнулася кампанія критики, спрямована персонально проти Д. Багалія. Його звинувачували у «псевдомарксизмі», відсутності «пролетарської бойовничості», а також у ворожому ставленні до радянської влади. Про організаційні висновки, що могли бути зроблені за таких умов, Дмитро Іванович добре знав. Він готувався дати належну відповідь своїм критикам. Але від нього чекали не дискусій, не декларацій на підтримку радянської влади, а каяття за допущені помилки. Тоді було вже зрозуміло, що ніхто, навіть Д. Багалій, не спроможний урятувати українську історичну науку від більшовицького погрому. Він був змушений готуватися до прилюдного самозречення на черговій нараді українських істориків у Харкові в лютому 1932 р. Від незаслуженої ганьби Дмитра Івановича врятувала смерть, що настала 9 лютого 1932 р. від запалення легенів.

Як науковець Д. Багалій в останні роки життя займався переважно загальними проблемами української історії, що підсумовували його попередню наукову діяльність. Головна праця цього періоду – «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті» (1928). Серед інших важливих досліджень вченого того періоду були: «Нарис української історіографії» (т. I–II, 1923–1925), «Український мандрований філософ

Гр. Сав. Сковорода» (1926). Остання прижиттєва публікація Д. Багалія – «Т. Г. Шевченко – поет пригноблених мас» – побачила світ у 1931 р.

Окремою сторінкою діяльності Д. Багалія була бібліотечна справа та бібліографія. Як ректор Харківського університету Дмитро Іванович опікувався бібліотекою вишу. Був одним із фундаторів Всенародної бібліотеки УАН (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського). Визначну роль він відіграв у створенні в Харкові громадської книгозбірні (нині Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка). Досконало вивчаючи стан бібліотечної галузі за кордоном, зокрема в Англії та США, Дмитро Іванович прагнув усе найкраще з практики іноземних колег втілити у роботу харківської бібліотеки. Його погляди на організацію бібліотечної справи викладено в багатьох працях.

Чільне місце в доробку вченого посідає бібліографія. Він не тільки широко використовував бібліографію в науковій роботі, а й сам укладав бібліографічні праці, серед яких огляди та списки. Був автором оглядів літератури про Харківську губернію за 1880–1890-і рр. Як рецензент бібліографічних праць Дмитро Іванович велике значення надавав повноті матеріалів та наявності в них допоміжних показників.

Після смерті Д. Багалія на батьківщині його прізвище майже не згадувалося. Кілька ґрунтовних розвідок, присвячених ученому, було опубліковано лише на сторінках часопису української діаспори «Український історик». В Україні інтерес до постаті одного з найвизначніших науковців, автора близько 500 праць поживавився лише в останні десятиліття.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів Д. Багалія

Вибрані праці : у 6 т. / Д. І. Багалій ; НАН України, Ін-т археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (Харків. філ.), Харків. гуманітар. ін-т «Народна українська академія», Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; упоряд., вступ. ст., комент. В. В. Кравченко. – Харків : НУА : Золоті сторінки, 1999–2007. – Т. 1–5.

История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905) : ист. моногр. : в 2 т. – Препринт. изд. – Харьков : [б. и.], 1993. – Т. 1–2.

Історія Слобідської України / Д. І. Багалій ; [авт. передм. і комент. В. В. Кравченко ; ред.: І. К. Піменова, Т. В. Кушнірук]. – Харків : Дельта, 1993. – 255, [1] с. : іл., портр. – (Пам'ятки історичної думки України). – ISBN 5-7707-4256-9.

Нарис історії України : доба натур. госп-ва / Д. Багалій ; післямова О. І. Гуржій. – Київ : Час, 1994. – 288 с. : іл. – (Україна. Голоси історії).

Т. Г. Шевченко – поет пригноблених мас / Д. Багалій. – Харків : Літ. і мистецтво, 1931. – 92, [2] с. : іл., портр.

Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода / Д. І. Багалій. – 2-е вид., випр. – Київ : Оріє, 1992. – 469 с. – (Спадок).

Про Д. Багалія

Багаліївський збірник: академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матеріали / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. О. П. Куніч]. – Харків : САГА, 2008. – 308 с. : іл., фот. – ISBN 978-966-2918-42-7.

Богдашина О. М. Слобідський літописець історії України Д. І. Багалій / О. М. Богдашина // Укр. іст. журн. – 2008. – № 1. – С. 88–112.

Дедков М. В. Дмитро Іванович Багалій – видатний історик і культурний діяч Лівобережної України / М. В. Дедков // Історія та культура Лівобережжя України : матеріали Міжнар. конф., трав., 1996. – Ніжин, 1997. – С. 124–128.

Жданова Р. С. Багалій Дмитро Іванович / Р. С. Жданова // Українські бібліографи / Нац. парлам. б-ка України ; авт.-уклад.: Р. С. Жданова, Н. І. Абдуллаєва, В. О. Кононенко [та ін.]. – Київ, 2008. – Вип. 1. – С. 21–24.

Заруба В. Михайло Грушевський та Дмитро Багалій / В. Заруба // Березіль. – 1991. – № 9. – С. 141–154.

Іваницька Л. В. Багалій Дмитро Іванович / Л. В. Іваницька // Діячі науки і культури України : нариси життя та діяльності / за ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ, 2007. – С. 23–26.

Коцур А. П. Дмитро Багалій – видатний діяч українського національного відродження / А. П. Коцур, Б. Ф. Білецький // Слов'ян. вісн. – 1998. – Вип. 1. – С. 117–121.

Кравченко В. В. Д. І. Багалей : науч. и обществ.-полит. деятельность / В. В. Кравченко. – Харьков : Основа, 1990. – 176 с.

Кравченко В. Історик для України / В. Кравченко // Україна, Імперія, Росія : вибр. ст. з модерн. історії та історіографії / В. Кравченко. – Київ, 2011. – С. 133–196.

Оглоблин О. Пам'яті Дмитра Багалія (1857–1932–1957) : (Дмитро Іванович Багалій і українська історична наука) / О. Оглоблин // Укр. історик : журн. Укр. іст. т-ва. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1988. – № 1/4. – С. 92–105.

Самоплавська Т. О. Багалій Дмитро Іванович / Т. О. Самоплавська // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. : у 2 кн. – Київ, 2005. – Кн. 1. – С. 601–612.

Сарбей В. Г. Академік АН УРСР Д. І. Багалій : 125 років з дня народж. / В. Г. Сарбей, В. В. Кравченко // Укр. іст. журн. – 1982. – № 11. – С. 154–158.

Стариков Г. Постать Д. І. Багалія в українській історіографії / Г. Стариков // Історіографічні дослідження в Україні : зб. наук. пр. – Київ, 2008. – Вип. 19. – С. 259–282.

Чотири розповіді про Дмитра Багалія / упоряд., перед. слово О. Багалій. – Харків : САГА, 2007. – 94 с.

Щербань Т. О. Дмитро Іванович Багалій : (до 150-річчя від дня народження) / Т. О. Щербань // Наука та наукознавство. – 2007. – № 3. – С. 132–135.

Герасименко Н. О. Багалій Дмитро Іванович / Н. О. Герасименко // Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій [та ін.]. – Київ, 2003. – Т. 1. – С. 159–161.

Дмитро Іванович Багалій – професор Харківського університету : бібліогр. покажч. / ХДУ, Центр. наук. б-ка ; упоряд.: Ю. Г. Шевченко [та ін.] ; ред. О. П. Котух. – Харків, 1992. – 122, [2] с.

Ілюстрації

Д. І. Багалій (10-ті роки ХХ ст.) // Історія Слобідської України / Д. І. Багалій, 1993. – Фронтиспіс.

І. Ю. Репін малює портрет Д. І. Багалія у своїй майстерні у Куоккалі (Фінляндія). 1913 р. ; Репродукція з портрету Д. І. Багалія пензля І. Ю. Репіна. 1913 р. // Багалій Д. І. Вибрані праці : у 6 т. – Харків, 1999. – Т. 1. – С. 184–185.

Підготовлено С. Савченко

7 листопада

Життя, віддане науці

До 150-річчя від дня народження М. Склодовської-Кюри (1867–1934)



Серед видатних учених ХХ ст. особливе місце посідає Марія Склодовська-Кюри – перша жінка, удостоєна Нобелівської премії, та єдина в історії жінка, яка отримала цю престижну нагороду двічі. З її ім'ям пов'язані перші й найголовніші дослідження радіоактивності – фізичного явища, відкриття якого справило величезний вплив на розвиток сучасної атомної та ядерної фізики, атомної енергетики, нових методів дослідження у фізиці та хімії, науці про Землю і Космос, про людину, рослини та тваринний світ. Явище радіоактивності зумовило появу радіобіології та радіотерапії.

М. Склодовська народилась у Варшаві, в родині педагогів. Її батько, Владислав Склодов-

ський, викладав фізику та математику в гімназії, а мати Броніслава (уроджена Богуцька) утримувала пансіон для дівчат-гімназисток. У будинку Склодовських панувала сприятлива атмосфера для інтелектуального розвитку дітей, яких у родині було п'ятеро. Наймолодша дочка, Марія, гарно навчалася, була дуже старанною та наполегливою. Приділяючи особливу увагу точним наукам, вона одночасно працювала в хімічній лабораторії свого двоюрідного брата. Там дівчину помітив творець періодичної таблиці хімічних елементів Д. Менделєєв, який товаришував з її батьком. Уже тоді вчений передрік Марії велике майбутнє в науці.

Однак у наступні роки життя М. Кюри було затьмарено ранньою смертю матері та однієї із сестер. Закінчивши в 1883 р. із золотою медаллю

*Я не верю, что дух исканий
может исчезнуть в нашем мире.
Если я вижу вокруг себя что-то живое,
то это, безусловно, неиспорченный
дух исканий и любознательности.*

М. Кюри¹

¹Цит за: Пионтковский И. А. Мария Складовская-Кюри [т. е. Складовская-Кюри] : (к 100-летию со дня рождения, 1867–1967) // Радиобиология, 1967. Т. 7, вып. 6. С. 943.

школу, вона не змогла продовжити навчання, і не лише через матеріальні труднощі, а й через заборону в царській Росії навчання жінок у вишах. Тільки в 1891 р. дівчині вдалося поїхати до Парижа та вступити на факультет природничих наук Сорбонни. Із захопленням Марія слухала лекції видатного математика П. Аппеля, фізиків Г. Ліппмана, Е. Буті та інших відомих учених, спілкувалася з фізиками Ж. Перреном, Ш. Мореном, Е. Коттоном. Усе це формувало її науковий світогляд та інтереси. В 1893 р. дівчина першою закінчила курс та здобула ступінь ліценціата з фізики (еквівалент ступеня магістра). Через рік вона стала ліценціатом з математики.

Зустріч Марії з П'єром Кюрі в 1894 р. стала початком їхнього великого кохання та тривалого сімейного й наукового союзу. На той час П. Кюрі керував лабораторією при Муніципальній школі промислової фізики і хімії та вже здійснив важливі дослідження з фізики кристалів і залежності магнітних властивостей речовин від температури. Марія ще студенткою розпочала наукову роботу «Магнітні властивості загартованої сталі» і сподівалася, що П'єр надасть їй можливість попрацювати у своїй лабораторії.

У вересні 1897 р. в подружжя народилася перша дочка Ірен, яка в майбутньому теж стала видатним фізиком та отримала Нобелівську премію в галузі хімії (1935). За кілька місяців Марія, закінчивши своє дослідження з магнетизму, взялася за пошук цікавої теми для дисертації. До того часу французький фізик А. Беккерель довів науковій спільноті, що уранові сполуки випускають глибокопроникне випромінювання. На відміну від рентгенівських променів, випромінювання А. Беккереля було зумовлено внутрішніми властивостями самого урану і не було результатом збудження від зовнішнього джерела енергії, наприклад, від світла. Вражена цим загадковим явищем та перспективою започаткування нової галузі досліджень, Марія взялася його вивчати. Ставши до роботи на початку 1898 р., вона спробувала встановити, чи існують інші речовини, окрім сполук урану, які випускають відкриті А. Беккерелем промені. Оскільки А. Беккерель помітив, що у присутності сполук урану повітря стає електропровідним, М. Кюрі стала вимірювати електропровідність поблизу зразків різних речовин, використовуючи кілька точних приладів, розроблених та побудованих П'єром і його братом Жаком.

Незабаром дослідниця зробила важливе відкриття: випромінювання уранової руди, відомої під назвою уранової смоляної обманки, є набагато сильнішим за випромінювання сполуки урану й торію і принаймні в чотири рази потужнішим, ніж випромінювання чистого урану. М. Кюрі висловила припущення, що в урановій смоляній

обманці міститься ще не відкритий надзвичайно радіоактивний елемент.

Подружжя Кюрі спробувало виділити цей новий елемент. П'єр відклав власні дослідження з фізики кристалів, щоб допомогти Марії. Нарешті в липні, а потім і в грудні 1898 р. вони оголосили про відкриття двох нових елементів, які назвали «полонієм» (polonia, на честь Польщі – батьківщини Марії) та «радієм» (з лат. – «промінь»). Радіоактивність полонію була більшою за радіоактивність урану приблизно в 400 разів, а радію – ще більшою. Оскільки Кюрі не виділили жоден із цих елементів, вони не могли надати хімікам вирішального доказу їхнього існування. Тому вони вирішили екстрагувати два нові елементи з уранової смоляної обманки. Щоб виділити їх у вимірних кількостях, дослідникам необхідно було переробити величезну кількість руди в примітивних та шкідливих для здоров'я умовах (навіть через багато десятків років після смерті Марії та П'єра їхні робочі записи ще зберігали сліди радіоактивності).

Для виділення полонію і радію вченим довелося чотири роки працювати в сараї, переробляючи вручну тонни відходів уранової руди. У 1902 р. Марія і П'єр оголосили про те, що їм із декількох тонн уранової смоляної обманки вдалося виділити лише одну десяту грама хлориду радію. Виділити полоній їм не вдалося, оскільки він виявився продуктом розпаду радію. Аналізуючи сполуку, Марія встановила, що атомна маса радію дорівнює 226, а його сіль випромінює блакитне світло і тепло.

Також М. Кюрі запровадила такі терміни, як «розпад» і «трансмутація» (перетворення радіоактивних ядер в ядра інших елементів). Окрім цього, подружжя визначило дію радію на людський організм (як і А. Беккерель, вони дістали опіки, перш ніж зрозуміли небезпеку поводження з радіоактивними речовинами) та висловили припущення, що солі радію можна використовувати для лікування пухлин. Терапевтичне значення радію було визнано майже відразу, і ціни на радієві джерела різко зросли.

З різних країн світу вченим почали пропонувати престижні місця роботи й посади. Лабораторії, кафедри, промисловці готові були платити великі гроші за «секрет» отримання радію. Проте Кюрі відмовилися патентувати процес екстракції й використовувати результати своїх досліджень у будь-яких комерційних цілях, адже були переконані, що наука не може слугувати предметом торгу. Навіть більше, вони опублікували всі подробиці отримання сполук радію, щоб кожен охочий у відповідних умовах міг одержати ці речовини.

У 1903 р. Шведська королівська академія наук за відкриття радіоактивності присудила А. Беккерелю та подружжю Кюрі Нобелівську премію

в галузі фізики. М. Кюрі стала першою жінкою, яка була удостоєна цієї престижної відзнаки. Того ж року вона успішно захистила докторську дисертацію на тему «Дослідження радіоактивних речовин».

У 1904 р. П'єра призначили професором фізики в Сорбонні, а Марія стала завідувачем його лабораторії. Також учений надійшла пропозиція читати курс фізики в Женевському коледжі в Севрі. Того ж року в подружжя народилася друга дочка – Єва, яка згодом стала журналісткою та біографом матері. Її книга «Марія Кюрі» (1937), перекладена на більш ніж 25 мов світу, витримала у Франції понад сотню перевидань.

Для когось таке високе визнання могло стати вершиною наукових досліджень, та подружжя Кюрі не могло спочивати на лаврах. Однак на піку їхньої наукової діяльності сталася біда – 19 квітня 1906 р. під колесами кінного екіпажа загинув П'єр. Важко перенісши втрату чоловіка, але пам'ятаючи його заповіт – за будь-яких умов продовжувати роботу, Марія працювала ще з більшим завзяттям.

Через кілька місяців М. Кюрі зайняла місце свого чоловіка, ставши першою жінкою-професором кафедри фізики в Сорбонні. Її перша лекція відбулася 5 листопада 1906 р. в аудиторії, геть заповненій ученими, громадськими діячами, студентами. Проте головною для М. Кюрі залишалася саме дослідницька діяльність. Вона сподівалася отримати чистий металевий радій, а не його сполуку, виміряти атомну вагу та визначити константу розпаду цього елемента. У 1910 р., у співпраці з А. Деб'єрном, Марії вдалося одержати цю речовину і таким чином завершити цикл досліджень, розпочатий 12 років тому. Вона переконливо довела, що радій є хімічним елементом.

М. Кюрі розробила метод вимірювання радіоактивної еманції і надала в Міжнародне бюро мір і ваг перший міжнародний еталон радію – чистий зразок хлориду радію. У 1911 р. вчена була вдруге удостоєна Нобелівської премії. Цього разу за дослідження в галузі хімії. Незадовго до початку Першої світової війни Паризький університет і Пастерівський інститут заснували для досліджень радіоактивності Інститут радію. М. Кюрі було призначено директором відділення фундаментальних досліджень та медичного застосування радіоактивності. В цій установі працювали, і працюють нині, провідні вчені зі всіх країн світу.

В інституті М. Кюрі отримала рідкісні радіоактивні елементи: актиній, іоній, протактиній та ін. Там було проведено також перші біологічні дослідження, що поклали початок розвитку ра-

діобіології та радіотерапії. Згодом за ініціативою вченої у Варшаві, на її батьківщині, також було створено Інститут радію, який відіграв важливу роль у підготовці вчених.

У 1912 р. М. Кюрі прочитала лекції у Львівській політехнічній школі (нині Національний університет «Львівська політехніка»), після чого вчена рада Політехніки удостоїла її звання почесного доктора технічних наук. У 1922 р. вона також стала почесним доктором Познанського університету (нині Університет ім. Адама Міцкевича в Познані), у 1924-му – Ягеллонського університету в Кракові, а в 1926-му – Варшавської політехніки.

Під час Першої світової війни М. Кюрі навчала військових медиків застосовувати радіологію, зокрема за допомогою рентгенівських променів виявляти кулі в тілах поранених. Розуміючи, наскільки важливо зберігати людину в нерухомому стані від моменту поранення до проведення діагностики, вона створила у прифронтовій зоні понад дві сотні пересувних і стаціонарних рентгенівських установок та налагодила застосування еманції радію в медичних цілях. Набутий досвід учена узагальнила в монографії «Радіологія і війна» (1920).

У 1921 р. М. Кюрі відвідала США, де їй подарували 1 г радію для продовження дослідів. У 1929 р. вона повторила цю подорож і, зібравши пожертвування, придбала ще 1 г радію для терапевтичного використання у варшавському шпиталі. Львову, що між світовими війнами входив до складу Польщі, М. Кюрі подарувала 80 мг радію. Завдяки цьому в місті було створено невеликий радіологічний відділ, в якому почали лікувати онкологічні захворювання.

Науковий подвиг М. Кюрі було відзначено найвищими нагородами – їй присуджено 10 наукових премій та 16 медалей. Учену було обрано почесним членом 106 академій, багатьох наукових установ і товариств.

Наукові досягнення М. Кюрі мають величезне значення в сучасному світі. Але, на жаль, вони принесли Марії не лише славу і визнання, а й багато хвороб, оскільки під час дослідів жінка не дотримувалася безпеки і носила на грудях як талісман ампулу з радієм. Спочатку вчена перенесла важку операцію на нирках, потім у неї різко погіршився зір, з'явилися проблеми зі слухом. Для відновлення зору Марії було зроблено чотири операції.

М. Кюрі померла 4 липня 1934 р. від злоякісної анемії в санаторії містечка Пассі, що у французьких Альпах. У медичному висновку було зазначено: «Мадам Кюрі може вважатися однією

із жертв тривалого поведіння з радіоактивними речовинами, які відкрили її чоловік і вона сама»¹. У 1995 р. за розпорядженням Президента Франції Ф. Міттерана прах М. Кюрі перепоховали в паризькому Пантеоні, поряд з її чоловіком (навіть через багато років рівень радіації внутрішньої труни ще в 30 разів перевищував фонові показники). М. Кюрі стала першою і єдиною жінкою, похованою серед найвідоміших французів. Але якби існував не лише французький, а й усесвітній пантеон людства, то Марія все одно залишалася б першою і неповторною, як ті перші міліграми чистого радію, отримані її руками.

На честь видатної вченої названо три радіоактивні мінерали: кюрит (curite), склодовскіт (sklodowskite) і купросклодовскіт (cuprosklodowskite). Одиницю виміру радіоактивності – кюрі (Ки) – названо на честь відомого подружжя, як і елемент з атомним номером 96 – кюрій (Cm), а також астероїд – 7000 Кюрі (7000 Curie).

У грудні 2010 р. Сейм Республіки Польща прийняв постанову про оголошення 2011 р.

Роком М. Склодовської-Кюрі. Саме в 2011 р. виповнилося 100 років від часу присудження дослідниці Нобелівської премії в галузі хімії за відкриття чистого хлориду радію.

Ім'я М. Кюрі було присвоєно багатьом навчальним закладам та науковим установам світу, зокрема Інститутам радію у Франції та Польщі.

У Варшаві на площі імені М. Кюрі на честь великої вченої встановлено монумент, створений скульптором Л. Ніче. Пам'ятник розташований поблизу Центру онкології – Інституту ім. Марії Склодовської-Кюрі, колишнього Інституту радію. В 1967 р. в будинку № 16 на вул. Фрета, де народилася дослідниця, було відкрито Музей М. Кюрі.

У США на вшанування пам'яті М. Склодовської-Кюрі встановлено горельєф на будівлі Університету Св. Лаврентія в м. Кантон штату Нью-Йорк.

Портрет ученої зображено на польській грошовій одиниці номіналом у 20 тис. злотих, на поштових марках і монетах інших держав, був на французькій банкноті номіналом у 500 франків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Праці М. Склодовської-Кюрі

Мария Кюри. Пьер Кюри : Мария Кюри о Пьере Кюри : Ирен и Фредерик Жолио-Кюри о Марии и Пьере Кюри / пер. с фр. М. П. Шаскольской ; под ред. И. М. Франко. – Москва : Наука, 1968. – 176 с. ; 18 л. ил.

Пьер и Мария Кюри / М. Кюри, Е. Кюри. – Москва : Молодая гвардия, 1959. – 432 с. – (Жизнь замечательных людей).

Промова [М. Склодовської-Кюрі] у Вассарському коледжі, Нью-Йорк, 14 трав. 1921 р. // Промови, що змінили світ / [упоряд. та авт. іст.-біогр. нарисів А. Ю. Хорошевський ; пер. з рос. В. М. Верховеня]. – Харків, 2009. – С. 91–92. : фот.

Радий, радиоактивность и строение вещества : сб. избр. ст. в честь великой исследовательницы с прил. речи Жана Перрена на торжествен. заседании в Сорбонне 26/XII 1923 / М. Кюри ; под ред. и с предисл. Н. А. Шиловой. – Москва ; Ленинград : Земля и фабрика, 1925. – 143 с. : ил., портр. – (Научно-популярная библиотека «Человек и вселенная»).

Радиоактивность / Madame Кюри ; пер. М. Пирожкова. – Санкт-Петербург : Наука и жизнь, 1912. – Т. 1, вып. 1. – 206 с. : ил., табл., портр.

Эталон радия и измерения в области радиоактивности : (Journal de physique, octobre 1912) / М. Склодовская-Кюри ; пер. с фр. Н. Тамашевой ; под ред. проф. Н. А. Булгакова. – Санкт-Петербург : Физика, 1913. – 63 с. : черт.

Про М. Склодовську-Кюрі

Алов Н. Мария Кюри : подвиг длиною в жизнь / Н. Алов. – Москва : Бослен, 2013. – 336 с. : ил. – ISBN 978-5-91187-193-2.

Великие женщины XX века / авт.-сост.: Г. Б. Богданова, Е. Ю. Кругликова. – Москва : Мартин, 2002. – 447 с. : ил. – О М. Склодовской-Кюри: с. 198–204. – ISBN 5-8475-0089-0.

Волчек О. Мария Склодовская-Кюри / О. Волчек ; [пер. с пол. З. Бадовской]. – Варшава : Интерпресс, 1981. – 131 с. : ил.

Гребенюк М. П. Двічі лауреат Нобелівської премії / М. П. Гребенюк // Пед. пошук. – 2014. – № 2 (82). – С. 74–76 : ил. – Відомості доступні також в Інтернеті: file:///C:/Users/Admin/AppData/Local/Temp/pedp_2014_2_20.pdf.

Залюбовская М. И еще одна сага о любви / М. Залюбовская // Зеркало недели. – 2001. – 8–16 марта. –

С. 17 : ил. – Сведения доступны также в Интернете: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/i_esche_odna_saga_o_lyubvi.html.

Кюри Е. Мария Кюри / Е. Кюри. – 4-е изд. – Москва : Атомиздат, 1977. – 328 с. : ил.

Лауреаты Нобелевской премии, 1901–2001 : энциклопед. справ. / сост.: С. А. Довгий [и др.]. – Изд. юбил. – Киев : Укр. изд. центр, 2001. – 763 с. : портр. – О М. Склодовской-Кюри: с. 24. – ISBN 966-96058-5-7.

Пасечник М. В. Выдающийся научный подвиг : (к столетию со дня рождения Марии Склодовской-Кюри) / М. В. Пасечник // Укр. физ. журн. – 1968. – Т. 13, № 1. – С. 521–524.

Пионтковский И. А. Мария Склодовская-Кюри [т. е. Склодовская-Кюри] : (к 100-летию со дня рождения, 1867–1967) / И. А. Пионтковский // Радиобиология. – 1967. – Т. 7, вып. 6. – С. 941–943 : портр.

Радиоактивність у родині : невігдане життя Марії та Ірен Кюрі / текст С. Черрато ; мал. А. Курті ; пер. з італ. О. Кругликової. – Київ : К.І.С., 2006. – 99 с. : іл. – (Жінки в науці). – ISBN 966-7048-61-6.

Роголя А. М. Резерфорд – Марія і П'єр Кюрі: з'ясування природи радіоактивних еманцій і їхнього активного осаду / А. М. Роголя // Теорія та методика вивчення природничо-математичних і технічних дисциплін : зб. наук-метод. пр. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т ; редкол.: О. В. Сергеев (голов. ред.) [та ін.]. – Рівне, 2000. – Вип. 2. – С. 122–125. – ISBN 966-7281-05-2.

100 человек, которые изменили ход истории / [авт. не указан]. – Москва : Де Агостини, 2008. – Вып. 47 : Мария Кюри. – 32 с. – Сведения доступны также в Интернете: <http://zhurnalko.net/=100-chelovek-kotorie-izmenili-istoriju/47-marija-kjuri>

Енквіст П. У. Книга про Бланш і Марі / П. У. Енквіст ; пер. С. Волковецька. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2016. – 224 с. – ISBN 978-617-679-240-6.

Ілюстрації

[М. Кюри : фото] // Волчек О. Мария Склодовская-Кюри. – Варшава, 1981. – Вклейка между с. 12–13, 84–88.

Підготовлено А. Рихтік

¹ Цит. за: Гребенюк М. П. Двічі лауреат Нобелівської премії // Пед. пошук, 2014. № 2 (82). С. 76.

20 листопада¹

Речник світлої Христової віри

До 300-річчя від дня народження Т. Кониського (1717–1795)



Григорій Кониський (чернече ім'я Георгій) – видатний український просвітник, громадський діяч, філософ, письменник і проповідник. Він увійшов в історію української культури як автор учення, що стало своєрідним синтезом ідей усієї попередньої філософії та відобразило рівень її

розвитку в XVIII ст., розкрило традиції і тенденції філософської школи, що склалася на базі Києво-Могилянської академії в XVII–XVIII ст.

Г. Кониський народився в Ніжині. Його батько належав до козацької старшини, обіймав посаду міського бургомистра. До роду Кониських у XVIII ст. входили типові представники «нових людей», які внаслідок реформ Петра I в Росії одержали перспективи просування по службі й увійшли до кола дворян.

У 1728 р. одинадцятирічного хлопчика віддали навчатися до Києво-Могилянської академії, яку він успішно закінчив у 1743-му. Наступного року Григорій прийняв чернечий постриг у Києво-Братському монастирі, де дістав духовне ім'я Георгій. Майже два роки він готувався до викладацької діяльності у стінах рідної академії. Досконале знання класичних мов дало йому змогу будувати свої майбутні курси на творах Аристотеля, Плутарха, Вергілія, Еразма Роттердамського, Яна Амоса Коменського. Вивчав він і твори Декарта, Галілея, захоплювався також діяльністю прогресивних російських учених А. Кантеміра і М. Ломоносова.

Від 1745 р. Г. Кониський був професором кафедри, читав власний курс поетики під назвою «Правила поетичного мистецтва...». Учений багато в чому наслідував курс поетики Ф. Прокоповича, палким прихильником якого був протягом усього життя. Під впливом Ф. Прокоповича та М. Ломоносова робив спроби застосувати

певні нововведення і в українському віршуванні.

Г. Кониський створив драму-мораліте «Воскресеніє мертвих...» (поставлено у 1747 р.), котра була визнана сучасниками як неперевершений зразок у цьому жанрі, що не втратив свого значення й до сьогодні. В ній автор гостро засудив прояви соціальної несправедливості в тогочасному суспільстві: захоплення старшиною земель біднішого козацтва, беззаконня і судову сваволю, жорстоке соціальне та національне гноблення трудового населення України й Білорусі польською шляхтою, магнатами. У п'єсі виразно звучить заклик до єднання народних мас у боротьбі проти польсько-шляхетської експансії. В 2002 р. драму було поставлено в Національному академічному драматичному театрі ім. І. Франка.

Очолюючи кафедру філософії (1747–1751), Г. Кониський розробив власну філософську систему, виклавши її у двох курсах, написаних латинською мовою. Перший з них – «Загальна філософія перипатетиків, поділена на чотири відділи, що містить логіку, фізику, метафізику й етику...», прочитаний протягом 1747–1748 рр., був створений на основі вчення Аристотеля. Другий – «Загальна філософія, поділена на чотири відділи, яка вміщує логіку, фізику, метафізику й етику...» – це фундаментальне перероблення попереднього варіанта, з урахуванням досягнень тогочасної науки. Автор курсу знайомив слухачів із філософією античного світу, з боротьбою основних напрямів у середньовічній філософії, ученням мислителів Нового часу, пропагував здобутки тогочасної європейської науки, зокрема фізики й астрономії. Тут чітко простежується межа між двома сферами – наукою і релігією, виразно звучить думка про дві істини – богословську і філософську, помітно розмежовано розум і віру. В логіці, етиці та натурфілософії він тлумачив лише земні, природні речі, людські проблеми, виносячи все надприродне у сферу теології та метафізики.

Розуміння філософії як науки про земні речі, про людину та її щастя зближує Г. Кониського з філософами-гуманістами. А його навчальний

¹ Дату подано відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році» № 1807-19 від 22.12.2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-19#n23> (дата звернення: 12.01.2017).

курс сучасні дослідники розглядають як новий етап у розвитку вітчизняної філософської думки першої половини XVIII ст. Саме Г. Кониський вперше в українській науковій літературі дав глибокий аналіз механізмів людської діяльності, який досить близький до сучасного розуміння цієї проблеми. Він відобразив складну обстановку перехідного періоду: боротьбу нових ідей зі старими. Погляди мислителя еволюціонували зі зростанням у них окремих елементів матеріалізму, зближенням із дослідним природознавством, зміцненням раціоналістичних тенденцій. Тож уже в ранній період діяльності в Києво-Могилянській академії Г. Кониський постав як прогресивний діяч, прихильник науки Нового часу, виразник ідей раннього Просвітництва, непримиренний борець проти католицизму та уніатства.

З 1751 р. Г. Кониський – професор богослов'я і настоятель київського Братського монастиря. В 1753 р. його було призначено ректором Києво-Могилянської академії (цю посаду обіймав до 1755 р.). Як викладач і адміністратор він брав найактивнішу участь в обговоренні кількох проектів інструкцій щодо вдосконалення організації навчального процесу. Виходив насамперед із практики, розробивши чіткі настанови для кожного академічного класу. У викладанні богословської науки Г. Кониський також був новатором: систематизував навчальний курс, уперше ввів до нього герменевтику і священну бібліологію. За часів ректорства вченого в Академії почали викладати курс французької мови, який набув великої популярності. До того ж демократичні методи керівництва Г. Кониського давали змогу кожному учневі добровільно залишатись у будь-якому класі «по искательству совершенного знания и науки»; за власним бажанням повертатися з вищих у нижчі класи, щоб закріпити знання. Допускався і достроковий перехід у вищі класи, якщо у здібного студента на те були підстави. Ректор доклав чимало зусиль для поліпшення умов навчання й побуту студентів, сприяв завершенню будівництва двоповерхового навчального корпусу. Кількість студентів за часів ректорства Г. Кониського зросла з 600 до 1 200 осіб. Його потужний інтелект і творчі можливості як керівника вищого навчального закладу, відомого не лише в Російській імперії, а й у всій Європі, вплив на розвиток освіти в Україні загалом дістали високу оцінку багатьох богословів та істориків православної церкви.

Один із них, митрополит Московський і Коломенський Макарій (Булгаков), писав: «Что за ум, что за познания во всех тогдашних науках, что за способность, что за ревность к своей профессорской деятельности были у Георгия Конисского! Это ясно показывают оставленные им философские и богословские системы, которыми <...> превзошел он всех и предшественников своих, и преемников...»¹.

Призначений у 1755 р. єпископом Могильовським, а з 1772-го – ще й Мстиславським і Оршанським, Г. Кониський здійснював духовне служіння на теренах Білорусі, що входила тоді до складу Речі Посполитої. Впродовж 40 років (1755–1795) він був невтомним захисником православ'я, об'єктом нападок з боку супротивників і водночас могутнім подвижником у сфері поширення освіти та культури серед білоруського народу. Єпископ відстоював національні та релігійні інтереси білорусів в умовах жорстокого протистояння католицизму і православ'я.

Очільник єдиної тоді православної єпархії в Речі Посполитій Г. Кониський поринув у вир політичної боротьби і розгорнув активну громадську діяльність як проповідник. Саме він започаткував та поширив у Білорусі практику традиційної для України живої проповіді. Зусиллями єпископа чимало уніатських парафій було повернуто до православної віри. Великою заслугою стала опіка єпископом монастирів Київської єпархії, які перебували під юрисдикцією Київського митрополита. Саме завдяки Г. Кониському православне населення Речі Посполитої повернуло собі належний правовий і релігійний статус у державі. Проповідницька спадщина релігійного діяча увійшла головним чином до двох найбільших збірок його творів «Собрание сочинений Георгия Конисского архиепископа Белорусского» (Санкт-Петербург, 1861) та «Слова и речи» (Могильов, 1892), які побачили світ уже після смерті автора.

Об'єктом найретельнішого вивчення Г. Кониського була історія православної церкви. Основною метою досліджень – обґрунтування незаконних претензій уніатів та католиків щодо східнослов'янських земель, захисту прав православних українців і білорусів у Речі Посполитій. Цій темі вчений присвятив такі історичні праці, як «Историческое известие о епархии Могилевской, в Белой России состоящей, и о епархиях в Польше бывших благочестивых, т. е. греко-восточного исповедания, кои римлянами обращены на Унию

¹ Цит. за: Хижняк З. І. Кониський Григорій Осипович // Хижняк З. І. Ректори Києво-Могилянської академії, 1615–1817 рр. Київ, 2002. С. 147.

или соединение с Римскою церковью» (1776), «Записки преосвященного Георгия Конисского о том, что в России до конца XVI века не было никакой унии с римскою церковью» (Москва, 1847), а також польською мовою — «Права й вольності жителям Корони Польської і Великого князівства Литовського, вірним греко-східної релігії» (1767). Особливістю цих творів є їхня ґрунтовна документальна основа, що залишається цінним джерелом і для сучасної науки.

Принципи морального ідеалу в суспільному житті Г. Кониський передусім пов'язував із «відданістю батьківщині, зі співчуттям до знедолених і нещасних». Утім, незважаючи на це, ні в «київський» період своєї творчості, ні в період «білоруський», коли релігійний діяч особливо гостро виступав проти влади великих феодалів, яких вважав винуватцями сваволі й безладу в країні, Г. Кониський не боровся проти феодално-кріпосницького ладу, не вимагав суттєвих, докорінних змін існуючих порядків, а підтримував сподівання опозиційно налаштованих верств панівного класу, які виступали за здійснення в Білорусі реформ, проведених Петром I у Російській державі.

Спрямованість діяльності мислителя в Україні та Білорусі відповідала ідеям раннього Просвітництва. Він пов'язував суспільний прогрес із розвитком науки, з поширенням освіти серед усіх верств населення. Тому так енергійно втілював у життя свої ідеї: відкривав школи й друкарні, заснував у 1757 р. першу в Білорусі духовну семінарію (і при ній бібліотеку) на зразок Києво-Могилянської академії, де мали змогу вчитися представники всіх станів тогочасного суспільства. Викладачів запрошував із Києва. Писав і видавав для студентів підручники. Можливості для реалізації цих ідей він бачив саме в освіченій монархії.

Після входження білоруських земель до складу Російської імперії Г. Кониський іменним указом імператриці Катерини II був призначений архієпископом Білоруським та членом Священного Синоду (1783). Він активно продовжував свою діяльність щодо зміцнення позицій православної церкви.

Тривалий час Г. Кониському приписували авторство дуже популярної в XVIII–XIX ст. праці «Історія русів» (уперше надрукована в 1846 р. О. Бодянським) — одного з найвідоміших та найзагадковіших українських історіософських творів. Адже навіть на початку XXI ст., незважаючи на спеціальні розвідки десятків дослідників та наявність більш або менш вірогідних гіпотез щодо цього питання, достеменно особу автора визначити не вдалося. Більшість сучасних науковців стверджують, що авторитет не ім'я архієпископа використав анонімний автор.

У лютому 1795 р. Г. Кониський пішов із життя. Поховали архієпископа в кафедральному Спасо-Преображенському соборі м. Могильова. Коли через 80 років у храмі здійснювали заміну підлоги і огляд склепів, то побачили, що тіло преосвященного виявилось нетлінним. У роки Другої світової війни собор було зруйновано. Тож де саме є могила вченого достеменно невідомо.

У 1895 р. широко відзначалося 100-річчя від дня смерті мислителя, причому його вшановували не лише як видатного церковного, а й як політичного та громадського діяча. Прогресивні мислителі Росії бачили в ньому просвітника-подвижника, якого вони ставили в один ряд із Ф. Прокоповичем, В. Татищевим, А. Кантеміром.

У серпні 1993 р. рішенням Синоду Білоруської православної церкви Г. Конисського було канонізовано. Цим визнано його подвижницьку діяльність у зміцненні основ православ'я і розвитку просвітництва українського та білоруського народів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Праці Г. Кониського

Історія русів / Г. Кониський ; укр. пер. І. Драча ; [передм. В. Шевчука ; ред. В. П. Сидоренко]. — Репринт. вид. — Київ : Рад. письменник, 1991. — 320 с. : іл.

Похвала логіці ; Воскресеніє мертвих ; Інтерлюдії до драми Г. Кониського «Воскресеніє мертвих» / Г. Кониський // Українська література XVIII ст. : поет. твори, драм. твори, прозові твори / редкол.: І. О. Дзеверін (голова) [та ін.] ; вступ. ст., упоряд. і прим. О. В. Мишанича ; АН УРСР. — Київ, 1983. — С. 54–55, 337–356, 372–376. — (Бібліотека української літератури. Дожовтнева українська література).

Філософські твори : у 2 т. / Г. Кониський ; АН УРСР Ін-т філософії, Ін-т суспіл. наук ; редкол.: В. І. Шинкарук [та ін.]. — Київ : Наук. думка, 1990–. — Т. 1–2. — (Пам'ятки філософської культури українського народу).

Про Г. Кониського

Огородник І. В. Георгій Кониський / І. В. Огородник, В. В. Огородник // Історія філософської думки в Україні : курс лекцій : [навч. посіб. для студентів гуманітар. спец. вищ. закл. освіти] / І. В. Огородник, В. В. Огородник. — Київ, 1999. — С. 240–251.

Матвіїшин Я. О. Нові матеріали до біографії Георгія Конисського (1717–1795) / Я. О. Матвіїшин // Рукоп. та кн. спадщина України : археогр. дослідж. унікал. арх. та бібл. фондів / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукоп. — Київ, 1993. — Вип. 1. — С. 39–58.

Булгаков М. (протоиерей) Преосвященный Георгий Конисский Архиепископ Могилевский / М. Булгаков. — Минск : Виноград, 2000. — 656 с.

Кашуба М. В. Георгій Кониський – світогляд та віхи життя / М. В. Кашуба. – Київ : Укр. центр духов. культури, 1999. – 228 с. – (Духовні скарби України).

Хижняк З. І. Кониський Григорій Осипович / З. І. Хижняк // Ректори Києво-Могилянської академії, 1615–1817 рр. / З. І. Хижняк. – Київ, 2002. – С. 145–148.

Ляпіна Т. О. Кониський Григорій Осипович (Георгій) / Т. О. Ляпіна, В. В. Тригубенко // Укр. педагогіка в персоналіях. У 2 кн. Кн. 1 : X–XIX століття / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ, 2005. – С. 192–197.

Страшко Є. Георгій Кониський в історико-культурній спадщині України / Є. Страшко // Ніжин. старовина. – 2008. – Вип. 6. – С. 139–144.

Фошан Я. І. Джерела формування світогляду Георгія Кониського / Я. І. Фошан // Гілея : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – Київ, 2010. – Вип. 38. – С. 329–337.

Фошан Я. І. Історія православ'я в науковому доробку Георгія Кониського : синтез теорії і церковної практики / Я. І. Фошан // Гілея : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – Київ, 2009. – Вип. 26. – С. 238–245.

Фошан Я. І. «Історія русів» – окремі зауваги до концепції і авторства твору / Я. І. Фошан // Українознав. альм. – Київ, 2010. – Вип. 2. – С. 246–249.

Фошан Я. І. Культурно-просвітницька діяльність Георгія Кониського на теренах Білорусі / Я. І. Фошан // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – Київ, 2009. – Вип. 13. – С. 47–49.

Кислашко О. М. Козачинський і Г. Кониський про духовно-моральне виховання / О. Кислашко // Укр. літ. в загальноосвіт. шк. – 2011. – № 4. – С. 41–43.

Чутченко С. Георгій Кониський та його вчення про душу / С. Чутченко // Ніжин. старовина. – Ніжин ; Київ, 2012. – Вип. 13. – С. 61–67.

Кравченко О. П. Елемент дwonатурності людини у філософському вченні Георгія Кониського / О. Кравченко // Людинознавчі студії : зб. наук. пр. Серія: Філософія / Дрогобиц. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобиц, 2012. – Вип. 26. – С. 152–165.

Кравченко О. П. Етика в структурі філософсько-антропологічного вчення Георгія Кониського / О. П. Кравченко // Мультиверсум. – 2010. – Вип. 4. – С. 115–126.

Шевчук В. Георгій Кониський та його драма «Воскресіння мертвих» // Дивослово. – 1997. – № 10. – С. 8–13.

Кашуба М. В. Кониський Георгій (31(20)11.1717 – 24(13)11.1795) / М. В. Кашуба // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2008. – Т. 5. – С. 24–25. – ISBN 978-966-00-1028-1.

Кашуба М. В. Кониський Григорій Осипович / М. В. Кашуба, М. М. Сулима, З. І. Хижняк // Києво-Могилянська академія в іменах : XVII–XVIII ст. : енциклопед. вид. / [наук. ред., упоряд. З. І. Хижняк]. – [Київ, 2001]. – С. 274–276.

Стратій Я. Кониський Григорій Осипович (31(20)XI.1717 – 24(13)XI.1795) / Я. Стратій // Філософська думка в Україні : біобібліогр. слов. / [ред.-упоряд. М. Л. Ткачук]. – Київ, 2002. – С. 104–105.

Ілюстрації

Георгій Кониський – преосвящений архієпископ Могилевський : альбом / Упр. культури, Централіз. система гос. публич. б-к г. Могилева [и др.] ; сост.: И. М. Овсянникова, Е. А. Брацискас. – Могилев, 2012. – 33 с.

Кониський Георгій : [портрет] // Енциклопедія історії України. – Київ, 2008. – Т. 5. – С. 24.

Підготовлено О. Рожнятовською

23 листопада

«Україна завжди була в мені, зі мною...»

До 110-річчя від дня народження І Кошелівця (1907–1999)



Іван Кошелівець (справжнє прізвище Ярешко) – український літературознавець, публіцист, есеїст, письменник, перекладач, мемуарист і громадський діяч, почесний доктор філософії Українського вільного університету в Мюнхені, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка та Української вільної академії наук у Європі. Ві-

Я ж переконаний: доки в народі не зникла історична легенда, доти він буде у спроможності відроджуватися.

І. Кошелівець¹

домий як літературний критик, засновник і редактор легендарного журналу «Сучасність».

Народився І. Кошелівець у с. Велика Кошелівка Ніжинського повіту, що на Чернігівщині, в заможній хліборобській родині. У 1917 р. закінчив трикласну земську школу. Між 1917-м і 1924 р. у розбурханому подіями Української революції селі навчався в нашвидкуруч організований самодіяльній школі з імпровізованою програмою, де викладали вчителі, що «повтікали за воєнного комунізму з голодного міста»². Ще два роки брав приватні уроки. З 1927-го до червня 1930 р. навчався в Ніжинському інституті

¹ Кошелівець І. Розмови в дорозі до себе. Нью-Йорк, 1985. С. 328. URL: <http://diasporiana.org.ua/memuari/5256-koshelivets-i-rozmovi-v-dorozi-do-sebe/>.

² Там само. С. 42.

народної освіти. За «рознарядкою» разом з кількома іншими випускниками у 1930 р. був направлений до Житомирського округового відділу народної освіти, де отримав призначення на посаду директора десятирічки в містечку Городниці. Прийнявши директорство, Іван з першого ж дня зрозумів, що не підготовлений до роботи в середній школі, адже не мав жодного досвіду вчителювання, не кажучи вже про керування педагогічним колективом.

Саме того навчального року в УСРР було організовано багато нових інститутів, які потребували викладачів і приймали на роботу спеціалістів без досвіду і навіть без відповідної підготовки. І. Кошелівець скористався такою можливістю. Він спішно переїхав з Городниці до Кременчука, де влаштувався спочатку асистентом, а в 1931р. – доцентом і заступником директора у справах заочного навчання в Кременчуцькому інституті соціального виховання.

В автобіографічній книзі «Розмови в дорозі до себе» І. Кошелівець написав про час, коли йому довелося працювати у Кременчуці: «Успіхи в кар'єрі не запаморочували мені голови, бо однак жилося важко. Гнобив повсюдний фальш – на безконечних зборах, на яких верховодили найбільші примітиви-активісти, у власних лекціях, у приватних розмовах з більшістю колег. До запаморочення гнобила манія “клясової пильності”. Від неї зазнав я й перших ударів...»¹.

У 1933 р. І. Кошелівця звинуватили в українському націоналізмі, звільнили з роботи та позбавили права викладати у вищих навчальних закладах. Усі апеляції та оскарження місяцями розглядалися у владних кабінетах і залишилися без відповідей.

У 1933–1934 рр. І. Кошелівець служив у лавах Червоної армії. Згодом повернувся до Ніжина, де зміг влаштуватися вчителем української мови і літератури у міську середню школу. Працюючи поза штатом, у 1937–1939 рр. читав окремі курси з літератури на заочному відділі Ніжинського педагогічного інституту, що вважав великою удачею. У 1940 р., після кількох невдалих спроб, вступив до аспірантури Інституту літератури АН УРСР у Києві.

Під час війни, наприкінці 1941 р., врятувавшись від німецького полону, знову повернувся до Ніжина. З 1942 р. працював у редакції газети «Ніжинські вісті», друкованому органі Ніжинського міського управління.

З 1943 р. І. Кошелівець переховувався і від нацистської влади, і від радянської. Спочатку наїмитував у Молдавії та Галичині, згодом виїхав за кордон, до Австрії. Його дружина та двоє дочок залишилися в Україні.

З осені 1944-го працював на текстильній фабриці в м. Фельдкірх. Влітку 1946-го переїхав до табору біженців у м. Ляндек, потім деякий час жив у м. Тіроль, у таборі для «переміщених осіб». У 1947 р. перебував у м. Зальцбург, де разом з іншими українськими письменниками, що емігрували з УРСР, почав видавати журнал «Літаври». Саме в цьому журналі було опубліковано першу статтю І. Кошелівця «Нотатки про український роман».

Улітку 1947 р. переїхав з Австрії до Німеччини, в м. Міттенвальд. Там, у таборі для переміщених осіб, він уперше зустрівся з В. Кубійовичем, українським істориком, географом, організатором видання та головним редактором Енциклопедії українознавства² (ЕУ) – фундаментальної праці з україністики, створеної під егідою Наукового товариства ім. Шевченка. У книзі «Розмови в дорозі до себе» І. Кошелівець згадував: «Головною темою розмов уже тоді була енциклопедія. 1949 р. вийшов перший том її статейного видання, і Кубійович, за звичкою, кожного, з ким знайомився, питав, чи може той щось робити для енциклопедії. Дістав це питання й я і був завбачливо заангажований на підготовку картотеки для словникового видання (в термінології Кубійовича – ЕУ II, на відміну від статейної – ЕУ I), хоч до кінця статейного видання було ще далеко»³. У 1957-му І. Кошелівець увійшов до постійного складу редакції УЕ. Був редактором відділу літератури, автором та редактором сотень енциклопедичних статей.

У повоєнний період І. Кошелівець жив у Німеччині та Франції. Працював у закордонному українському видавництві «Сучасність». У 1950 р. брав активну участь у заснуванні осередку Наукового товариства імені Шевченка в містечку Сарсель, неподалік Парижа. Постійно підтримував зв'язок із товариством, цікавився його роботою протягом усього життя.

У 1951–1955 рр. редагував літературну сторінку двотижневого часопису «Сучасна Україна», що видавався в Мюнхені на кошти українських емігрантів.

У 1955–1960 рр. І. Кошелівець разом з Ю. Лавріненком, українським літературознав-

¹ Кошелівець І. Розмови в дорозі до себе. С. 110.

² Там само. С. 252.

³ Там само.

цем, публіцистом та критиком, був редактором «Української літературної газети» – щомісячника, що виходив у Мюнхені.

Восени 1958 р. у США проходив з'їзд об'єднання українських письменників в екзилі «Слово», учасником якого був й І. Кошелівець. У передз'їздовій статті організатор і голова письменницького товариства «Слово», літературознавець Г. Костюк розкритикував «Українську літературну газету». Це стало поштовхом для створення нового мистецького універсального місячника. За ініціативою І. Кошелівця в кінці 1960-х рр. часописи «Сучасна Україна» і «Українська літературна газета» об'єдналися в один літературний громадсько-політичний журнал «Сучасність», перший номер якого вийшов у січні 1961 р. І. Кошелівець був головним редактором «Сучасності» в 1961–1966, 1976–1977, 1983–1984 рр.

За час свого існування цей місячник став одним із найавторитетніших «товстих» журналів. Видавався спочатку в Німеччині та США, в 1992–2013 рр. – у Києві. Брендове гасло видання – «"Сучасність" – це журнал вільної української думки» – цілком виправдовувало себе, відкриваючи читачам заборонених свого часу в Україні знакових письменників.

У 1959 р. І. Кошелівець одружився з українською письменницею, поетесою та художницею Е. Андіївською. Подружжя оселилося в Мюнхені. Протягом 1992–1997 рр. вони кілька разів відвідували Україну.

Приїхавши на батьківщину після десятиліть еміграції, І. Кошелівець відзначав, що українське літературознавство відірване від досягнень філософсько-естетичної думки, яка розвивалася в інших країнах світу, та вважав своїм завданням розірвати замкнене коло самоізоляції України, встановити зв'язки між українським і закордонним літературним світом.

5 лютого 1999 р. І. Кошелівець помер. Поховали його в Мюнхені.

Величезна літературознавча, перекладацька, публіцистична, видавнича та організаторська діяльність І. Кошелівця, його копітка праця над Енциклопедією українознавства підпорядковувалися шляхетній меті – донести правду про Україну світові.

Однією з перших великих літературознавчих праць, яка, за словами автора, мала характер не так наукової розвідки, як підручника, були «Нариси з теорії літератури. Вип. 1 : Вірш»

(Мюнхен, 1954). А впорядкована І. Кошелівцем «Панорама найновішої літератури в УРСР : поезія, проза, критика» (Нью-Йорк, 1963) стала першою антологією творів українських митців шістдесятників.

Найвищу оцінку цим письменникам, що відстоювали існування української літератури та українства в Радянському Союзі, подано в книзі І. Кошелівця «Сучасна література в УРСР» (Нью-Йорк, 1964), завдяки якій автор зажив у СРСР слави буржуазного націоналіста та ворога українського народу. За оцінкою сучасних літературознавців, книга є фрагментарним та дещо есеїстичним, але незалежним та об'єктивним викладом історії української літератури 1920–1960-х рр.¹

У переліку книг, редагування та впорядкування яких здійснив І. Кошелівець, є збірка вибраних творів В. Симоненка «Берег чекань» (Мюнхен, 1965); збірник документів українських дисидентів під назвою «Україна 1956–1968» (польською мовою, Париж, 1969); «Статті й промови з національного питання» М. Скрипника (Мюнхен, 1974); книга творів І. Світличного «Гранатові сонети» (1977) та «Вибране» Є. Сверстюка (1979). Останні дві книги видано в Мюнхені, у видавництві «Сучасність». Дослідницькі праці І. Кошелівця в жанрі літературної біографії представлені розвідками: «Микола Скрипник» (Мюнхен, 1972), «Олександр Довженко : спроба творчої біографії» (Мюнхен, 1980), «Жанна д'Арк: літературна біографія» (Київ, 1997).

Багато різноманітного життєвого матеріалу, подекуди не впорядкованого хронологічно, частково викладеного у формі нарисів, а частково – у формі статей, увібрала в себе книга мемуарів «Розмови в дорозі до себе» (Нью-Йорк, 1985). Умовно її можна поділити на три частини: внутрішня подорож і пошук самого себе; реальні подорожі Європою; цитування власних наукових праць.

У 1991 р. в Парижі вийшла ще одна публіцистична книга І. Кошелівця – «Літературний процес дещо з віддалі», присвячена проблемам українського красного письменства.

У доробку І. Кошелівця як перекладача є філософські та художні твори, зокрема, він переклав з французької роман «Жак-фаталіст і його пан» Д. Дідро, фрагменти з книг «Думки»

¹ Наєнко М. К. Історія українського літературознавства : навч. посіб. Київ, 2010. С. 287–288.

Б. Паскаля та «Злі думки» П. Валері, деякі поезії Ж. Превєра; з німецької – збірник «Оповідання» Ф. Кафки, «Так мовив Заратустра» Ф. Ніцше. Здійснював переклади також з російської та білоруської мов.

Написав спогади про О. Білецького, М. Ореста, В. Державина, В. Кубійовича, В. Резанова, О. Покровського, Є. Рихліка, М. Петровського, П. Бельського.

Сучасники знали І. Кошелівця за оперативними публіцистичними виступами у пресі. Від часу заснування журналу «Сучасність» він друкувався здебільшого на сторінках цього видання, створюючи своєрідну панораму літературних явищ, що відбувалися в Україні та серед закордонного українства, являючи собою приклад відстоювання власної позиції, зваженої критики та глибокого аналізу.

З метою увічнення пам'яті невтомого публіциста та енциклопедиста в 1999 р. було засновано Міжнародну літературну премію ім. І. Кошелівця¹.

Публікації І. Кошелівця та творчу біографію включено до сучасних українських підручників з літературознавства та журналістики, де, зокрема, подано таку оцінку його діяльності: «Він любив Україну над усе, не декларуючи цю любов у якихось політичних рамках, він працював на українську ідею, не входячи формально до жодної з політичних партій, він мріяв побачити свою батьківщину вільною і незалежною, і щасливий, що дожив до цього благословенного часу. А його зовні безстороння позиція, його партійна непов'язаність і незаангажованість дозволяли бути об'єктивним, аналізувати вільно, говорити правду, навіть якщо вона була неприємна тим чи тим силам»².

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів І. Кошелівця

Жанна д'Арк: [літ. біогр.] / І. Кошелівець. – Київ: Всесвіт, 1997. – 303 с. : іл. – ISBN 5-7372-0031-0.

Літературний процес дещо з віддалі / І. Кошелівець. – Париж: Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка в Європі, 1991. – 94 с. : портр.

Микола Скрипник / І. Кошелівець; голов. ред. М. Луків. – Друк. за вид. 1972 р. – Київ: Дніпро, 1993. – 208 с.

Нариси з теорії літератури. Вип. 1: Вірш / І. Кошелівець. – Мюнхен: [Cicero], 1954. – 132 с.

Олександр Довженко: спроба творчої біографії / І. Кошелівець. – [Мюнхен]: Сучасність, 1980. – 428 с. : іл. – (Бібліотека прологу і сучасності; ч. 140).

Панорама найновішої літератури в УРСР: поезія, проза, критика / упоряд., вступ ст. і біогр. довідки І. Кошелівця. – [Нью-Йорк]: Пролог, 1963. – 367 с.

Розмови в дорозі до себе: фрагменти спогадів та інше / І. Кошелівець. – 2-е вид., скор. й допов. – Київ: Всесвіт, 1994. – 318 с. : портр. – ISBN 5-7372-0014-0.

Сучасна література в УРСР / І. Кошелівець. – [Нью-Йорк]: Пролог, 1964. – 379 с.

Про І. Кошелівця

Гажа Т. П. Епоха і людина в спогадах Івана Кошелівця «Розмови в дорозі до себе» / Т. П. Гажа // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. Філологія. – 2002. – № 557. – С. 175–184.

Іван Кошелівець: «Мав щасливу можливість висловлюватися так, як думав» / розмову вела Л. Тарнашинська // Літ. Україна. – 1995. – 13 квіт. – С. 3.

Кошелівець Іван Максимович (справж. прізвище – Яreshко; 23(10).11.1907 – 05.02.1999) // Енциклопедія історії України: [у 10 т. / НАН України, Ін-т історії України]; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – Київ, 2008. – Т. 5. – С. 259.

Кіт О. Художні особливості літературної біографії: Іван Кошелівець «Жанна Д'арк» / О. Кіт // Вісн. Львів. ун-ту. Сер.: Іноземні мови. – 2011. – Вип. 18. – С. 128–136. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_in_mov_2011_18_18.

Реп'ях С. «Україна завжди була в мені, зі мною...»: штрихи до портр. Івана Кошелівця / С. Реп'ях // Дивослово. – 2003. – № 9. – С. 9–15.

Реп'ях С. Між Сциллою і Харибдою (Іван Кошелівець) / С. Реп'ях; Чернігів. орг. Нац. спілки письменників України. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2003. – 27 с. : портр., [4] арк. фотоіл. – (Портрети земляків). – ISBN 966-8064-99-2.

Тарнашинська Л. Іван Кошелівець: відомий і невідомий: до 100-річчя від дня народж. І. М. Кошелівця (1907–1999) / Л. Тарнашинська // Календар знамен. і пам'ят. дат / Нац. парлам. б-ка України. – 2007. – IV кв. – С. 75–81.

Тарнашинська Л. Комп'ютери працюють занадто швидко: до 100-річчя від дня народж. Івана Кошелівця / Л. Тарнашинська // Укр. культура. – 2008. – № 2. – С. 38–39.

Шептицька Т. Діяльність зарубіжного українства в утвердженні загальнонаціональної єдності (приклад Івана Кошелівця) / Т. Шептицька // Українознав. альм. – 2014. – Вип. 17. – С. 224–227. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2014_17_66.

Ілюстрації

Іван Кошелівець: [фотопортрет]; брат Олексій, Емма Андіївська (друга дружина), Іван Кошелівець: [фото] // Між Сциллою і Харибдою (Іван Кошелівець) / С. Реп'ях. – Луцьк, 2003. – Вклеїка між с. 14 та 15.

Підготовлено Л. Рогальчук

¹ Премію заснував головний редактор міжнародного часопису «Соборність» О. Деко.

² Карпенко В. О. Інформаційна політика та безпека: підручник. Київ, 2006. С. 65.

Грудень

Пн Вт Ср Чт Пт Сб Нд

			1	2	3		
4	5	6	7	8	9	10	
11	12	13	14	15	16	17	
18	19	20	21	22	23	24	
25	26	27	28	29	30	31	

Лід на річках, сніг на полях,
віхола гуляє, – коли це буває?
(У грудні)

Чистий сніг на тих велетнях-горах,
Байдужий до хмари,
Квітка гірська, байдужа до снігу,
Сповита у чари,
Тиха скеля над краєм поснулим,
Байдужа до нього,
Дух спокою, що в небі царює
Превище усього, –
Ви, холодні, з душею моєю –
З єдиної криці!..

Х. Алчевська¹

¹ Алчевська Х. Д. Чистий сніг на тих велетнях-горах... // Туга за сонцем / Х. Д. Алчевська. – [Москва, 1907]. С. 22.

1

Всесвітній день боротьби зі СНІДом

Відзначається щорічно з ініціативи ВООЗ, відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 43 / 15

День працівників прокуратури

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента № 1190 / 2000 від 02.11.2000 р.

225 років від дня народження **Миколи Івановича Лобачевського** (1792–1856), російського математика

110 років від дня народження **Платона Васильовича Федоренка** (1907–1966), українського художника театру

80 років від дня народження **Андрія Олександровича Содомори** (1937), українського перекладача, письменника, науковця

2

Міжнародний день боротьби за скасування рабства

Відзначається відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 317 (IV)

200 років від дня народження **Хосе Мармоля** (1817–1871), аргентинського письменника, журналіста

90 років від дня народження **Ніни Василівни Біляєвої** (1927), українського лікаря-педіатра, інфекціоніста

80 років від дня народження **Петра Ільковича Осадчука** (1937–2014), українського поета, перекладача, літературного критика, громадсько-політичного діяча

3

Міжнародний день інвалідів

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 47 / 3

160 років від дня народження **Джозефа Конрада** [справж. – Юзеф Теодор Конрад Коженювський (1857–1924)], англійського письменника

140 років від дня народження **Степана (Стефана) Львовича Рудницького** (1877–1937), українського географа, картографа, основоположника української політичної та військової географії

120 років від дня народження **Андрія Васильовича Головка** (1897–1972), українського письменника

80 років від дня народження **Івана Михайловича Сльоти** (1937–2014), українського хорового диригента, композитора

4

Зведення у храм Пресвятої Богородиці. Претя Хрестиста

140 років від дня народження **Андрія Мартиновича Упіта** (1877–1970), латиського письменника, літературознавця, громадського діяча

5

Міжнародний день волонтерів

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 40 / 212

День працівників статистики

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1120 / 2002 від 02.12.2002 р.

150 років від дня народження **Миколи Спинула** [Спенул (1867–1928)], українського громадсько-політичного діяча, педагога

90 років від дня народження **Владлена Павловича Власенка** (1927–1963), українського літературознавця

6

День Збройних Сил України

Відзначається щорічно відповідно до Постанови Верховної Ради України № 3528-XII від 19.10.1993 р.

7

День великомучениці Катерини

Міжнародний день цивільної авіації

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 51 / 33

День місцевого самоврядування

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1250/2000 від 25.11.2000 р.

125 років від дня народження **Олени Іванівни Степанів** [Степанів-Дашкевич (1892–1963)], українського військового та громадського діяча, історика, географа, педагога

110 років від дня народження **Петра Юхимовича Божка** (1907¹–1993), українського вченого в галузі птахівництва

110 років від дня народження **Мирона Олексійовича Федоріва** (1907–1996), українського композитора, диригента, педагога, музикознавця

8

125 років від дня народження **Марії Миколаївни Тарнавської** (1892–1975), української письменниці (США)

110 років від дня народження **Климентія Яковича Домінчена** (1907–1993), українського композитора, диригента

110 років від дня народження **Петра Тарасовича Мальцева** (1907²–1993), українського та російського живописця

110 років від дня народження **Антон Федоровича Хижняка** (1907–1993), українського письменника

90 років від дня народження **Миколи Федоровича Манойла** (1927–1998), українського оперного співака, педагога, громадського діяча

80 років від дня народження **Миколи Леонідовича Огренича** (1937–2000), українського оперного співака

70 років від дня народження **Томаса Роберта Чека** (1947), американського молекулярного біолога, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1989)

9

Міжнародний день боротьби з корупцією

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 58 / 4

100 років від часу проведення (1917) **першого Курултаю кримськотатарського народу**

60 років від часу заснування (09–10.12.1957) **Добровільного протипожежного товариства України** (на той час – Українське республіканське добровільне протипожежне товариство)

300 років від дня народження **Йоганна Йоахіма Вінкельмана** (1717–1768), німецького мистецтвознавця, історика

120 років від дня народження **Бориса Тена** [справж. – Микола Васильович Хомичевський (1897–1983)], українського поета, перекладача

90 років від дня народження **Тамари Йосипівни Мельниченко** (1927–2009), української поетеси

10

День захисту прав людини

Відзначається щорічно відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 423 (V)

¹ Дату народження подано за УРЕ, ЕСУ. За іншими даними народився 20.12.1907 р.

² Дату народження подано за УРЕ, біографічним довідником «Мистецтво України». За іншими даними народився 17.12.1907 р.

160 років від дня народження **Івана Федоровича Бострема** (1857–1934), російського військового та державного діяча

80 років від дня народження **Едуарда Вальтеровича Гюллінга** (1937), українського лікаря-патолофізіолога

11

Міжнародний день ігр

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 57 / 245

12

День Сухопутних військ України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1167 / 97 від 18.10.1997 р.

140 років від дня народження **Наталії Олександрівни Дудинської-Тальйорі** (1877–1944), української та російської артистки балету, педагога, балетмейстера

130 років від дня народження **Олександра Адріановича Назаревського** (1887–1977), українського літературознавця, бібліографа

90 років від дня народження **Юрія Григоровича Даниліва** (1927¹–1988), українського кобзаря

80 років від дня народження **Олексія Сергійовича Вусика** (1937), українського письменника

13

День апостола Андрія Первозванного

220 років від дня народження **Генріха Гейне** (1797–1856), німецького поета, публіциста

140 років від дня народження **Усеїна Абдурефійовича Боданінського** (1877–1938), кримсько-татарського живописця, історика, етнографа, музеєзнавця

140 років від дня народження **Миколи Дмитровича Леонтовича** (1877–1921), українського композитора, хорового диригента, фольклориста, музично-громадського діяча, педагога

120 років від дня народження **Андрія Дмитровича Аденського** [справж. – Пінчук (1897–1979)], українського лікаря-терапевта

100 років від дня народження **Марти-Марії Михайлівни Барабаш** (1917–2002), української піаністки, педагога, громадської діячки (Канада)

14

День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 945 / 2006 від 10.11.2006 р.

90 років від дня народження **Рема Махмудовича** (Махмутовича) **Багаутдінова** (1927), українського живописця, графіка, майстра ікон і композицій на релігійні та історико-церковні теми в техніці металопластики

80 років від дня народження **Андрія Івановича Химича** (1937), українського спортсмена

15

День працівників суду

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1318 / 2000 від 08.12.2000 р.

100 років від дня заснування (1917) **Генерального Суду Української Народної Республіки**

175 років від дня народження **Миколи Андрійовича Бунге** (1842–1915), українського та російського хіміка

140 років від дня народження **Миколи Севастьяновича Державіна** (1877–1953), українського та російського історика, філолога, громадського діяча

100 років від дня народження **Павла Яковича Головачова** (1917–1972), білоруського військового діяча, двічі Героя Радянського Союзу (1943, 1945)

¹ Дату народження подано за ЕСУ. За іншими даними народився 25.12.1927 р.

16

380 років від початку (1637) **Кумейківської битви** між козацьким військом та польсько-шляхетською армією поблизу с. Кумейки (нині Черкаська обл.)

120 років від дня народження **Якова Івановича Єнакієва** (1897–1945), українського та російського оперного співака

100 років від дня народження **Михайла Івановича Денисенка** (1917–2000), українського художника-кераміста

100 років від дня народження **Артура Чарльза Кларка** (1917–2008), англійського письменника

17

День пам'яті великомучениці Варвари

100 років від початку (1917) збройного опору Української Народної Республіки проти російської агресії

220 років від дня народження **Джозефа Генрі** (1797–1878), американського фізика

160 років від дня народження **Варвари Михайлівни Зарудної** (1857–1939), російської співачки, педагога

140 років від дня народження **Данила Михайловича Щербаківського** (1877¹–1927), українського етнографа, археолога, історика, мистецтвознавця, музейного та громадського діяча, педагога

130 років від дня народження **Йозефа Лади** (1887–1957), чеського художника, сценографа, карикатуриста, ілюстратора, казкаря

18

Міжнародний день мігрантів

Відзначається щорічно відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 55 / 93

100 років від дня заснування (1917) **Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури** (на той час – *Українська академія мистецтва*)

230 років від дня народження **Домініка П'єра Де ля Фліза** (1787–1861), українського та російського медика, етнографа

150 років від дня народження **Давида Івановича Бортнікера** (1867–1925), українського живописця

150 років від дня народження **Олександра Павловича Ханукова** (1867–1943), українського державного та військового діяча

130 років від дня народження **Лео (Льва) Бірчанського** (1887–1949), українського живописця, графіка (США)

125 років від дня народження **Миколи Гуровича Куліша** (1892–1937), українського письменника, драматурга, громадського діяча

19

День святителя Миколи Чудотворця

Міжнародний день співпраці Південь-Південь Організації Об'єднаних Націй

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 58 / 220

День адвокатури

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1121 / 2002 від 02.12.2002 р.

120 років від дня народження **Адама Миновича Бабія** (1897²–1937), українського диригента, музикознавця

110 років від дня народження **Миколи Михайловича Лелекача** (1907–1975), українського історика, літературознавця, бібліографа

110 років від дня народження **Миколи Яковича Скуби** (1907–1937), українського поета

¹ Дату народження подано за біографічним довідником «Мистецтво України», УРЕ, Історичним календарем, *Encyclopedia of Ukraine*. За іншими даними народився 18.12.1877 р., 29.12.1877 р., 30.12.1877 р.

² Дату народження подано за ЕСУ. За іншими даними народився в 1898 р.

90 років від дня народження **Миколи Олексійовича Шутька** (1927–2010), українського актора

80 років від дня народження **Анатолія Терентійовича Гордієнка** (1937–1995), українського філософа

20

210 років від дня народження **Йосипа (Йосифа) Івановича Лозинського** (1807–1889), українського мовознавця, етнографа, публіциста

100 років від дня народження **Газіза Ніязовича Дугашева** (1917–2008), казахського диригента, педагога

21

140 років від дня народження **Віри Вікторівни Болсунової** (1877–1946), української майстрині декоративного мистецтва

130 років від дня народження **Михайла Даміановича Роменського** (1887¹–1971), українського співака

100 років від дня народження **Генріха Белля** (1917–1985), німецького письменника

100 років від дня народження **Василя Васильовича Цвіркунова** (1917–2000), українського кінознавця, кінематографіста

80 років від дня народження **Джейн Фонди** (1937), американської кіноактриси, письменниці, громадського діяча

22

День зачаття праведною Анною Пресвятої Тотогородиці

День енергетики

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 522/93 від 12.11.1993 р.

День працівників дипломатичної служби

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1639/2005 від 21.11.2005 р.

100 років від дня заснування (1917) **Головної скарбниці Української Народної Республіки та Українського державного банку**

140 років від дня народження **Павла Гавриловича Волокидіна** (1877–1936), українського живописця

100 років від дня народження **Григорія Давидовича Плоткіна** (1917–1986), українського драматурга, прозаїка

23

120 років від дня народження **Дмитра Григоровича Бандрівського** (1897–1983), українського письменника, мовознавця

90 років від дня народження **Ніни Олександрівни Герасимової-Персидської** (1927), українського музикознавця, культуролога, педагога, громадського діяча

24

День працівників архівних установ

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1200/98 від 30.10.1998 р.

90 років від дня відкриття (1927) **Київського будинку вчених**, культурно-освітньої установи НАН України

110 років від дня народження **Віктора Володимировича Радченка** (1907–1961), українського кінооператора

80 років від дня народження **В'ячеслава Максимовича Чорновола** (1937–1999), українського політичного та державного діяча, журналіста, публіциста, літературного критика

25

140 років від дня народження **Євгена Семеновича Хотинського** (1877–1959), українського хіміка-органіка

¹ Дату народження подано за УРЕ. За іншими даними народився 20.11.1887 р.

110 років від дня народження **Володимира Миколайовича Дружиніна** (1907–1976), українського та російського державного і партійного діяча, Героя Радянського Союзу (1944)

110 років від дня народження **Євгена Сергійовича Кравченка** (1907–1975), українського письменника, драматурга

110 років від дня народження **Олексія Миколайовича Ріпка** (1907–1983), українського режисера

90 років від дня народження **Олеся (Олександра) Павловича Бердника** (1927¹–2003), українського письменника, мислителя, правозахисника, громадсько-політичного діяча

26

410 років від дня народження **Самуеля (Самійла) Казімежа Кушевича** (1607–1666), польського хроніста, письменника

100 років від дня народження **Юрія Сергійовича Асєєва** (1917–2005), українського історика архітектури, реставратора, мистецтвознавця, художника, педагога

90 років від дня народження **Галини Макарівни Гнатюк** (1927–2016), українського мовознавця, лексикографа

90 років від дня народження **Євгенії Михайлівни Пламеницької** (1927–1994), українського архітектора-реставратора

80 років від дня народження **Алли Григорівни Бабенко** (1937), української актриси, режисера

27

280 років від дня народження **Миколи Миколайовича Бантиш-Каменського** (1737–1814), українського та російського історика, археографа, бібліографа

200 років від дня народження **Ніколоза Мелітоновича Бараташвілі** (1817–1845), грузинського поета

150 років від дня народження **Вацлава Даміана Морачевського** (1867–1950), польського та українського хіміка, ветеринара, літературознавця, перекладача

110 років від дня народження **Льва Веніаміновича Цукерника** (1907–1988), українського вченого в галузі електроенергетики

110 років від дня народження **Ганни Яківни Янушевич** (1907–1983), української актриси

90 років від дня народження **Бориса Івановича Антоненка** (1927–2002), українського бандуриста, кобзаря

28

150 років від дня народження **Амвросія** [в миру – Василь Іванович Гудко (1867²–1918)], українського церковного діяча

90 років від дня народження **Людмили Михайлівни Бондаренко** (1927–1999), української актриси

90 років від дня народження **Сергія Гавриловича Світлорусова** (1927–1997), українського скульптора-монументаліста, живописця

29

250 років від дня народження **Євфимія Олексійовича Болховітінова** [у чернецтві – **Євгеній** (1767–1837)], російського та українського історика, археографа, філолога, бібліографа, церковного діяча

31

140 років від дня народження **Гната Мартиновича Хоткевича** (1877–1938), українського письменника, актора, мистецтвознавця, режисера, бандуриста, композитора, педагога

125 років від дня народження **Михайля Семенка** [справж. – Михайло Васильович (1892–1937)], українського поета, мистецтвознавця

¹ Подано дату офіційного відзначення. Справжня дата народження – 27.11.1926 р.

² Дату народження подано за ЕСУ, сайтом Волинської духовної семінарії. За іншими даними народився 09.01.1868 р.

Співець української душі

До 140-річчя від дня народження М. Леонтовича (1877–1921)



В художньо-творчій роботі над народною піснею Леонтович – ціла нова епоха. Він не тільки створив новий тип, новий художній зразок обробки народної пісні, але в цьому типі, в нових творчих принципах композиторської роботи над піснею накреслив далі перспективи її життя.
М. Грінченко¹

Микола Дмитрович Леонтович увійшов в історію вітчизняної музичної культури як автор класичних хорових обробок українських народних пісень, талановитий диригент і педагог, культурно-громадський діяч. Він не тільки торував нові шляхи освоєння народної пісні, наближення її до духовного життя сучасності, а й накреслив подальший шлях розвитку цього жанру в руслі оригінальної композиторської творчості. У світовій музиці митець є також творцем жанру витонченої хорової мініатюри на основі текстів і мелодій народних пісень. Висока художня майстерність хорів М. Леонтовича принесла йому світову славу.

Народився майбутній композитор у Селевинцях, присілку с. Монастирок Брацлавського повіту (тепер Вінницька область), у сім'ї сільського священика. Його батько, Дмитро Феофанович, був людиною всебічно освіченою і музикальною: грав на різних музичних інструментах, у минулому диригував семінарським хором. Мати, Марія Йосипівна, мала чудовий від природи голос і дуже любила співати. Саме вона прищепила синові любов до української народної пісні. А скільки чудових народних наспівів чув він хлопчиком на сільських вулицях, проїнявшись їхнім змістом і самотнім колоритом!

За сімейною традицією Микола здобув духовну освіту. Спочатку вчився в Шаргородському духовному училищі (1888–1892), потім у Кам'янець-Подільській семінарії (1892–1899). Уже тоді юнак серйозно почав задумуватися над своєю музичною підготовкою. Про навчання в ака-

демічному музичному закладі він не міг навіть і мріяти, – для цього потрібні були чималі гроші, яких він, звісно, не мав. Тож єдине, що залишалося, – це самоосвіта. А тому кожную вільну хвилину Микола наполегливо студіював різні підручники, посібники, також музичні твори. Він записував народні пісні й робив спроби їх гармонізації. Співав у хорі. Самотужки навчився грати на фортепіано, скрипці, флейті, деяких інструментах духового і симфонічного оркестрів. Успіхи М. Леонтовича у засвоєнні музично-теоретичних і хорових дисциплін були настільки очевидними, що невдовзі йому довірили керувати семінарським хором і оркестром.

Диригентська практика упродовж двох років (1898–1899) стала для молодого митця гарною школою хорового співу і творчості. Вивчення можливостей живого звучання людських голосів, поступове вироблення особливого відчуття барв хорової палітри, засвоєння прийомів і засобів вокальної виразності дуже позначилися на формуванні Леонтовича-композитора. Крім офіційних творів, що переважно становили композиції культової музики, новий регент почав збагачувати репертуар хору Лисенковими обробками українських народних пісень та деякими власними обробками («Ой чия ж то причина, що я бідна дівчина», «Гандзя», «За Сибіром сонце сходить», «Ой вийду на вулицю...» та ін.).

Хор не тільки співав під час церковних обрядів, а й давав концерти. Так, до 100-річчя Кам'янець-Подільської семінарії 26 вересня 1898 р. М. Леонтович підготував велику святкову програму, в якій сам виступав як диригент та акомпаніатор (на фісгармонії).

¹ Цит. за: Грінченко М. М. Д. Леонтович // Микола Леонтович. Спогади. Листи. Матеріали / упоряд., прим. та комент. В. Ф. Іванова. Київ, 1982. С. 183.

Відмовившись від духовного сану, М. Леонтович посів місце викладача співу і арифметики в Чуківській церковнопарафіяльній школі на Поділлі (1899–1902). З перших же днів він узявся за організацію вечірньої музичної школи (для дітей і дорослих), створив хор та учнівський симфонічний оркестр. Послідовно дотримуючись принципу головної ролі фольклору в музичному вихованні дітей, педагог бережно і чуйно формував їх художні смаки, вчив не лише співати і грати на різних інструментах, а й любити, розуміти музику. Відповідно добирав і репертуар колективу, усвідомлюючи, що саме на цих творах прищеплюється любов молоді до рідного краю, до культури свого народу, тобто те почуття патріотизму, яке так необхідне для формування світогляду підростаючого покоління.

Розкладки для хору, зроблені в перші роки педагогічної діяльності, М. Леонтович у 1901 р. зібрав у «Першій збірці пісень з Поділля». І хоча цю працю не було надруковано через надмірну вимогливість автора до своєї творчості, проведену ним роботу не можна назвати даремною, оскільки в майбутньому більшість з пісень (у новій редакції) побачили світ у різноманітних публікаціях. Свою «Другу збірку пісень з Поділля» (вийшла друком у 1903 р.) композитор надіслав основоположнику української музики М. Лисенку, який високо оцінив її, наголошуючи на унікальності стилю обробок М. Леонтовича.

Через обмеження керівництва парафії щодо розширення репертуару Микола Дмитрович був змушений залишити Чуків і переїхати до Вінниці, де з грудня 1902 р. почав викладати музику і співу в місцевій церковнопарафіяльній школі. На новому місці він продовжував започатковану практику організації позаурочних занять з музики – став керівником створеного ним зведеного хору й оркестру (учнів і вчителів). Склавав добірку навчального матеріалу з народних пісень, що водночас стало і новаторством, і сміливим кроком проти усталених норм викладання церковних співів. Педагог прагнув реорганізації музичної освіти та виховання. Але його пропозиції (щодо внесення змін до шкільних програм) призвели лише до погіршення стосунків з дирекцією школи, а згодом – до вимушеного звільнення з роботи на початку 1903/1904 навчального року.

Ще одна спроба працювати вчителем (з грудня того ж року) в Летичівській церковнопарафіяльній школі закінчилась, як і попередні, визнанням М. Леонтовича «вільнодумним порушником спокою». Тож улітку 1904 р. знову довелося переїжджати, вже із сім'єю, на нове місце роботи – вчителя залізничної школи в містечку Гри-

шині (тепер Покровськ Донецької області). Водночас Микола Дмитрович пройшов навчальний курс лекцій у класах Придворної хорової капели в Петербурзі (1903–1904) і одержав звання хорового регента вищого рівня.

На Донеччині М. Леонтович продовжував займатися хоровою справою, композицією, заснував перший хор залізничників (близько 100 осіб – не тільки працівники залізниці, а й члени їхніх родин, шахтарі), з яким виступав у різних містах та селах краю. Праця з багатонаціональним колективом зумовила необхідність поповнення музичного матеріалу за рахунок творів інших народів. Російські, вірменські, чеські, німецькі пісні в обробці майстра стали окрасою хорового репертуару. Щоденна виконавська практика була постійною творчою лабораторією, де формувалися неповторний стиль, метод і мистецький почерк майстра.

Буремний час першої російської революції приніс Миколі Дмитровичу нові життєві ускладнення, оскільки за передові настрої його було взято під постійний нагляд поліції. Саме через це восени 1908 р. М. Леонтович був змушений повернутися на Поділля, у містечко Тульчин, де викладав музику і спів у жіночому єпархіальному училищі. Там продовжував утілювати в шкільну практику ідею важливості музичного виховання в системі естетичних впливів на дітей, виступав проти ставлення до музики як до суто прикладної дисципліни. Великою заслугою митця є те, що за часів, коли народна музична творчість не допускалася в навчальні заклади, він шукав шляхи її впровадження, накопичував відповідний пісенний репертуар і підпорядковував його навчально-виховним потребам.

З величезним ентузіазмом Микола Дмитрович віддався роботі зі шкільним хором та оркестром. Під його диригуванням колектив з успіхом виконував складні твори українських музичних класиків (Д. Бортнянського, А. Веделя, М. Лисенка), видатних російських композиторів (П. Чайковського, О. Гречанінова, А. Рубінштейна), зарубіжних авторів (Ф. Шопена, Ф. Шуберта та ін.). За ініціативою М. Леонтовича з найкращих співаків училища було створено вокально-хорову студію, творчим здобутком якої стали інсценізація дитячої опери «Коза-дереза» М. Лисенка, виконання уривків з опер «Аскольдова могила» А. Верстовського, «Борис Годунов» М. Мусоргського, «Пікова дама» П. Чайковського.

Для вдосконалення своїх теоретичних знань Микола Дмитрович протягом кількох років (починаючи з 1909-го) брав уроки з композиції та контрапункту у видатного вченого-музикознавця, професора Б. Яворського, котрий з великою

повагою ставився до розроблюваних учнем методів обробки українських народних пісень і бачив його великі перспективи. Водночас Б. Яворський намагався викликати в молодого митця інтерес до засобів класичної поліфонії, що згодом удалося повною мірою. Яскравим свідченням цього є неповторна оригінальна музична мова М. Леонтовича, в якій поліфонія має першорядне значення.

«Тульчинський» період педагогічної та творчої діяльності (1908–1917) став найпродуктивнішим у житті композитора. Тоді Микола Дмитрович створив більшу частину аранжувань українських пісень, серед яких «Ой з-за гори кам'яної...», «Дударик», «Над річкою, бережком», «Піють півні», «Козака несуть», «Гаю, гаю, зелен розмаю», «Женчикок-бренчикок», «Ой зійшла зоря...», «Мала мати одну дочку», «Котилася зірка», власні хорові поеми «Льодокол», «Легенда», «Моя пісня», «Літні тони», кілька церковних хорів.

Однією з найвідоміших композицій митця став «Щедрик», в якому проявилися всі його накопичені знання і весь композиторський талант. У цій дивній за красою, досконалій за мелодією, «ювелірній» за обробкою деталей мініатюрі композитор органічно поєднав прийоми народного багатоголосся з досягненнями класичної поліфонії, домігшись того, що кожен голос відіграє самостійну виразну роль, відтворюючи найтонші зміни настрою в пісні, подаючи кожен художній образ у граничному завершенні. Саме після успішного виконання цієї народної пісні в обробці М. Леонтовича студентським хором Київського університету під керівництвом О. Кошиця (1916) до композитора прийшло справжнє визнання. Ним зацікавилися музичні кола, широка слухачка публіка.

У 1918 р. М. Леонтович переїхав до Києва, діставши запрошення викладати хорове диригування в новоствореному Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка. Майже одночасно читав лекції в Народній консерваторії, заснованій Б. Яворським, а його громадсько-педагогічна робота в цей період полягала у виконанні обов'язків інструктора Всеукраїнського музичного комітету при Наркомосі України. Микола Дмитрович був одним із організаторів, а також інспектором перших українських симфонічного оркестру та хорової капели. Композитор почував себе дуже щасливим: його твори нарешті зазвучали на всю Україну, ввійшли до репертуару професійних і самодіяльних колективів.

У Києві митець написав праці з педагогіки та методики музичного виховання («Нотна грамота», «Практичний курс навчання співу в середніх школах України» та ін.), підручник «Сольфеджіо» (1918).

Період активного творчого поступу композитора тривав, на жаль, не довго. Після окупації Києва денікінцями у 1919 р. він був змушений терміново повернутися до Тульчина, де незабаром заснував першу в місті музичну школу. Радісною подією для Миколи Дмитровича став приїзд восени 1920 р. Другої мандрівної капели «Дніпросоюзу» під диригуванням К. Стеценка. В репертуарі цього колективу були й твори М. Леонтовича.

Микола Дмитрович працював тоді над своїм першим великим симфонічним твором – народно-фантастичною оперою «На русалчин великдень» (за однойменною казкою Б. Грінченка), яку так і не завершив. У ніч з 22-го на 23 січня 1921 р. М. Леонтович трагічно загинув від руки бандита. Сталося це в с. Марківка (тепер Теплицького району Вінницької області), в домі батька, якого він заїхав провідати. У цьому селі композитора і поховали.

Лише через три чверті століття по тому, після відкриття архівів КДБ, стало відомо про секретний рапорт начальника Гайсинського повітового відділу міліції, в якому розкривається ім'я вбивці композитора. Ним був оперуповноважений Гайсинського відділу повітчека А. Грищенко.

Музична спадщина М. Леонтовича – це неocenений внесок в українську та світову музичну культуру. Тонко відчуючи природу і неповторну стилістику народної пісні, її жанрові особливості й емоційний зміст, композитор підніс фольклорні зразки до вершин європейського мистецтва, був одним із перших серед майстрів української музики, які по-новому інтерпретували фольклор, використовуючи музичні надбання світової музично-хорової культури.

Новаторська сутність творчої діяльності М. Леонтовича, який зумів виявити в народній пісні не відкриті ще закономірності, поєднати їх із сучасною професійною музичною технікою, свідчила про новий поворот в українській музиці, в художньому композиторському мисленні. Творчий метод майстра став своєрідною школою для майбутнього покоління композиторів: Л. Ревуцького, М. Вериківського, Д. Клебанова, П. Козицького, В. Дремлюги, Г. Верьовки, М. Скорика, Л. Дичко, Є. Станковича.

У доробку М. Леонтовича є також близько 50 хорових творів релігійного змісту: цикли служби Божої, молитви, духовні канти на біблійні та історичні сюжети («Царю небесний», «Бог Господь», «Потоп», «Св. Іоанну Богослову», «Ой вийшла, вийшла Божья Мати», «Літургія Іоанна Златоуста»), які являють собою новий стиль української церковної музики з яскравою національною специфікою. У цих творах композитору

вдалося відтворити той трепетний релігійний дух побожних пісень українського народу, що відрізняється світлим радісним колоритом, теплими лагідними інтонаціями та щирою релігійністю.

Хорову творчість М. Леонтовича добре знають не тільки в Україні, а й у країнах Західної Європи, у США й Канаді. Музиканти використовують класичні хорові обробки українських народних пісень, таким чином поширюючи українську музичну культуру. Особливої популярності набув «Щедрик», що нині належить до шедеврів світового хорового мистецтва. Він звучить у виконанні хорових колективів Франції, Великобританії, Нідерландів, країн Латинської Америки. Величезної популярності набув цей твір також у Канаді та США. Окрім виконання в автентичному звучанні, там виникло багато різних транскрипцій пісні для вокальних і вокально-інструментальних колективів, для органа, ансамблю дзвонарів, джа-

зового ансамблю, а також великого симфонічного оркестру (виконував знаменитий оркестр Нью-Йоркської філармонії).

Творчість М. Леонтовича займає важливе місце в житті всіх, хто любить і шанує пісню, для кого сприйняття прекрасного супроводжується не тільки естетичною насолодою, а й великим душевним збагаченням, внутрішнім оновленням та вдосконаленням.

Іменем композитора названо вулиці, музично-творчі організації, ряд професійних і самодіяльних хорових колективів. У консерваторіях для кращих студентів встановлено стипендії імені митця, створено музеї. В 1989 р. започатковано Всеукраїнський хоровий конкурс імені Миколи Леонтовича. У 2016 р. до 100-річчя першого виконання хором Київського університету «Щедрика» Національним банком України введено в обіг ювілейну монету серії «Українська спадщина» номіналом 5 грн.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Твори М. Леонтовича

Вибрані хорові твори / М. Леонтович ; спецред. І. Мартона. — Київ : Муз. Україна, 1985. — 95 с.

Духовні хорові твори / М. Леонтович. — Київ : Муз. Україна, 1993. — 128 с.

На русалчин великдень : опера на 1 дію / лібрето М. Леонтовича за казкою Б. Грінченка ; літ. ред. Д. Бобиря ; муз. ред. М. Скорика. — Київ : Муз. Україна, 1980. — 119 с.

Оригінальні хорові твори : навч. посіб. / М. Леонтович ; уклад. А. В. Плішка ; М-во освіти і науки України, Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2010. — 56 с.

Практичний курс навчання співу у середніх школах України : з пед. спадщини композитора / М. Леонтович ; упоряд. Л. Іванов ; передм. М. Гордійчука. — Київ : Муз. Україна, 1989. — 134 с.

Служба Божа : [для мішан. хору] / М. Леонтович. — Львів : Сорока, 2005. — 78 с. — (Хорова церковна музика українських композиторів). — ISBN 966-8460-06-5.

Хорові твори / М. Леонтович ; ред.-упоряд. В. Кузик. — Київ : Муз. Україна, 2005. — 375 с. : портр.

Про М. Леонтовича

Історія української музики : у 6 т. / редкол.: Гордійчук М. М. (голова) [та ін.]. — Київ, 1990–1992. — Т. 3–4. — Про М. Леонтовича див.: Іменні покажчики до томів.

Белікова В. В. Історія української музики: творча діяльність видатних музикантів України кінця XIX — другої половини XX ст. : навч. посіб. для студентів муз.-пед. ф-тів вищих навч. закладів / В. В. Белікова. — 2-е вид., перероб. і доп. — Київ, 2008. — С. 56–59. — ISBN 978-966-2915-94-5.

Микола Леонтович. Спогади. Листи. Матеріали / упоряд., приміт. і комент. В. Ф. Іванова. — Київ : Муз. Україна, 1982. — 238 с. : іл.

Завальнюк А. Ф. Микола Леонтович : листи, док., духов. музика : до 130-ї річниці від дня народж. / А. Ф. Завальнюк — 2-е вид., доопрац. і допов. — Вінниця : Нова книга, 2007. — 272 с. : нот, іл.

Топська Н. Подільський Орфей / Н. Топська. — Київ : Альфа, 2016. — 64 с. ISBN 978-966-97580-3-3.

Творчість Миколи Леонтовича : 3б. ст. / упоряд. В. Золочевський. — Київ : Муз. Україна, 1977. — 200 с. : нот.

Королук Н. Микола Дмитрович Леонтович // Королук Н. Корифеї української хорової культури XX століття / Н. Королук. — Київ, 1994. — С. 5–28.

Захарчук О. Співець української душі / О. Захарчук // Дзвін. — 2016. — № 7. — С. 179–181.

Асрян Л. Л. Новаторські риси хорової творчості М. Д. Леонтовича / Л. Л. Асрян // Нові виміри сучасного світу. — Мелітополь, 2012. — С. 33–35.

Бец О. Д. М. Д. Леонтович — композитор-педагог / О. Д. Бец // 3б. наук. пр. / Кам'янець-Поділь. держ. пед. ун-т. — Кам'янець-Подільський, 1997. — Вип. 2. — С. 189–195.

Кріль Н. С. Методика музичного виховання школярів Миколи Леонтовича та сучасна вітчизняна педагогіка / Н. С. Кріль // Пед. думка. — 2009. — № 4. — С. 65–68.

Микола Леонтович і сучасність : до 135-річчя від дня народж. композитора / [упоряд.: Мельничук О. Ю., Поляковська С. П.]. — Вінниця : Нова Книга, 2012. — 52 с. : іл. — ISBN 978-966-383-467-3.

Тимошук О. Його «Щедрик» слухає весь світ... / О. Тимошук // Слово Просвіти. — 2006. — 9–15 берез. — С. 15. — (Абетка відомих імен).

Леонтович Микола Дмитрович (13(01).12.1877 — 23.01.1921) // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій [та ін.]. — Київ, 2009. — Т. 6. — С. 119–120.

Леонтович Микола Дмитрович — композитор, диригент, педагог : до 130-річчя від дня народж. (1877–1921) : біобібліогр. покажч. / Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Т. Марчук, О. Ніколаєць. — Вінниця, 2007. — 24 с. : іл. — (Наші видатні земляки).

Янчук Б. Незакінчена опера : роман / Б. Янчук. — Київ : Рад. письменник, 1986. — 236 с.

Ілюстрації

[М. Леонтович : фотографії] // Микола Леонтович і сучасність : до 135-річчя від дня народж. композитора. — Вінниця, 2012. — Фронтиспіс, с. 20, 34, 37, 38, 47.

[Микола Леонтович : фотографії] // Топська Н. Подільський Орфей. — Київ, 2016. — С. 3, 8, 28, 39, 56, 60, 62.

Підготовлено О. Рожнятовською

Лідер художньої освіти України

До 100-річчя від дня заснування

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (1917)

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури (НАОМА) – провідний багатoproфільний вищий навчальний заклад художньої освіти в Україні, що від початку свого існування має великий вплив на мистецько-освітні процеси та формування культурного простору в державі.

Історія створення академії тісно пов'язана з етапами становлення української державності. Політичні умови, що склалися в лютому 1917 р., сприяли утвердженню автономії України. Спочатку постав український представницький орган – Українська Центральна Рада (УЦР) та її уряд – Генеральний Секретаріат. У липні 1917 р., з ініціативи М. Грушевського, при Генеральному секретареві по справах освіти було створено спеціальний відділ для сприяння розвитку різних видів мистецтва. Над питанням заснування Української академії мистецтва в Києві упродовж року працювала спеціальна комісія на чолі з професором історії мистецтва Київського університету Г. Павлуцьким. Статут академії було затверджено УЦР 18 грудня 1917 р. – саме цю дату вважають днем заснування закладу, хоча урочисте його відкриття відбулося раніше – 5 грудня 1917 р. Урочистості проводилися у приміщенні Центральної Ради та стали першою визначною подією в новоутвореній Українській Народній Республіці (УНР).

У січні 1918 р. академія переїхала на вулицю Ярославів Вал, 40, у приміщення колишнього міського училища, заснованого коштом підприємця і доброчинця Н. Терещенка. Академією керувала Рада, призначена 27 жовтня 1917 р. Членами Ради були Д. Антонович, П. Зайцев, Д. Шербаківський (вчений секретар). Першим ректором обрали В. Кричевського.

Відповідно до Статуту педагогічну систему академії було побудовано за принципом індивідуальних майстерень під орудою професорів-фундаменталістів: Ф. Кричевський викладав історико-художній жанр, офорт, скульптуру; О. Мурашко – портрет; М. Жук – декоративний живопис; В. Кричевський – українське будівництво і



народне мистецтво; А. Маневич – декоративний пейзаж; М. Бурачек – інтимний пейзаж, літографію; М. Бойчук – релігійний живопис, мозаїку, фреску, іконопис; Г. Нарбут – графіку.

Нестабільне політичне становище в Києві у 1918 р., постійні зміни влади та бойові дії несприятливо позначалися на

діяльності академії, але становлення мистецької освіти не припинилося. За часів Гетьманату, з ініціативи художників та архітекторів, у Києві розпочав роботу ще й Український архітектурний інститут.

У добу Директорії УНР у 1919 р. ректором УАМ обрали Г. Нарбута, талановитого художника та вмілого організатора. Одним із його нововведень було відкриття скульптурної майстерні, яку очолив Б. Кратко. Прагнучи відродити друкарську справу в Україні та організувати поліграфічну освіту, Г. Нарбут також розробив проєкт створення поліграфічного відділення на базі поліграфічної школи, обладнання якої на той час отримала УАМ. За короткий час Г. Нарбут виховав когорту графіків, котрі, продовжуючи традиції вчителя, зробили значний внесок у формування національного стилю оформлення книги.

Одночасно зі створенням академії при ній було організовано бібліотеку і музей, якими з 1919-го до травня 1925 р. завідував видатний дослідник українського мистецтва XIX – початку XX ст., професор Ф. Ернст. Практично не маючи коштів, він зумів зібрати цінні мистецькі та мистецтвознавчі фонди. Станом на 1926 р. бібліотека навчального закладу нарахувала 5 тис. томів, у музеї зберігалось понад 600 цінних експонатів.

У 1920 р. ректором УАМ став професор М. Бойчук. Він зумів згуртувати навколо себе талановиту молодь, переважно селянського походження, якій були відомі й зрозумілі традиції народного мистецтва. Твори художників цієї групи, т. зв. бойчукістів, стали цілком оригінальним явищем, що не мало аналогів у попередні періоди. Школа М. Бойчука набула великої ваги серед знавців і шанувальників мистецтва.

З утвердженням на території України радянської влади почалося виконання плану монументальної пропаганди, якій більшовики надавали великого значення як знаряддю ідеологічної боротьби.

У 1922 р. за розпорядженням Губернського відділу професійної освіти при Наркоматі освіти УАМ реорганізували в Інститут пластичних мистецтв. У складі викладачів закладу були такі митці, як В. Меллер, Л. Крамаренко, Є. Сагайдачний, С. Налепинська-Бойчук, О. Богомазов.

Наступна реорганізація припала на 1924 р., коли Інститут пластичних мистецтв об'єднали з Київським архітектурним інститутом у Київський художній інститут (КХІ). Новоутвореному навчальному закладу в 1925 р. надали приміщення, де раніше розташовувалася Духовна семінарія (Вознесенський узвіз, 20). Ректором було призначено мистецтвознавця І. Врону.

У 1928 р. під керівництвом 103 педагогів та допоміжного персоналу в інституті навчалося понад 800 студентів. Діяльність КХІ теоретично підводили під потреби соціалістичного суспільства, що, за задумом вождів, мало б функціонувати в гармонійно сформованому навколишньому середовищі, побуті, виробництві. На живописному факультеті, крім відділень живописного і монументального мистецтв, відкрилося нове – театр-кіно-фото. Особливу увагу почали приділяти викладанню циклу формально-технічних дисциплін (т. зв. фортех), тобто виконання студентами спеціальних завдань з рисунка, кольору, об'єму і простору.

В інституті викладали М. Бойчук, брати Кричевські, В. Касіян, Б. Кратко, І. Севера, А. Таран, П. Альошин, О. Вербицький, С. Колотов та ін. З Росії було запрошено М. Гельмана, П. Голуб'ятникова, Г. Зейберліха, В. Пальмова, І. Плещинського, Б. Сакуліна, В. Татліна, М. Тряскіна, О. Усачова. Історію мистецтва в 1920-і – на початку 1930-х рр. викладали мистецтвознавці С. Гіляров, М. Макаренко, Є. Перлін, П. Попов, М. Прахов. На той час КХІ зайняв одне з провідних місць серед мистецьких навчальних закладів на території Радянського Союзу.

В 1930 р., з посиленням ідеологічного пресингу, виш знову було реорганізовано та перейменовано на Київський інститут пролетарської мистецької культури. Навчання велося на таких факультетах: художньо-пропагандистському, художнього оформлення пролетарського побуту, скульптурного оформлення соціалістичних міст, комуністичного мистецького виховання. Станкові форми було оголошено

застарілим буржуазним пережитком. Навчальні плани зазнали негативних змін, утративши ряд дисциплін, важливих для формування професійних навичок. 220 студентів та 15 викладачів з архітектурного факультету перевели до іншого навчального закладу – новоорганізованого Київського будівельного інституту.

У 1934 р. на основі Київського і Харківського художніх інститутів створено Всеукраїнський художній інститут, який у 1936 р. перейменували на Київський державний художній інститут. Унаслідок реорганізації пріоритет знову віддавався станковим формам мистецтва. Було збільшено набір студентів та встановлено шестирічний термін навчання.

До викладацької роботи залучили художників і архітекторів, які використовували усталені методи й форми навчання, зокрема П. Волокидіна, В. Заболотного, Ф. Кричевського, В. Рикова, К. Трохименка, О. Шовкуненка та кращих випускників інституту.

Репресії 1937 р. не оминули й діячів мистецтва, пов'язаних з інститутом. Дуже трагічно склалася доля бойчукістів: М. Бойчука та більшість його послідовників розстріляли, а всі їхні монументальні твори знищили.

Попри жорстокі та деструктивні явища, ідея національної вищої образотворчої школи продовжувала жити. Вона значною мірою підтримувалася авторитетом Ф. Кричевського. У передвоєнні роки він підготував багато учнів, які згодом посіли вагоме місце в українській художній культурі. Започатковані видатними майстрами міцні традиції академічного навчання збереглися в роки воєнного лихоліття, 1941–1945 рр., та стали основою для виховання наступних поколінь художників.

Початок війни застав студентів на літній навчально-творчій практиці в Каневі (молодші курси) та в Карпатах – в Яремче (старші курси). Повернутися до Києва змогли не всі. Київський художній інститут на чолі з ректором І. Штільманом направили до Харкова, де, за рішенням уряду, заклад було об'єднано з Харківським художнім інститутом. 7 жовтня 1941 р. розпочалася евакуація Об'єднаного українського художнього інституту із Харкова до Середньої Азії, де з 1941-го по 1943 р. заклад був Українським відділенням Московського художнього інституту. В листопаді 1941 р. Українське відділення перевели до Самарканда. Регулярні заняття почалися тільки з осені 1942-го, а в 1943-му заклад уже працював у м. Загорську, що під Москвою, у старовинному храмі. Наступного року інститут повернувся до звільненого Києва.

Фонд бібліотеки інституту під час окупації залишався на місці і був збережений завдяки зусиллям викладача вишу, архітектора П. Костирка. На початку 1945 р. бібліотечний фонд нарахував 25 тис. пр. книг.

У повоєнні роки Київський державний художній інститут було суттєво розширено, зокрема, збільшено кількість структурних підрозділів. У 1948 р. відновили графічний факультет з майстернями книжкової, станкової графіки, політичного плаката. У 1958-му заснували художньо-педагогічний факультет, а наступного року – факультет теорії та історії мистецтва.

У зв'язку з відкриттям у 1961 р. нового педагогічного факультету та збільшенням кількості студентів у навчальному закладі було створено кафедру іноземних мов.

Процес відродження традицій монументального мистецтва у 1960-х рр. зумовив відкриття при живописному факультеті (нині факультет образотворчого мистецтва і реставрації) відділення театральньо-декораційного мистецтва (1962), майстерні монументального живопису (1964) та відділення реставрації творів мистецтва (1969).

Творчість митців, які навчалися в інституті в перші повоєнні десятиліття, помітно зміцнила позиції реалістичної школи в українському мистецтві. У цьому заслуга тодішніх керівників творчих майстерень: М. Гельмана, В. Касіяна, І. Красного, М. Лисенка, А. Петрицького, Г. Світлицького, К. Трохименка, О. Шовкуненка, І. Штільмана.

Зі збільшенням обсягів житлового і громадського будівництва зростала кількість студентів на факультеті архітектури. До навчальних планів додали нові дисципліни з містобудування, ландшафтної архітектури, реставрації пам'яток архітектури та реконструкції міського середовища. У 1974 р. при факультеті створено кафедру теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв.

1980-і – початок 1990-х рр. були непростими для інституту. На тлі соціально-політичних змін та економічних ускладнень гостро постали проблеми формування викладацького складу, незадовільного матеріального забезпечення кафедр, скорочення набору студентів.

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. зумовило активний процес відродження націона-

льних культурних традицій, перебудови вищої освіти. В цей період набули розвитку міжнародні зв'язки закладу, активніше вивчався досвід образотворчих шкіл інших країн. Колег із зарубіжжя почали залучати до навчального процесу, запрошувати на захист дипломних робіт. Суттєві зміни в методику викладання багатьох дисциплін вніс розвиток комп'ютерних технологій. У 1992 р. інституту повернули початкову назву – Українська академія мистецтва.

У 1993 р. на факультеті образотворчого мистецтва відбулася переорієнтація майстерень у напрямі вільної графіки, книжкової графіки, дизайну книги та інтролігації, додалися нові майстерні станкового живопису, монументального живопису та храмової культури, історичного живопису, пейзажного живопису. У 2004 р. засновано кафедру сценографії та екранних мистецтв.

З 1994 р. в академії виходить збірник наукових праць «Українська академія мистецтва», що вміщує публікації викладачів, аспірантів, провідних дослідників у сфері мистецтва.

У 1998 р. заклад перейменували на Академію образотворчого мистецтва і архітектури, а у 2000-му їй надали статус національного закладу.

Сьогодні діяльність вишу з підготовки молодих митців спрямовується на інтеграцію досвіду викладання фахових дисциплін і сучасних світових досягнень, на формування у студентів творчого мислення, високої професійної культури, національної самосвідомості, шанобливого ставлення до культурних надбань свого народу і народів світу. В академії збереглися найкращі традиції проведення художніх виставок, урочистостей з нагоди знаменних і пам'ятних дат, творчих зустрічей та численних мистецьких проектів професорів, викладачів, аспірантів і студентів.

Нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури – єдиний в Україні багатопрофільний вищий навчальний заклад художньої освіти, що має академічне спрямування й готує фахівців живопису, скульптури, графіки, театральньо-декораційного мистецтва, архітектури, мистецтвознавства та арт-менеджменту, реставрації творів мистецтва. Потужний науково-творчий потенціал і якість підготовки фахівців роблять цей виш відомим і шанованим у світі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Білокінь С. В. Український державний Академії мистецтв // В обороні української спадщини. Історик мистецтва Федір Ернст / С. Білокінь ; НАН України, Інститут історії України. – Київ, 2006. – С. 48–58.

Гурін В. Формування української школи живопису: історичний аспект / В. Гурін, О. Храпачов // Укр. акад. мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. / Нац. акад. образотвор. мистецтва та архітектури. – Київ, 2007. – Вип. 18. – С. 65–

73. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://www.pbuv.gov.ua/old_jpn/Soc_Gum/Uam/2011_18/st_11.pdf.

Кашуба-Вольвач О. Українська академія мистецтва. Кн. 1 : Історія заснування (березень – грудень 1917). Хронологія подій. Документи, 2014. / Олена Кашуба-Вольвач ; Нац. акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучас. мистецтва. – Київ : Фенікс, 2014. – 223 с. : іл., табл.

Ковальчук О. Реформування Київського художнього інституту в 1930-ті роки / О. Ковальчук // Укр. акад. мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. / Нац. акад. образотвор. мистецтва та архітектури. – Київ, 2007. – Вип. 14. – С. 153–163.

Нестеренко П. Книжковий штемпель як джерело вивчення реорганізації Української академії мистецтва (НАОМА) / П. Нестеренко // Укр. акад. мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. / Нац. акад. образотвор. мистецтва та архітектури. – Київ, 2015. – Вип. 24. – С. 27–66. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://naoma.edu.ua/ua/academy/zbrnik_doslnditskikh_ta_naukovo-metodichnikh_prats/Zbirnik_doslnditskikh_ta_naukovo-metodichnikh_prats / Збірник дослідницьких та науково-методичних праць НАОМА №24.pdf.

Нікуленко С. І. Роль української Центральної Ради у створенні Української Академії Мистецтв / С. І. Нікуленко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 45. – С. 36–42. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://pbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2015_45_6.

Прибега Л. Історія і сьогодення Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури // Укр. акад. мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. / Нац. акад. образотвор. мистецтва та архітектури. – Київ, 2007. – Вип. 14. – С. 32–36.

Прибега Л. Факультет архітектури НАОМА. Від витоків до сьогодення / Л. Прибега // Укр. акад. мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. / Нац. акад. образотвор. мистецтва та архітектури. – Київ, 2015. – Вип. 24. – С. 5–16. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://naoma.edu.ua/ua/academy/zbrnik_doslnditskikh_ta_naukovo-metodichnikh_prats/Zbirnik_doslnditskikh_ta_naukovo-metodichnikh_prats / Збірник дослідницьких та науково-методичних праць НАОМА №24.pdf.

Роготченко О. О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм / О. О. Роготченко ; Ін-т проблем сучас. мистецтва

Академії мистецтв України. – Київ : Фенікс, 2007. – С. 38–40. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://1576.ua/uploads/files/6097/Rogotchenko_Sotsialistychnyj_realizm_i_totalitaryzm_1576.ua.pdf.

Соколюк Л. Школа «українського монументалізму» Михайла Бойчука / Л. Соколюк // Укр. акад. мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. / Нац. акад. образотвор. мистецтва та архітектури. – Київ, 2007. – Вип. 14. – С. 140–146.

Чебикін А. Академія – флагман художньої освіти в Україні / А. Чебикін // Укр. акад. мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. / Нац. акад. образотвор. мистецтва та архітектури. – Київ, 2007. – Вип. 14. – С. 8–11.

Чебикін А. Українська академія мистецтв – Київський державний художній інститут / А. Чебикін // Образотвор. мистецтво. – 1992. – № 6. – С. 45–47.

Шалімова-Пузіркова М. Київський художній інститут в евакуації (1941–1944) / М. Шалімова-Пузіркова // Укр. акад. мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. / Нац. акад. образотвор. мистецтва та архітектури. – Київ, 2007. – Вип. 14. – С. 163–175.

Шмагало Р. Словник митців-педагогів України та з України у світі: 1850–1950 / Р. Шмагало. – Львів, 2002. – 141 с.

Електронні ресурси

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури [Електронний ресурс] : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – Київ, 2014. – Режим доступу: <http://naoma.edu.ua> (дата звернення: 16.02.2017). – Назва з екрана.

Прибега Л. Віхи історії та сьогодення НАОМА [Електронний ресурс] / Л. Прибега // Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – Київ, 2014. – Режим доступу: <http://naoma.edu.ua/ua/academy/storya/> (дата звернення: 16.02.2017). – Назва з екрана.

Ілюстрації

Музей Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури [Електронний ресурс] : [альбом / авт. проекту О. Федорук]. – Текст. і граф. дані. – Київ, [2012]. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?id=6568> (дата звернення: 16.02.2017). – Назва з екрана.

Підготовлено Л. Рогальчук

21 грудня

Лицар українського кіно

До 100-річчя від дня народження В. Цвіркунова (1917–2000)



Постать Василя Васильовича Цвіркунова – талановитого кінематографіста, кіннознавця, директора Київської кіностудії

ім. О. Довженка (1962–1973), заслуженого діяча мистецтв України (1993), кандидата філологічних наук (1959), професора (1995), академіка Академії мистецтв України (1997), який усе життя присвятив розбудові й утвердженню українського кіно, є особливою в історії кінема-

Він взагалі був людиною високою.

І зростом своїм, і поняттями.

І вимірами своєї долі.

Л. Костенко¹

¹ Костенко Л. Народжений під знаком Стрільця // Кіно-Театр. 2002. № 2. С. 4.

матографа. Під патронатом цієї непересічної особистості відродилася школа українського кіно з його високою і водночас земною поезією.

Народився В. Цвіркунов у славному козацькому краї, в с. Новоукраїнка Запорізької області, в родині хліборобів. Дитинство минуло на хуторі Вишневому, звідки хлопчина ходив за сім верст до школи. Пізніше вступив на філологічний факультет Ворошиловградського педагогічного інституту (нині Луганський національний університет імені Тараса Шевченка), після закінчення якого в 1938 р. працював учителем української мови та літератури, а також директором сільської школи (1938, 1940–1941).

З юних років захоплювався парашутним спортом, згодом здобув звання спортсмена-парашутиста. Однак мирне життя та педагогічну діяльність В. Цвіркунова перервала війна. На фронті Василь був командиром 22-ї стрілецької бригади 2-ї Ударної армії Волховського фронту. На війні смерть неодноразово чигала над ним. В одному з боїв, на Синявських бологах, дістав тяжке поранення, внаслідок якого втратив ногу. Потім почалася адаптація до вже нового життя. Молодий, красивий, спортивний, він, перемагаючи нестерпний біль, навчився ходити на протезі – так, що це майже не було помітно.

У фронтовій шинелі, з ціпком В. Цвіркунов прийшов працювати до спецшколи Військово-повітряних сил у Ворошиловграді та дев'ять років був її директором (1944–1953). По-батьківському опікуючись своїми учнями, 15–16-річними хлопцями – сиротами війни, Василь Васильович виховував майбутніх офіцерів, льотчиків, людей сміливих, чесних, вільних. Ставши згодом полковниками й генералами, вони переросли свого командира в чинах і званнях (він закінчив війну старшим лейтенантом), але повагу й любов до свого наставника зберегли на все життя.

У 1955 р. В. Цвіркунов вступив до аспірантури Академії суспільних наук при ЦК КПРС у Москві, де захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук. Уже звідти потрапив до Києва. Деякий час працював журналістом. Та зоряним часом у його житті стала робота в українському кінематографі.

Так трапляється в долі видатних людей, що вони приходять у ту годину і в те місце, де мушили бути, де їм ніби вказано виконати призначену місію. У 1962 р. В. Цвіркунов очолив Київську кіностудію художніх фільмів ім. О. Довжен-

ка, щоб протягом 11 років неухильно вести її до творчих перемог та світового визнання. Через короткий проміжок часу всі працівники студії відчували, що установа оживає, персонал об'єднується у справжній творчий колектив. До кіностудії потягнулася інтелігенція Києва. Було створено сценарну майстерню, в якій працювали В. Земляк, Д. Павличко, І. Драч, М. Ткач, О. Сизоненко та ін. Директор рішуче взяв курс на оновлення творчих кадрів – запросив молодих режисерів: Ю. Ілленка, Л. Осика, Б. Івченка, М. Машенка, згодом Р. Балаяна та Б. Савченка. Дав можливість виявити обдарування молодим акторам, операторам, художникам.

Стрімкий злет українського кіно в 1960-х рр., що породив цілу плеяду талановитих режисерів, кінознавці нині називають «епохою Цвіркунова». Завдяки його активній підтримці та сприянню світ побачили картини, що стали окрасою не лише українського поетичного кіно, а й гордістю світового кіномистецтва: «Тіні забутих предків» (режисер С. Параджанов), «Камінний хрест» та «Захар Беркут» (режисер Л. Осика), «Комісари», «Іду до тебе» (режисер М. Машенко), «В бій ідуть тільки «старики»» (режисер Л. Биков), «Білий птах з чорною ознакою» (режисер Ю. Ілленко), «Пропала грамота», «Анничка» (режисер Б. Івченко), «За двома зайцями» (режисер В. Іванов), «Совість» і «Сон» (режисер В. Денисенко), «З нудьги», «Тронка» (режисер А. Войтецький) та багато інших.

Разом із кінознавцем С. Івановим, який на той час очолював Комітет Держкіно УРСР, В. Цвіркунов тримав оборону українського кіно в умовах тоталітарного режиму. Як посадові особи вони офіційно переписувались, говорили мовою постанов і рішень, а як прості порядні люди просто чесно працювали і часто йшли на прорив. Бувало, що голова С. Іванов викликав директора кіностудії, оголошував йому догани за невиконання або порушення якоїсь вказівки ЦК, погрожував санкціями. Згодом, у цілковитому взаєморозумінні, вони розходилися працювати далі.

В. Цвіркунов не боявся затверджувати на головні ролі зовсім молодих, нікому не відомих акторів, зокрема й студентів, бо мав виняткову здатність відчувати таланти. Так, наперекір багатьом недоброчесним опонентам, він довірив тоді ще зовсім юному студенту-першокурснику І. Миколайчуку майже одночасно зніматися у головних ролях у фільмах «Тіні забутих предків» (Іван) і «Сон» (Тарас Шевченко). У

цей час на кіностудію прийшли працювати К. Степанков, Б. Брондуков, Р. Недашківська, І. Гаврилюк, Л. Кадочникова, які створили галерею різнопланових персонажів. Недарма всі вони називали Василя Васильовича батьком.

Якось на кіностудію принесла свій сценарій письменниця Л. Костенко. Тут вона зустрілася з В. Цвіркуновим, і з того часу в них почалися романтичні стосунки. На творчому ґрунті, на взаєморозумінні людей, залюблених в українську культуру, вибудовалося подружнє життя двох потужних творчих особистостей.

У 1973 р. В. Цвіркунова брутально звільнили з посади «за власним бажанням» і на довгі роки збили траєкторію розвитку українського кіно, яке тоді лише набрало висоти, скалічили долі кільком великим талантам.

Після звільнення Василь Васильович зосередився на науковій роботі. Працював старшим науковим співробітником, а згодом – завідувачем відділу кінознавства Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР (нині Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України).

Великий досвід організатора кіносправи, дослідника кіно В. Цвіркунов висвітлив у своїх дослідженнях: «Сюжет (питання теорії)» (1963), «Традиції та новаторство у радянському кіномистецтві» (1978), «Проблеми стилю в кіномистецтві» (1988) та ін. Реакцією на його наукові пошуки, позначені принциповістю, сміливістю і оригінальністю мислення, було замовчування – улюблений прийом номенклатурної критики. Стало зрозуміло, що людина, яка не зреклася своїх переконань, свого погляду на мистецькі процеси, довго в академічному закладі не затримається.

Однак доля була прихильною до В. Цвіркунова. Він перейшов на викладацьку роботу – передавав свій величезний творчий досвід молоді в Київському державному інституті театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого (нині Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого). З 1987 р. Василь Васильович викладав кінознавчі дисципліни. Потім настали інші часи, які принесли інші плани на майбутнє. На кінофакультеті у В. Цвіркунова з'явилися однодумці, разом з якими він започатковував

поетичний кінематограф. У 1988 р. Василь Васильович став деканом факультету кіно і телебачення, а в 1994-му залишив цю посаду і працював уже як професор на кафедрі кінознавства. Був членом Національних спілок журналістів і кінематографістів України.

В останні роки життя В. Цвіркунов горів бажанням написати історію українського кіно, де можна було б, спираючись на нові документи та відкриті архіви, розповісти сповнені драматизму, а іноді й глибокого трагізму, факти.

Великою мрією Василя Васильовича було створення, точніше відновлення, в Україні кіноінституту. І до цього він доклав чимало зусиль. Глибоко хвилювала Василя Васильовича і доля кінематографічної молоді. Виступ В. Цвіркунова на конференції «Кіноосвіта в Україні» 17 листопада 2000 р. – це його творчий заповіт послідовникам. Він говорив так завзято, так палко, що нікому й на думку не спадало, що це востаннє. Таким і закарбувався у пам'яті студентів та однодумців – людиною, непідвладною часові, потенціал якої був сильніший і вищий за всі випробування долі.

В. Цвіркунов пішов із життя 20 листопада 2000 р., залишивши учнів, однодумців, свої книги, свої ідеї. Поховали його в Києві, на Байковому кладовищі.

Про кінодіяча було знято фільми «Презентація. "Василь Цвіркунов – лицар кіно"» (2005) та «Дещо про кіно» (2013).

Про В. Цвіркунова як про непересічну особистість з любов'ю згадує Л. Костенко: «Він все робив прицільно і зважено, недарма ж народжений під знаком Стрільця. У нього була мета, – оце рутинна, рутинна, а якось вранці всі будуть поставлені перед фактом нової якості кіномистецтва. Так же воно й вийшло – той стрімкий злет українського кіно в 60-х роках, що дав цілу плеяду талановитих режисерів і фільми, які пережили смугу заборон і стали славою українського кіно. <...> Він був якось особливо, по-селянськи, розумний, цей рафінований інтелігент. До нього можна було звернутися з будь-якого питання, від старовинних звичаїв до найважливіших проблем сучасності, – він дуже багато знав і напрощуд точно формулював. <...> У нього була висока якість мислення, не ушкоджена ні цинізмом, ні пристосуванством. І високе поняття честі»¹.

¹ Костенко Л. Народжений під знаком Стрільця. С. 4.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Твори, інтерв'ю В. Цвіркунова

Проблеми стилю в кіномистецтві / В. В. Цвіркунов. – Київ : Мистецтво, 1988. – 212 с.

Сюжет : деякі питання теорії / В. В. Цвіркунов. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. – 239 с.

Традиції та новаторство у радянському кіномистецтві : досвід методол. дослідж. / В. В. Цвіркунов ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – Київ : Наук. думка, 1978. – 226 с.

Хто зніматиме кіно у третьому тисячолітті? : проєкт Акад. екран. мистецтв на тлі сучас. кінопроцесу / В. Цвіркунов // Культура і життя. – 1991. – 31 серп. (№ 35). – С. 5.

Провінціалізм у кіно / В. Цвіркунов ; [інтерв'ю] записав Володимир Тихий // Культура і життя. – 1995. – 30 серп. (№ 34). – С. 3.

Про В. Цвіркунова

Гаврилюк І. Василь Цвіркунов / І. Гаврилюк // Я в обіймах фотографій... / І. Гаврилюк. – Львів : Вид. Дім Бураго, 2008. – С. 29–30 : портр.

Костенко Л. Народжений під знаком Стрільця / Л. Костенко // Кіно-Театр. – 2002. – № 2 (40). – С. 4–7. – Відомості доступні також в Інтернеті: <http://ktm.ukma.edu.ua/2002/2/kostenko.html>.

Мусієнко О. Мужній лицар кіномистецтва / О. Мусієнко // Українське кіно: тексти і контекст / О. С. Мусієнко. – Вінниця : Глобус-прес, 2009. – С. 375–381.

Сергієнко Р. Слово до Василя Васильовича Цвіркунова / Р. Сергієнко // Поетичне кіно: заборонена школа : [зб. ст. та матеріалів] / [НаУКМА, каф. культурології та археології ; авт. ідеї та упоряд. Л. Брюховецька]. – Київ : Кіно-Театр, 2001. – С. 311–314.

Скалій Р. Високий лицар : епоха Василя Цвіркунова в укр. кіно / Р. Скалій // День. – 2008. – 16 лют. (№ 29). –

С. 1, 6. – Відомості доступні також в Інтернеті: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/visokiy-licar>.

Скурагівський В. Про В. В. Цвіркунова / В. Скурагівський // Поетичне кіно: заборонена школа : [зб. ст. та матеріалів] / [НаУКМА, каф. культурології та археології ; авт. ідеї та упоряд. Л. Брюховецька]. – Київ : Кіно-Театр, 2001. – С. 315–318.

Тримбач С. Він мав крила : 95 років тому народився Василь Васильович Цвіркунов – багатоліт. дир. Кіностудії імені Довженка, фундатор кіноосвіти, кінознавець / С. Тримбач // День. – 2012. – 21 груд. (№ 234). – Відомості доступні також в Інтернеті: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/vin-mav-krila>.

Тримбач С. Василь Васильович: 21 грудня народився В. В. Цвіркунов (1917–2000 рр.) / С. Тримбач // День. – 2016. – 22 груд. – Відомості доступні також в Інтернеті: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/vasyl-vasylovich>.

Тримбач С. Василь Васильович : [спогади про В. Цвіркунова] / С. Тримбач // Дзеркало тижня. – 2002. – 21–27 груд. (№ 49). – С. 17. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/vasil_vasilovich.html.

Яремчук А. Кінематограф доби Василя Цвіркунова : нинішнього року Київ. нац. к/с худож. фільмів ім. О. Довженка відзначатиме 80-літ. ювілей / А. Яремчук // Укр. культура. – 2008. – № 3. – С. 20–21.

Електронні ресурси

Цвіркунов Василь Васильович [Електронний ресурс] // Національна академія мистецтв України : [сайт]. – Текст. та граф. дані. – [Київ, 2016]. – Режим доступу: <http://academia.gov.ua/sites/Tsvirkunov/Tsvirkunov.htm> (дата звернення: 12.01.2017). – Назва з екрана.

Ілюстрації

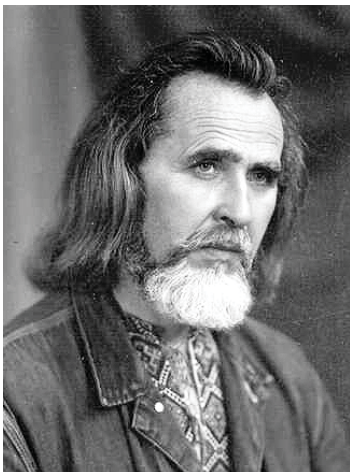
[В. Цвіркунов : портр. та фот. у колі родини та колег у різні роки життя] // Кіно-Театр. – 2002. – № 2 (40). – С. 4–7.

Підготовлено О. Бохан

25 грудня

Великий мрійник

До 90-річчя від дня народження О. Бердника (1927–2003)



Олександр Павлович (Олесь) Бердник – український письменник, філософ, поет, художник і громадський діяч, автор понад 50 оригінальних книжок.

Він був членом правозахисної організації – Української Гельсінкської групи, провідником українського гуманістичного об'єднання «Українська Духовна Республіка».

Народився митець у с. Вавилово Херсонської (нині Миколаївської) області, в родині ремісників. Батько був ковалем, мати – вишивальницею. За офіційними документами майбутній письменник

*Промовляючи – Свята Україна –
я бачу Епоху людей радісних, щасливих,
натхнених, мужніх, зоряних, щирих,
сповнених по вінця Любов'ю і Світлом.*
О. Бердник¹

¹ Свята Україна. Дума про Рідну Матір / Олесь Бердник // Золоті Ворота : поезія, публіцистика, інтерв'ю. Київ, 2008. С. 25.

народився 25 грудня 1927 р., за родинними переказами – 27 листопада 1926 р.

У 1930 р. сім'я Бердників переїхала до Київської області, в родове село Кийлів Бориспільського району. Там їм довелося пережити голодомор 1932–1933 рр. У 1993-му, майже через півстоліття по тому, в автобіографічному романі «Пітьма вогнища не розпалює...» О. Бердник описав горе від втрати близької людини: «Мій діду Василю! Більше піввіку минуло, коли ти помер з голоду у тридцять третім році, проте я й досі не можу збагнути – як можна змиритися з твоєю безглуздою смертю? Ніби ще вчора бриніли струни твоєї кобзи, ніби тільки що лунав твій тихий, ласкавий голос, сяяли прозорі юнацькі очі. Для чого ти мандрував на кораблі довкола світу, навіщо заглиблювався у таємниці походження світів та людей? Ніхто не перехопив твоєї естафети, ніхто не поцікавився тим, що ти побачив у туманах буття!.. Замовкли струни, відкотився у вирій голос, склепилися повіки, а руки... ніжні руки, що гладили мене по голові у дитинстві, струхли в глибині мовчазної Землі, котра однаково жадібно ковтає царів і рабів, псів і рептилій, бджіл і скорпіонів»¹.

Незадовго до початку німецько-радянської війни Олесь екстерном закінчив школу, вступив до Київського геологорозвідувального технікуму (нині Коледж геологорозвідувальних технологій Київського національного університету імені Тараса Шевченка). З початком окупації столиці України гітлерівцями юнаку довелося повертатися в село.

У 1944 р. він добровольцем пішов на фронт, а у квітні 1945-го був демобілізований через поранення. Через два роки вступив до театральної студії при Театрі ім. І. Франка (м. Київ), працював актором.

У 1949-му був уперше заарештований за виступ на партійних зборах проти політики партії в галузі мистецтва. Його засудили за ст. № 58 Кримінального кодексу СРСР, за якою карали «ворогів народу». Відбував покарання в таборах Печори та Казахстану. Кілька разів намагався втекти, але марно. У 1956 р., під час хрущовської «відлиги», звільнився за амністією та повернувся в Київ. Пережите О. Бердник описав у повісті-есе «Тайна Христа» (1996): «Навесні п'ятидесятого року я з великим етапом потрапив у Печорлаг. <...> Мене запроторили до рухливого табору «на колесах». <...> Довкола – колючі дроти, «запретзона». Зеки, між якими були і політичні й побутові засуджені, лагодили порушені ділянки залізниці. <...> Праця була виснажлива, авральна. Годували якимось «чортохлистом», в

ющі плавали кості акули, на друге – ложка каші-шрапнелі з тухлою салакою.

Конвой жорстокий, безжальний. Інколи здавалося, що це не люди, а дресировані біомеханізми. Людей убивали за один крок вправо-вліво; часто чекісти самі провокували такі ситуації, коли можна було безкарно застрелити в'язня. Я за кілька тижнів став дистрофіком, не міг працювати. Конвой загрожував пристрелити. На моє щастя в табір прибула медична комісія. Мене одправили на лікування в шпиталь для в'язнів»².

У 1957 р. вийшла друком перша книга О. Бердника – збірка повістей «Поza часом і простором». Цього ж року письменник познайомився зі своєю першою дружиною – Людмилою. Історію їхньої зустрічі описано в романі-симфонії «Хто ти?».

Займатися творчістю в Радянському Союзі мали право тільки члени творчих спілок. У 1958 р. О. Бердника прийняли до Спілки письменників СРСР, і наступні півтора десятиліття він присвятив літературній діяльності, працюючи в надзвичайно популярному в середині ХХ ст. жанрі космічної фантастики. Книги «За чарівною квіткою», «Шляхи титанів» (обидві – 1958), «Привид іде по Землі» (1959), «Стріла часу» (1960), «Серце Всесвіту», «Марсіанські зайці» (обидві – 1962), «Сини Світовида» (1963), «Діти Безмежжя» (1964), «Хто ти?» (1966), «Розбиваю громи», «Подвиг Вайвасвати» (обидві – 1967), «Чаша Амріти», «Покривало Ізиди» (обидві – 1969) та численні статті принесли автору визнання і широку популярність. Послухати лекції О. Бердника з футурології збиралися величезні аудиторії.

В 1971-му побачив світ культовий роман «Зоряний Корсар», згодом перекладений 26 мовами. В одній із сюжетних ліній твору в описі космічної тиранії радянська цензура віднайшла аналогію з існуючою радянською тоталітарною системою. Почалися переслідування з боку кадебістів. У 1972 р. в помешканні Бердників провели обшуки й вилучили друкарські машинки та заборонені в СРСР публікації. Письменник протестував проти такої сваволі, оголошував голодування, домігся зустрічі з першим секретарем ЦК КПУ П. Шелестом. Деякі з конфіскованих речей удалось повернути, проте за неблагонадійним літератором установили постійне стеження. Просити захисту від КДБ було марно. В цей непростий час митець зустрів свою другу дружину, Валентину.

В 1973 р. О. Бердника виключили зі Спілки письменників. Після цього до публікації не брали жодний його твір, а вже видані книги вилучали

¹ Бердник О. Пітьма вогнища не розпалює... Київ, 1993. С. 5.

² URL: <http://berdnyk.com.ua/art/18/>.

з книготорговельної мережі, фондів бібліотек та знищували. Заробляти творчістю стало неможливо, треба було обов'язково знайти собі місце служби, щоб не потрапити під статтю про дармоїдство. Олександр Павлович улаштувався декоратором у Київське творчо-виробниче об'єднання «Художник». Одночасно займався громадською діяльністю.

У 1974-му О. Бердник уперше запропонував світові ідею Духовних Націй, розробляв концепцію «Альтернативної Еволюції». Ці проекти він надіслав до ООН, де їх зареєстрували як робочі документи. Всі спроби на той час опального письменника домогтися дозволу виїхати з СРСР залишилися безрезультатними.

Спільно з літератором М. Руденком та правозахисницею О. Мешко О. Бердник у 1976 р. долучився до створення Української Гельсінкської групи – громадської групи сприяння виконанню радянською владою Гельсінкських угод. У цей час він написав низку відкритих листів найвищим посадовцям держави. У зверненні до Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва від 25 червня 1976 р. описав своє становище: «Я – український письменник. Футуролог і фантаст. Мрійник. Мені 49 років. Написав більше двадцяти книг і багато есе, статей, віршів, сценаріїв фільмів про майбуття, про Нову Людину, про Преображення світу, про контакт цивілізацій. Суть моїх прагнень можна зрозуміти з анотацій та афіш, котрі додаю до листа – в них частковий список моїх творів та тез лекцій. Прочитавши це, можна легко переконатися, що вся моя літературна та громадська діяльність була спрямована до розкриття у читача вищого космічного рівня мислення, чуття, творчості, до пробудження прагнення в нашому поколінні творити небувало ще на планеті комуністичну реальність, ради якої на олтар смерті віддано мільйони прекрасних життів.

П'ять років тому моїй діяльності було поставлено перепону. Мене виключили зі Спілки Письменників. Мої книги знищено точнісінько так, як це робили гітлерівці в 1933 р. в Німеччині. Я став жебраком, а на мою творчу діяльність накладено громадське і літературне табу»¹.

6 березня 1979 р. О. Бердника заарештували вдруге та за ст. 62/2 Кримінального кодексу СРСР – звинувачення в антирадянській діяльності та пропаганді – засудили до багаторічного ув'язнення в таборах суворого режиму. У січні 1980-го його відправили по етапу до Пермської області. Звільнили за амністією в 1984-му.

У катівнях КДБ О. Бердник написав філософську п'єсу «Тартар», яку вперше поставили на великій сцені тільки в 2006 р.

У 1987 р. вийшов друком роман «Вогне-сміх», написаний ще в ув'язненні. Того ж року О. Бердника повторно прийняли до Спілки письменників СРСР.

Через два роки митець створив громадську організацію «Українська Духовна Республіка», діяльність якої було спрямовано на реалізацію ідеї Духовних Націй. Космополітизм О. Бердник не приймав узагалі: «Марно ставати просто "громадянином Всесвіту", ігноруючи культурні, мовні, традиційні, духовні особливості того чи іншого конкретного народу, як не може листок існувати самодостатньо, поза тим чи іншим деревом. Позанаціональна людина – фікція, перекотиполе, потенційний зрадник, який не має творчої пуповини, а отже, готовий до паразитування в лоні будь-якого народу. Що може створити "космополіт"? Якою мовою? Для кого? Де його мати? Де його мета? Де сім'я? Що він понесе у Космос, навіть оволодівши супермогутніми технологіями? Всеїдність? "Плюралістичну" гнучкість, здатність пристосовуватися до будь-яких метаморфоз та змін?»².

Декларуючи «Українську Духовну Республіку», О. Бердник зазначав: «Найвища ідея всіх філософій та світоглядів – свобода духу. Але як саме дух проявляється на Землі? Через слово, думку, почуття. Слово, думку, почуття, – тобто, душу людини, – формує нація, народ. Вони дарують людині мову, традицію, естафету історичних досягнень і місію спадкоємності творчості»³.

Об'єднувальним фактором націй, за О. Бердником, має бути Дух, що проявляє себе в мистецтві, культурі, науці, релігії, філософії, любові, красі, свободі. У концептуальному підході до ідеї Духовних Націй дуже відчутним є вплив філософського замислу Г. Сковороди про створення Горньої республіки, де всі люди житимуть у злагоді й любові.

У 1989–1993 рр. О. Бердник здійснив ряд творчих закордонних поїздок. Відвідав США, Канаду, Індію, Тибет, познайомився з американським письменником, філософом і публіцистом Р. Бахом, російським художником С. Реріхом, поспілкувався з тибетськими монахами.

В 1990 р. в прикарпатському місті Коломиї відбувся Перший Всесвітній собор Духовної України, куди приїхали українці з усього світу, аби

¹ Відкритий лист Леоніду Іллічу Брежнєву // Золоті Ворота : поезія, публіцистика, інтерв'ю / О. Бердник. Київ, 2008. С. 62–65.

² Пора звести Блакитний храм : есе // Альтернативна Еволюція / О. Бердник. Київ, 2007. С. 140.

³ Там само. С. 139–140.

зустрітися з відомим письменником-фантастом. Загалом відбулося сім соборів.

У 1994–1995 рр. у Київському планетарії О. Бердник читав курс лекцій «Астероїд Свободи» під загальним девізом «Руйнування космоісторичних стереотипів».

Остання публічна зустріч письменника з читачами відбулася 1 грудня 1996 р. у Києві під час ювілейного вечора в Українському домі, присвяченого 70-річчю від дня народження та 40-річчю літературної діяльності митця.

З весни 1997 р. О. Бердник, через погіршення стану здоров'я, літературною та громадською діяльністю не займався. Останньою його книгою став роман-феєрія «Камертон Дажбога» – продовження роману «Зоряний Корсар».

18 березня 2003 р. письменник пішов з життя. Поховали його в с. Гребені Київської області.

Доля О. Бердника була нелегкою, позначеною всіма найтрагічнішими подіями в історії України ХХ ст. Але скрутні часи митець називав своїми вчителями. Перше ув'язнення зробило його письменником, друге – мислителем, переслідування з боку влади – дисидентом, виключення зі Спілки письменників – художником. У своїх творах він нерідко використовував автобіографічні фрагменти.

Тексти О. Бердника наповнені численними алюзіями, алегоріями та ремінісценціями, зверненням до різних філософських теорій. Світогляд фантаста поєднав ідеї індуїзму, буддизму, йоги, шаманства та інших вчень. Особливе місце посіли християнство та дохристиянські вірування українців.

У прозі О. Бердника часто зустрічаються слова «безсмертний», «невмирущий», «вічний». Його романи та повісті – це квінтесенція філософських пошуків національної ідеї, відродження духу і визначення місії України, не лише історичної, культурної, соціальної, а й духовно-космічної.

В зображенні майбутнього, в темах освоєння нових планет, у звертанні до історичного минулого країн світу О. Бердник завжди підкреслював зв'язок із Батьківщиною. У знаковому романі «Зоряний Корсар» члени екіпажу космокрейсера «Любов» перед тим, як назавжди розлучитися з рідною планетою, піднімуться на Говерлу, що є

символом України. У творі описано встановлений на вершині гори постамент зі скульптурною композицією, яка зображує найвидатніших українців – Лесю Українку, Т. Шевченка, І. Франка. Герої прозових творів О. Бердника прагнуть зробити світ кращим і в цьому прагненні готові до самопожертви.

Письменник часто доповнював прозові тексти віршами, піснями, фольклорними творами. У романі «Вогнесміх» кожна глава розпочинається віршем, герої декламують поезії або співають і навіть про буденні речі говорять піднесено, емоційно. Багато поезій О. Бердника покладено на музику.

У творах, написаних поза цензурою радянських видавництв – «Пісня надземна», «Заповіт Христа», «Словник Ра», «Закляття», «Терновий вінець України», О. Бердник постає мислителем, пророком. Це цілком відноситься і до публіцистичних творів письменника, його відкритих листів, інтерв'ю, лекцій.

Широка обдарованість митця проявилася і в образотворчому мистецтві. Його картини такі ж глибокі за своїм змістом, як і літературні твори.

Вся творчість О. Бердника позначена високим інтелектуальним рівнем, є цілісною, послідовною, ніби його книги заздалегідь мали об'єднувальний задум і спільний план. Це філософсько-літературний моноліт, що дуже важко піддається аналізу й синтезу. Творчий спадок митця варто сприймати як велику гарячу зірку, одночасно далеку і близьку, наче Сонце, що має власне світло, тепло, рух та силу тяжіння.

О. Бердник називав себе мрійником. Невичерпний оптимізм, життєлюбна філософія митця, все, чим він приваблював людей, ґрунтувалися на незборимій надії, яка створювала та живила його неземні мрії:

Мрію

Про незвичайну празоряну дію...

Де, і для кого, і з ким?

Вітер повіє, мрію розвіє,

Ніби легесенький дим...

Все-таки маю, маю надію...

Ой та надія, мрія пташина,

В небо навіки,

навіки полине...¹

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Окремі видання творів О. Бердника

Вибрані твори / Олесь Бердник; авт. вступ. ст. В. В. Ільїн. – Київ : Книга, 2007. – 351 с. – ISBN 978-966-8314-37-7.

Альтернативна Еволюція / О. Бердник; [упоряд. та ред. Г. Бердник]. – Київ : Тріада-А, 2007. – 575 с. : іл. – (Всесвіт Олесь Бердника). – ISBN 966-8290-13-5.

Вогнесміх : роман-феєрія / О. Бердник. – Київ : Тріада-А, 2006. – 557 с. : іл. – (Всесвіт Олесь Бердника). – ISBN 978-966-8290-14-3.

Діти Безмежжя : [збірка] / О. Бердник. – [Київ : Тріада-А : Афон, 2004]. – 675 с. – (Всесвіт Олесь Бердника). – ISBN 966-8290-08-9.

¹ Бердник О. Мрію // Золоті Ворота... Київ, 2008. С. 10.

Золоті Ворота : поезія, публіцистика, інтерв'ю / [упоряд. та передм. Г. Бердник]. — Київ : Смолоскип, 2008. — 415 с. : фот. — (Всесвіт Олеся Бердника). — ISBN 978-966-1676-02-1.

Зоряний Корсар : [роман] / О. Бердник ; упоряд. Г. Бердник ; передм. Г. Прашкевича. — Вид. 2-е. — Київ : Схід-Захід : Стебеляк О. М., 2010. — 542 с. — (Всесвіт Олеся Бердника). — ISBN 978-966-1635-11-0.

Лабіринт Мінотавра : повісті : для серед. та ст. шк. віку / О. П. Бердник. — Київ : Веселка, 1990. — 407 с.

Пітьма вогнища не розпалює : психоаналіт. феєрія : наук.-фантаст. роман / О. П. Бердник. — Київ : Укр. письменник, 1993. — 303 с. : іл. — ISBN 5-333-01202-4.

Покривало Ізиди : [легенди різ. народів, казкові події та іст. факти] / Бердник О. ; упоряд. Г. Бердник. — Київ : Схід-Захід, 2010. — 894 с. : іл. — (Всесвіт Олеся Бердника). — ISBN 978-966-1635-10-3.

Серце Всесвіту / О. Бердник. — Київ : [Тріада-А : Афон], 2004. — 726 с. — (Всесвіт Олеся Бердника). — ISBN 966-8290-07-0.

Чаша Амріти / О. Бердник. — Київ : [Тріада-А : Афон], 2004. — 621 с. — (Всесвіт Олеся Бердника). — ISBN 966-829-009-7.

Про О. Бердника

Бердник Г. Зорі та терни Олеся Бердника / Грозовиця Бердник // Золоті Ворота : поезія, публіцистика, інтерв'ю / О. Бердник. — Київ, 2008. — С. 5–9.

Дзюба І. М. Олесь Бердник // З криниці літ. Т. 3 : Літ. портр. ; Дніпров. меридіан ; Зі спогадів / І. М. Дзюба. — Київ : Києво-Могилян. акад., 2007. — С. 649–662.

Все життя шукати істину... : до 75-річчя від дня народж. О. П. Бердника // Календар знаменних і пам'ятних дат / Нац. парлам. б-ка України. — 2002. — IV кв. — С. 82–85.

Губко О. Невтоленна жага світових таємниць. Олесь Бердник як харизматична особистість / О. Губко // Дивослово. — 2002. — № 7. — С. 45–49.

Кіхно О. Творчість Олеся Бердника в європейському культурному контексті / О. Кіхно // Вогнесміх : роман-феєрія / О. Бердник. — Київ, 2006. — С. 539–554.

Метельова Т. Провісник зоряного вирію / Т. Метельова // Золоті Ворота : поезія, публіцистика, інтерв'ю / О. Бердник. — Київ, 2008. — С. 365–386.

Метельова Т. Світотворче слово Олеся Бердника / Т. Метельова // Сучасність. — 2005. — № 3. — С. 125–133.

Олійник Б. Слово про Олеся Бердника / Б. Олійник // Золоті Ворота : поезія, публіцистика, інтерв'ю / О. Бердник. — Київ, 2008. — С. 363–364.

Руденко М. [Про Олеся Бердника] // Найбільше диво — життя : спогади / М. Руденко ; упоряд. Р. Руденко. — Київ, 2013. — С. 458–461.

Олесь Бердник: Зоряний корсар України : біобібліогр. покажч. / уклад. Н. М. Майборода ; Миколаїв. обл. б-ка для юнацтва. — Миколаїв, 2016. — 43 с. — Відомості доступні також в Інтернеті: <https://www.slideshare.net/unbib/2016-43-c>.

Електронні ресурси

Олесь Бердник [Електронний ресурс] : офіц. сайт. — Текст. і граф. дані. — Режим доступу: <http://www.berdnyk.com.ua/> (дата звернення: 03.03.2017). — Назва з екрана.

До дня народження письменника-фантаста Олеся Бердника [Електронний ресурс] / В. Карацупа // Буська центральна районна бібліотека імені Івана Котляревського : блог про діяльність Буської район. централіз. бібл. системи. — Текст. і граф. дані. — Буськ, 2012. — Режим доступу: http://buskl.blogspot.com/2012/11/blog-post_22.html (дата звернення: 03.03.2017). — Назва з екрана.

Ілюстрації

[Фотоматеріали] // Золоті Ворота : поезія, публіцистика, інтерв'ю / О. Бердник. — Київ, 2008. — С. 389–406.

Підготовлено Л. Рогальчук

26 грудня

Видатний історик архітектури

До 100-річчя від дня народження Ю. Асєєва (1917–2005)



Юрій Сергійович Асєєв — славетний історик архітектури, реставратор, мистецтвознавець, пам'яткоохоронець, киевознавець, педагог. Усе своє життя він присвятив зниклим з лиця землі храмам, підіймаючи їх із пороку історичного забуття.

Народився вчений у Києві, в родині інтелігентів. Його батько, Сергій Васильович, був доб-

ре знаним у місті інженером-будівельником, мати — Ганна Михайлівна — філологом за освітою та заповзятою театралкою. Вона доводилася рідною сестрою відомого українського зодчого, одного з фундаторів Української академії мистецтва Дмитра Михайловича Дяченка. Інший дядько, по батьковій лінії, Микола Миколайович Асєєв, був відомим російським поетом.

Природно, що з дитинства Юрко часто бував у театрі, а вдома, на вулиці Стрілецькій, де певний час вони мешкали разом з родиною

*Якщо в житті не буде мистецтва,
то світ стане похмурым, сірим,
нецікавим, бо не буде світла.
Ю. Асєєв¹*

¹ Цит. за: Кальницька Л., Дехтярьов М. Носій світла й добра // Слово Просвіти. 2011. 1–7 груд. С. 11.

Дяченків, часто спостерігав за представниками архітектурної та літературної еліти, які приходили в цю гостинну оселю. Тож архітектурою і поезією хлопець цікавився змалечку.

Навчаючись у Першій зразково-трудовій школі ім. Т. Шевченка, Юрко зі своїм приятелем Романом, сином визначного українського художника Ф. Кричевського, проходив виробничу практику на фізико-хімічному заводі. Туди саме привезли на переплавку кілька бочок мідних монет XVII–XX ст. Відтоді підлітки серйозно захопилися нумізматику. Це привело Ю. Асеева до нумізматичного кабінету Києво-Печерської лаври, яким завідував професор В. Шугаєвський. Одного разу директор тодішнього лаврського музею архітектури, професор І. Моргілевський, завітавши у справах до В. Шугаєвського, звернув увагу на підлітка, який старанно чистив монети. Іполита Владиславовича вразила всебічна обізнаність хлопця, тож він став його наставником. Саме за його порадою Юрій у 1932 р. вступив до Київського будівельного технікуму, який закінчив з відзнакою у 1935-му. Того ж року він став студентом архітектурного факультету Київського інженерно-будівельного інституту (нині Київський національний університет будівництва і архітектури), де навчався в таких відомих митців, як О. Вербицький, В. Кричевський, І. Моргілевський, В. Заболотний, П. Юрченко, Й. Каракіс та ін.

І. Моргілевський був не лише найпопулярнішим лектором, він іще завідував практикою студентів факультету. Ю. Асеев «ходив у помічниках» маститого вченого, допомагав йому під час обмірювань пам'яток культури. Згодом Юрій уже самостійно здійснював цю роботу згідно з навчальною програмою закладу. Одним із досліджуваних об'єктів була Кирилівська церква в Києві (згодом саме цій культурній пам'ятці Ю. Асеев присвятив свою кандидатську дисертацію, яку захистив у 1948 р., здобувши звання кандидата технічних наук).

Після закінчення інституту до листопада 1941 р. Юрій працював виконробом на Київській станції обслуговування автомашин. У 1943–1945 рр. під керівництвом П. Барановського обстежував і здійснював фіксацію пошкоджених у роки війни пам'яток давньоруського зодчества на теренах України.

У 1945-му розпочалася наукова діяльність Ю. Асеева на посаді старшого наукового співробітника Академії архітектури УРСР у Софійському заповіднику (нині Національний заповідник «Софія Київська»). У повоєнні роки в Софійському соборі під керівництвом тодіш-

нього директора заповідника М. Кресального здійснювали архітектурні зондажі й розкопки, вивчали техніку будівництва Софії Київської, її первісні архітектурні форми, зокрема куполи, а також структуру фундаменту тощо. Учасником цих робіт був і Ю. Асеев. Здобуті під час досліджень матеріали було опубліковано, а на їх основі виготовлено макет первісного вигляду Софійського собору (автори М. Кресальний, В. Волков, Ю. Асеев), який і нині експонується в Софійському музеї. На основі макета Ю. Асеев запропонував удосконалену реконструкцію Софійського собору.

Працюючи в академії, Юрій Сергійович брав активну участь у численних археологічних експедиціях і польових дослідженнях, підготовці теоретичних праць із проблем історії архітектури, вивчав документи в архівах, здійснював натурні обстеження та обмірювання пам'яток. Також він досліджував пам'ятки архітектури X–XIII ст., серед них – монастирі: Свято-Троїцький Михайло-Клопський, що біля Новгорода на р. Веряжа, Видубицький і Печерський в Києві; церкви: Спаса на Берестові в Києві, Іоанна Предтечі в Керчі, Св. Георгія в Каневі; собори: Святих Апостолів у Білгороді, Дмитрівський у Володимирі, Кловський у Києві, Спасо-Преображенський у Чернігові; оборонні споруди XII ст. Києво-Печерської лаври та ін.

Упродовж 1955–1963 рр. Ю. Асеев разом із М. Сікорським вивчав кам'яні будівлі XI ст. на території дитинця літописного Переяслава (сучасного Переяслава-Хмельницького). Проведені там розкопки дали можливість знайти поблизу Михайлівської церкви комплекс споруд, розташованих на південь від дзвіниці цієї церкви.

Юрій Сергійович був автором 20 наукових реконструкцій пам'яток архітектури часів Київської держави, в т. ч. вже згадуваної Кирилівської церкви в Києві; П'ятницької церкви, Борисоглібського собору, Успенського собору Єлецького монастиря в Чернігові; реконструкції Золотих воріт у Києві (1982). За його реконструкцією відтворено втрачену в 1930-х рр. пам'ятку XII ст. – церкву Богородиці Пирогощі в Києві (1998). Ю. Асееву належать проекти історичних реконструкцій більшості архітектурних споруд епохи Стародавньої Русі на території України: княжих палацових будівель перед Десятинною церквою і самого храму; міського планування Києва епохи Володимира Святого та Ярослава Мудрого. Також учений багато працював на терені охорони пам'яток архітектури, історії та культури; врятував від руйнації не одну споруду,

що сьогодні є окрасою Києва та інших міст країни.

Одночасно вчений викладав історію архітектури в Київському інженерно-будівельному інституті (1948–1952). В 1953 р. він став викладачем кафедри історії мистецтв Київського художнього інституту (нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури). У 1971 р. представив роботу «Зодчество Приднепровской Руси конца XII – первой половины XIII веков» на здобуття звання доктора архітектури, яке отримав у 1972 р.

Також Ю. Асеев брав участь у підготовці цінного науково-культурного видання шеститомної «Історії українського мистецтва». Перший том «Мистецтво найдавніших часів та епохи Київської Русі» вийшов друком у 1966 р. Юрій Сергійович написав до нього ґрунтовний вступ, розділи «Мистецтво Криму V–XIV століть», «Архітектура Київської Русі X – початку XII століття», «Архітектура Середнього Придніпров'я та галицько-волинських земель у XII–XIII століттях» і післямову. В 1971 р. Ю. Асеева та інших авторів «Історії» було відзначено Державною премією УРСР у галузі науки і техніки.

Неабияку увагу суспільства до пам'яток столиці України привернуло широко організоване на початку 1980-х рр. відзначення 1500-річчя Києва. Однією з важливих справ Ю. Асеева була тоді участь у розробленні макета стародавнього Києва, фотографії якого ввійшли до альбому «Обриси Древнього Києва» (1981).

Внесок в архітектурну та мистецтвознавчу науку, реставрацію, охорону пам'яток архітектури, розбудову вищої мистецької школи України Ю. Асеева вимірюється фундаментальними ко-

лективними працями в галузях історії архітектури та мистецтвознавства, що сьогодні заслужено вважаються цінними надбаннями вітчизняної науки. Його науковий доробок налічує 16 монографій, безліч альбомів, книг, серед яких, зокрема: «Орнаменти Софії Київської» (1949), «Архитектура Крыма» (1961), «Архитектура Киевской Руси» (1969), «Подорож в античний світ» (1970), «Архитектура древнего Киева» (1982), «Мистецтво Київської Русі», «Стили в архитектуре Украины» (обидві – 1989). Вони стали настільними книгами для науковців, підручниками для студентів, джерелами знань для музейних працівників та екскурсіводів.

Крім того, Юрій Сергійович майже 50 років свого життя присвятив педагогічній роботі. Його учнями є 5 докторів наук, 15 кандидатів наук, 600 архітекторів і мистецтвознавців, серед яких і дійсні члени та члени-кореспонденти Академії архітектури, професори, доценти, заслужені архітектори та заслужені діячі мистецтв України.

Ю. Асеев мав багато поважних відзнак і високих звань. Він був доктором архітектури (1972), професором (1974), заслуженим архітектором України (1991), а також почесним членом Академії архітектури України (1992), дійсним членом Всесвітньої організації охорони пам'яток (ICOMOS).

Навіть у похилому віці Юрій Сергійович продовжував працювати – багато писав, викладав, але сили поступово залишали його. З жовтня¹ 2005 р. у віці 87 років він помер. Поховали визначного діяча в Києві, на Байковому кладовищі.

З відходом Ю. Асеева у Вічність зник цілий світ – неповторний, багатий і не до кінця осягнений навіть тими, хто мав щастя спілкуватися з цією непересічною людиною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів, інтерв'ю Ю. Асеева

Архитектура / Ю. С. Асеев, І. О. Ігнаткін. – 2-е, допов. вид. – Київ : Держ. вид-во образотвор. мистецтва і муз. літ. УРСР, 1962. – 39 с. : іл. – (Бібліотечка з питань мистецтва. Образотворче мистецтво).

Архитектура Київської Русі / Ю. С. Асеев. – Київ : Будівельник, 1969. – 191 с. : іл.

Архитектура та її стилі / Ю. С. Асеев. – Київ : Радян. шк., 1967. – 96 с. : іл.

Архитектура древнего Киева / Ю. С. Асеев. – Киев : Будівельник, 1982. – 158 с. : ил.

Архитектура Крыма / Ю. С. Асеев, Г. А. Лебедев. – Киев : Госстройиздат УССР, 1961. – 238 с. : ил.

Архитектурні пам'ятки України / Ю. С. Асеев. – Київ : Радян. шк., 1970. – 88 с. : іл.

Володимирська : культурол. путівник / Ю. С. Асеев [та ін.] ; ред., авт. передм. В. М. Грузин. – Київ : Ама-

дей, 1999. – 286 с. : іл. + дод. – (Історія однієї вулиці ; т. 3). – ISBN 966-95281-0-0.

В поисках утраченного образа, или Прогулки по старому Киеву / Ю. Асеев ; беседу вела Е. Сом-Сердюкова // Зеркало недели. – 2001. – 18 авг. – С. 14 : ил. – Відомості доступні також в Інтернеті: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/u_poshukah_vtrachenogo_obrazu,_abo_progulyanki_starim_kievom.html.

Історія української архітектури / Ю. С. Асеев [та ін.] ; за ред. В. Тимофійенка ; Укр. акад. архітектури. – Київ : Техніка, 2003. – 471 с. : іл. – ISBN 966-575-066-6.

Джерела : мистецтво Київської Русі / Ю. С. Асеев. – Київ : Мистецтво, 1980. – 215 с. : іл. – (Нариси з історії українського мистецтва).

Древний Киев (X–XVII вв.) : [путеводитель] / Ю. С. Асеев. – Москва : Госстройиздат, 1956. – 109 с. : ил. – (Сокровища зодчества народов СССР).

¹ Дату смерті подано за сайтом Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. В. Г. Заболотного. За іншими даними помер 4 жовтня.

Київ : справ.-путеводитель / [сост.: Ю. Асеев и др. ; отв. ред. Д. Мышко]. – Киев : Госполитиздат УССР, 1954. – 285 с. : ил.

Маріїнський палац у Києві : альбом / авт. вступ. ст. Ю. С. Асеев ; [худож. О. К. Школяренко]. – Київ : Мистецтво, 1992. – 36 с. : іл. – Тит. арк. укр., рос., англ. – ISBN 5-7715-0500-5.

Мистецтво Київської Русі : архітектура, мозаїки, фрески, іконопис, мініатюра, декоративно-ужиткове мистецтво : альбом / авт.-упоряд. Ю. С. Асеев. – Київ : Мистецтво, 1989. – 60 [268] с. : іл. – Рез. рос., англ. – Дод. фр., нім. – ISBN 5-7715-0068-2.

Мистецтво стародавнього Києва / Ю. С. Асеев. – Київ : Мистецтво, 1969. – 238 с. : іл.

Мистецтво стародавньої Русі / Ю. С. Асеев. – Київ : Мистецтво, 1963. – 61 с. : іл. – (Бесіди з історії українського мистецтва).

Обриси древнього Києва : фотопутівник по іст. центру Києва X–XIII ст. / Ю. С. Асеев ; [фото Б. О. Мінделя]. – Київ : Мистецтво, 1981. – 28 с. : іл. – Текст укр., англ.

Орнаменти Софії Київської / Ю. С. Асеев ; за заг. ред. С. Я. Грабовського. – Київ : Вид-во Акад. архітектури УРСР, 1949. – 65 с. : іл. – Текст укр., рос.

Подорож в античний світ / Ю. С. Асеев. – Київ : Радян. шк., 1970. – 128 с. : іл.

Професія – архітектор / Ю. С. Асеев. – Київ : Будівельник, 1991. – 104 с. : іл. – ISBN 5-7705-0339-4.

Розповіді про архітектурні скарби / Ю. С. Асеев. – Київ : Радян. шк., 1976. – 183 с. : іл.

Стили в архитектуре Украины / Ю. С. Асеев. – Киев : Будівельник, 1989. – 104 с. : ил.

Шедевры світової архітектури / Ю. С. Асеев. – Київ : Радян. шк., 1982. – 87 с. : іл.

Про Ю. Асеева

Кальницька Л. Носій світла й добра / Л. Кальницька, М. Дехтярьов // Слово Просвіти. – 2011. – 1–

7 груд. – С. 11. – Відомості доступні також в Інтернеті: <http://slovoprosvity.org/pdf/2011/slovo2011-48.pdf>.

Могилевський В. Юрій Асеев / В. Могилевський // Укр. акад. мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. / М-во культури і мистецтв України, Акад. образотвор. мистецтва і архітектури ; [редкол.: А. В. Чебикін (відп. ред.) та ін.]. – Київ, 1998. – Вип. 5. – С. 195–198.

Ненашева О. Київ міжвоєнних років у спогадах про Ю. С. Асеева / О. Ненашева // А+С: Art+Construction. – 2009. – № 2/3. – С. 190–198 : іл.

Парфенон Юрія Асеева (1917–2005) // А+С: Art+Construction. – 2006. – № 1. – С. 78–79 : фото.

Пашун Л. Внесок Ю. С. Асеева у вивчення пам'яток Київської Русі Північно-Дніпровського Лівобережжя / Л. Пашун, В. Константинов // Ніжин. старовина. – 2013. – Вип. 16. – С. 163–170.

Тоцька І. Юрій Асеев : спомини на перші роковини / І. Тоцька // Пам'ятки України : історія та культура. – 2006. – № 4. – С. 52–57 : іл.

Електронні ресурси

Асеев Юрій Сергійович (1917–2005) [Електронний ресурс] // Держ. наук. архітектур.-будів. б-ка ім. В. Г. Заболотного : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – [Київ]. – Режим доступу: <http://www.dnabb.org/modules.php?name=Pages&go=page&pid=216> (дата звернення: 16.02.2017). – Назва з екрана.

Ілюстрації

[Ю. Асеев : фото] // Пам'ятки України : історія та культура. – 2006. – № 4. – С. 52.

Галерея: Асеев Юрій Сергійович (1917–2005) [Електронний ресурс] // Держ. наук. архітектур.-будів. б-ка ім. В. Г. Заболотного : [сайт]. – Граф. дані. – [Київ]. – Режим доступу: http://www.dnabb.org/modules.php?name=FotoGallery&op=viewfoto&id_cat=72 (дата звернення: 16.02.2017). – Назва з екрана.

Підготовлено А. Рихтік

27 грудня

Грузинський Байрон

До 200-річчя від дня народження Н. Бараташвілі (1817–1845)



*Ніколоз Бараташвілі зумів піднятися над сучасністю
і в невпинному русі вперед побачити запоруку
майбутніх звершень і перемог. За висловом одного психолога,
його інтимна, філософська, патріотична і пейзажна лірика –
це одиссея духу, що прагнув самопізнання.*

Р. Чілачава¹

Грузинський поет-романтик Ніколоз Бараташвілі увійшов до національної літератури із 36 ліричними творами та од-

нією поемою, піднявши рівень грузинської поезії першої половини XIX ст. і ставши окрасою багатомовної грузинської літератури. Він – перший грузинський поет-мислитель, який утілював у своїх чудових за формою творах загальнолюдські ідеали справедливості та свободи. На жаль, життя

¹ Чілачава Р. Золотий виноградник грузинської поезії // Вітчизна. 2005. № 11/12. С. 65.

поета було недовговічним і сповненим трагізму. Як писав про митця наш сучасник, український і грузинський поет Р. Чілачава, «він – з товариства навіки двадцятивосьмирічних, з когорта Лермонтова, Кітса, Петєфі... Його коротка, зовні нічим не примітна біографія ввібрала в себе епохальний біль, вселюдські тривоги й печалі»¹.

Народився Н. Бараташвілі у м. Тифлісі (нині м. Тбілісі), в сім'ї, що належала до старовинного княжого роду. Батько Ніколоза, Мелітон Бараташвілі, був предводителем тифліського дворянства, наближеним до царських правителів. Через надто безтурботне життя він занепастих багатий маєток, не зумівши зберегти надбання родини. Неоплачувані борги батька поставили сім'ю у скрутне становище, що позначилося на долі Ніколоза. Його мати, Євфімія, походила зі знатного роду Орбеліані. Вона була старшою сестрою відомого грузинського поета, військового діяча Григола Орбеліані. Ця освічена, добра, дбайлива й надзвичайно терпляча жінка передала Ніколозу свої рідкісні душевні якості та глибоку людяність. Мама стала його першою вчителькою. Завдяки їй хлопчик з дитинства знав величні твори давньої грузинської літератури.

З 10 років він навчався в тифліському благородному училищі, яке в 1830 р. було реформовано в гімназію. Ніколог виявився здібним учнем. Він захоплювався літературою, читав Дж. Байрона, Г. Гете, А. Міцкевича, О. Пушкіна, М. Лермонтова, сам писав вірші, брав участь у випуску рукописного журналу «Квітка Тифліської гімназії».

На духовне становлення майбутнього поета істотно вплинув учитель рідної мови та словесності, відомий грузинський письменник, просвітителі і філософ С. Додашвілі. Завдяки йому Н. Бараташвілі глибоко перейнявся ідеями патріотизму та національної свободи. Події 1832 р., коли інтелігенція Тбілісі, в перших лавах якої були С. Додашвілі, О. Чавчавадзе, Г. Орбеліані, виступила із закликом визволення батьківщини, що перетворювалась на колонію Російської імперії, вразили 15-річного Ніколоза і позначилися на його подальшій творчості.

Юнак пристрасно мріяв про військову кар'єру, але внаслідок серйозної травми ноги в дитинстві став кульгавим і не зміг здійснити це прагнення. Також мав намір вступати до Петербурзького університету, але через матеріальну скруту здобути вищу освіту йому не вдалося. Не маючи жодних шансів робити професійну кар'єру за своїм вибором, 17-річний випускник гімназії Н. Бараташвілі в 1835 р. став дрібним чиновником вищої судової установи на Кавказі – Експедиції суду й розправи. Звісно, юнака

не приваблювала чиновницька служба, проте він надзвичайно старанно виконував свої обов'язки, аби підтримувати родину.

Як представник знатного роду, титулований князь Н. Бараташвілі з ранньої юності відвідував бали і маскаради. Дотепник і жартівник, він був душею дружніх бенкетів, де щедро роздавав поетичні автографи, робив записи в альбомах. Але це був лише зовнішній бік його життя. Внутрішній стан юнака – це життя поета, тонкого лірика та філософа. Від застійного середовища, постійної рутини на службі й легковажного світського життя Ніколоза рятували природа і поезія. Він усамітнювався на Мтацміндській горі або на березі Кури, де роздумував над сенсом буття та безмежністю людських бажань. Там у Н. Бараташвілі народжувалися вірші, серед яких був і перший яскравий вияв його поетичного генія – «Сутінки на Мтацмінді» (1833–1836). У настрої цього твору найголовніше – романтична піднесеність людини, звільнення її від земних турбот, духовне залучення до одвічних потаємних земних сил.

*Запам'ятав я присмерк твій,
святий Мтацміндський краю!
Я не забув тодішніх дум,
хоч днів пройшло чимало,
І я шукав потрібних слів, я й досі пам'ятаю,
І серце відає, який від тебе дар дістало.
О присмерку хвилина чарівна!
Лиш ти несеш мені відряду тиху.
Коли мене огортує журба,
до тебе я душею прагну злинуть.
І присмерк серця – світлий сум його –
приймають, немов запевнення і втіху,
Що прийде днина сонячна колись
і всякий присмерк саявом опромінить!*
(Пер. М. Бажана).

У філософській поезії «Дума на березі Кури» (1837) поет розкрив свій погляд на людину, вбачаючи основний стимул її діяльності в невтомному духовному пошуку, сильних титанічних пристрастях. У той же час лейтмотивом низки віршів Н. Бараташвілі є несумісність високих людських прагнень із реальним становищем, на яке люди приречені умовами життя. Це стає джерелом конфлікту бажаного з реальністю та породжує відчуття безпритульності й духовного сирітства.

*На те не слід нікому нарікати,
Що він безрідний, вмерли батько й мати:
Душі сирітство – ось де справжнє лихо,
Хто втратив подругу – не знайде втіхи.*
(«Сирітство душі». Пер. І. Кулика).

¹ Чілачава Р. Золотий виноградник грузинської поезії // Вітчизна. 2005. № 11/12. С. 63.

У 1839 р. 22-річний Ніколоз написав свою першу та єдину, але видатну поему – «Доля Грузії», в якій спробував осмислити наслідки приєднання Грузії до Російської імперії. В основу сюжету твору покладено реальну подію – взяття міста Тбілісі в 1795 р. жорстоким іранським правителем Ага Мухаммед-ханом Каджаром. Трагічна поразка царя Іраклія II, великого прапрадіда поета, в битві з іранцями стала початком кінця грузинської державності. Грузія змушена була шукати захисту з боку Російської імперії. У вересні 1801 р. царство Східної Грузії було скасовано, а його територію приєднано до Росії. В країні запанував суворий режим російського царату. Національно-історична проблематика поеми узагальнена і постає в аспекті філософському, загальнолюдському. У творі Н. Бараташвілі дві основні теми, два лейтмотиви, через протиставлення, переплетення яких передається боротьба двох ворожих начал – долі та щастя, необхідності та свободи.

Питання свободи, незалежності, порушене в поемі «Доля Грузії», вирішується в шедеврї філософської лірики Н. Бараташвілі – вірші «Мерані» (1842). Важко знайти інший поетичний твір, який був би написаний з такою силою та експресією, в якому б так органічно злилися почуття відчаю, приреченості, непокірності й самовідданості. Автор ставить за мету перетнути межу, намічену йому долею, аби досягти свободи. Казковий крилатий кінь Мерані відчайдушно мчить просторами Всесвіту й несе непохитну віру, що пориви гордої душі не будуть марними й безплідними, а допоможуть нащадкам подолати нелегкі шляхи. Останні рядки «Мерані» – оптимістичний гімн остаточній перемозі людини:

Хай, гнаний долею, я вмиру,
 самотній мандрівник,
 Але її разючу сталь я зневажати звик.
 Мерані мій, скачи вперед
 у простори безмежні,
 Віддай вітрам думки мої,
 схвильовані й бентежні!
 Так, ці пориви гордої душі
 безплідно й марно в світі не минуть.
 Мерані мій, лишиться на землі
 протоптана тобою, трудна путь,
 І після мене послідовник мій
 вже легше пройде ці тяжкі дороги.
 І, не жахнувшись, пронесе його
 крізь чорну долю огир прудконогий.
 (Пер. М. Бажана).

Найпрекраснішою та водночас найдраматичнішою сторінкою в житті Н. Бараташвілі стало його кохання до першої красуні Грузії – Катерини Чавчавадзе, сестри дружини російського

письменника О. Грибоедова – Ніни. Ніколом познайомився з Катериною ще в дитинстві, в будинку її батька – патріарха всього освіченого товариства Грузії, генерала й прославленого поета О. Чавчавадзе. Почувши, як дівчина співає романс на вірш «Соловей та троянда», юнак закохався і присвятив їй такі рядки:

Голосом знадним,
Співом відрадним
Ти мене, яво ефірна, чаруєш;
Блиснеш очима –
І незборимо
Серце і раниш, і ніжно лікуєш!

Де лиш буваєш,
Світ осяваєш
Променем радості, сяєвом сміху.
Уст твоїх слово
Тішить чудово,
Кожному серцю даруючи втіху!

*Згадка постала, як ти співала
Про солов'я і троянду так мило,
Ти, яснолиця,
Ти, чарівниця,
Серце поета сумне освітила!*

(«До князівни Катерини Чавчавадзе».
Пер. І. Кулика).

Світле й глибоке почуття розкрило талант поета повною мірою. Ніколоз відчував з боку Катерини прихильність, і це ще більше його окриляло. Але бути разом із коханою не судилося. На той час дівчина із заможної сім'ї не наважилася поєднати своє життя з бідним чиновником, навіть таким талановитим поетом зі знаменитого княжого роду, яким був Н. Бараташвілі. Батько Катерини переконав її вийти заміж за багатого володаря Мінгрелії (Мегрелії) князя Д. Дадіані.

Пам'ятаю, очі повні
Чистих сліз тоді були.
І уста твої безмовні
Тайну серця берегли.
Та не цей ти, люба, марний
Світ оплакувала, ні!
І твоє обличчя гарне
Неземним здалось мені.
Аж тепер душа пізнала
Сліз таємну мову ту,
Бо для мене віщувала
Ти очима самоту.

З того часу, як узрію
В тебе сльози потайні,
Про щасливий час я мрію,
Що пропав удалині.

(«Пам'ятаю, очі повні...». Пер. І. Кулика).

Для поета це кохання було не просто миттю плінного земного щастя, а вічним духовним союзом двох споріднених душ. У розпачі він радить друзям:

*Згадайте ви мою пораду лиш одну,
Бо я вже пережив ту втрату навісну:
З лукавих тих красунь, брати,
не вірте жодній, –
Вони втішаються, лишаючись холодні,
Вони принаджують у запальній розмові,
Але в своїй душі не відають любові!*

(«Моїм друзям». Пер. І. Кулика).

Невдача в коханні була для Ніколоза великою душевною поразкою. Його поезія стала сумнішою і глибшою. В той час він написав один із найвідоміших поетичних творів – «Блакитний колір» («Синій колір», 1841) – справжній ліричний заповіт:

*Вмру я, – хай сльози печальні родини
Тіло моє не омийть, та досить.
Думки, що небо, глибоке і синє,
Тіло сльозинками синіми зрсить.
Хай же, коли у блакитнім тумані
Зникне могила, у безвість порине, –
Буде тобі це офіра остання
Синього неба колір мій синій!*

(«Блакитний колір». Пер. І. Кулика).

Після написання цього вірша поету судилося прожити лише чотири роки. У 1844 р. його було переведено до Азербайджану: спочатку помічником повітового начальника в м. Нахічевань, згодом – на посаду начальника повіту під м. Гянджа. У цих диких, пустельних місцях Н. Бараташвілі застудився і захворів на злоякісну малярію. Помер митець 21 жовтня 1845 р.

Великий грузинський поет, який за життя не побачив надрукованим жодного свого рядка і про якого тоді ще не знала Грузія, став в один ряд зі своїми геніальними сучасниками – П. Б. Шеллі, Дж. Кітсом, М. Лермонтовим,

Ш. Петефі. У рідній країні про митця дізналися тільки через 30 років після його смерті. Зошити з поезіями Н. Бараташвілі передала видатному грузинському поету І. Чавчавадзе колишня кохана та муза великого романтика, жінка, яку він оспівав у своїх поезіях, – К. Дадіані (Чавчавадзе). І. Чавчавадзе опублікував вірші в журналі, а згодом упорядкував збірку творів.

За ініціативою І. Чавчавадзе в 1893 р. відбулося посмертне повернення поета на батьківщину. У Гянджі, де було поховано Н. Бараташвілі, віднайшли його могилу та перепоховали прах у Тбілісі, в Дідубійському пантеоні. У ХХ ст. останки великого митця перенесли до Пантеону письменників та громадських діячів Грузії, що збудований на горі Мтацмінда, – тій самій, на якій Ніколоз написав свої найкращі вірші.

Як художник слова і мислитель Н. Бараташвілі своєю творчістю суттєво вплинув на літературний розвиток Грузії. Послідовник поетів-романтиків О. Чавчавадзе та Г. Орбеліані, він перевершив їх, збагативши грузинську поезію загальнолюдськими ідеями, по-новому осмисливши вічні теми. Поетична спадщина Н. Бараташвілі вражає потужною внутрішньою енергією, космічними масштабами світобачення, образним розмаїттям, витонченістю форми та інтонаційним багатством. Він оновив поетику грузинського вірша, створив зразки поезій-роздумів, що відзначаються філософською багатоплановістю, пластичністю, музичністю, виразністю. Більшість творів поета є взірцями художньої досконалості.

В Україні перші переклади поетичного доробку Н. Бараташвілі здійснили П. Грабовський, Б. Грінченко і С. Палій. Увесь спадок поета в інтерпретації І. Кулика вийшов друком окремою книжкою в 1936 р., а в 1968-му було видано книжку його творів «Поезії» з перекладами М. Бажана, Ю. Карського, Д. Паламарчука.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Твори Н. Бараташвілі

у перекладах українською мовою

Поезії / Н. Бараташвілі ; пер. з груз. за ред. М. Бажана. – Київ : Дніпро, 1968. – 106 с. : портр.

[Вірші] / Н. Бараташвілі ; пер. з груз. С. Чернілевського, М. Бажана, І. Кулика, М. Вінграновського, Р. Чілачави // Золотий виноградник : груз. нар., класич. і сучас. поезія : [антологія] / передм., комент. та заг. ред. Р. Чілачави. – Київ, 2005. – С. 96–101.

Твори Н. Бараташвілі

у перекладах російською мовою

Лирика / Н. Бараташвілі ; пер. с груз. Б. Пастернака і М. Лозинського ; вступ. ст. Л. Каландадзе. – Москва : Худож. лит., 1967. – 94 с. : портр.

[Стихи и поэма] / Н. Бараташвілі ; [пер. с груз. Б. Пастернака, М. Лозинского] // Грузинские романтики : [антология] / вступ. ст. Г. Л. Асатиани и Т. П. Буачидзе. – Ленинград, 1978. – С. 209–265.

Стихотворения. Поэма / Н. Бараташвили ; пер. с груз. М. Дудина ; предисл. К. Кулиева ; примеч. Г. Цуриковой. – Ленинград : Дет. лит. Ленингр. отделение, 1972. – 95 с. : ил.

Стихотворения, поэма, письма / Н. Бараташвили ; предисл. Г. Абашидзе : коммент. Г. Леонидзе. – Тбилиси : Мерани, 1968. – 158 с. : ил.

Судьба Грузии : [поэма и стихотворения] / Н. Бараташвили ; пер. с груз. Б. Пастернака ; вступ. ст. Г. Абашидзе. – Москва : Книга, 1983. – 319 с. : ил.

Про Н. Бараташвілі

Абашидзе Г. Ніколоз Бараташвілі : путь поэта // Судьба Грузии : [поэма и стихотворения] / Н. Бараташвили ; пер. с груз. Б. Пастернака ; вступ. ст. Г. Абашидзе. – Москва, 1983. – С. 5–31.

Асатиани Г. «Мерани» и его автор / Г. Асатиани. – Москва : Худож. лит., 1975. – 94 с.

Стуруа Д. Г. Судьба : эпизоды жизни Н. Бараташвили / Д. Г. Стуруа. – Тбилиси : Мерани, 1984. – 176 с. – (Прославленные сыны грузинского народа).

Чілачава Р. Золотий виноградник грузинської поезії / Р. Чілачава // Вітчизна. – 2005. – № 11/12. – С. 57–75.

Бараташвілі Ніколоз Мелітонович [15(27).XII.1817 – 9(21).X.1845] // Укр. літ. енцикл. / редкол.: І. О. Дзеве-рін (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 1988. – Т. 1. – С. 127.

Бараташвілі Ніколоз Мелітонович (27.12.1817 – 21.10.1845) // Зарубіжні письменники : енциклопед. довід. : у 2 т. / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. – Тернопіль, 2005. – Т. 1. – С. 96–98.

Ілюстрації

Николаз Бараташвили : [портр. работы Л. Гумишвили] // Стихотворения, поэма, письма. – Тбилиси, 1968. – С. 11.

Підготовлено С. Савченко

29 грудня

Церковний ієрарх, учений за покликанням

До 250-річчя від дня народження Є. Болховітінова (1767–1837)



Євфимій Олексійович Болховітінов (у чернецтві – Євгеній) – російський і український церковно-освітній діяч, історик, археограф, бібліофіл, джерелознавець, один із перших дослідників старожитностей

Києва. Вчений був людиною рідкісної ерудиції, про що свідчить різноманітна тематика його творів, написав дуже багато богословських, філософських, літературознавчих, етнографічних, мовознавчих, географічних, законодавчих, природознавчих і навіть музикознавчих праць. Але найбільша частина його творчої спадщини стосувалась історії, де науковець випередив своїх сучасників завдяки виробленій ним методиці дослідження джерел, відкриттю багатьох пам'яток історичного минулого, розшифруванню їх змісту. В Україні й Росії він став основоположником цілих галузей історичної науки, зокрема слов'яно-руської палеографії, що вивчає зовнішній вигляд і письмо стародавніх рукописів; археографії, яка займається питаннями видання письмових та друкованих першоджерел; дипломатики, котра досліджує походження, форму та зміст актових, офіційних і приватних документів. Найфундаментальнішим є внесок дослідника

А книгу лучше хлеба-соли приемлю...

*Є. Болховітінов*¹

у краєзнавство й пам'яткознавство та історичні дисципліни, які в наш час переживають своє друге народження.

Народився вчений у м. Воронежі, в родині священика. Закінчив Воронежську духовну семінарію (1785) та як кращий учень був відправлений для продовження навчання до Московської слов'яно-греко-латинської академії. Одночасно слухав лекції в Московському університеті з «всеобщей нравственной философии и политики у Шадена, опытной физики у Роста, французского красноречия у Бодуэна, немецкого языка у Гейма...»². Помітний вплив на нього справило в той час знайомство з управителем Архіву Колегії іноземних справ Російської імперії, відомим істориком М. Бантиш-Каменським, який спрямував інтереси молодого обдарованого студента на вивчення вітчизняної історії і своїми цінними порадами допоміг визначитись у житті.

Творча діяльність Є. Болховітінова розпочалась у Воронежі у 1789 р., де впродовж п'яти років він працював викладачем загальної церковної історії, богослов'я і філософії. У 1793 р. був висвячений на священика, в 1794-му обійняв посаду префекта і ректора Духовної семінарії, а в 1796-му став протоієреєм у м. Павловську (нині Воронежської обл.) і членом Воронежської духовної консисторії. Вже в цей час він задумав написати велику працю з російської історії, проте відсутність джерельної бази і належного досвіду зму-

¹ Цит. за: Рукавіцина-Гордієвська Є. В. Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов). Біобібліографія. Бібліотека. Архів : [біобібліогр. довід.]. Київ, 2010. С. 78.

² [Болховітінов Є. О. Автобіографія]. Там само. С. 29.

сили відкласти реалізацію цього задуму до кращих часів і взятися за вивчення краєзнавчих питань.

У 1793 р. Є. Болховітінов одружився з Ганною Антонівною Расторгуєвою, з якою мав трьох дітей. Однак надалі в його житті сталися трагічні події – спочатку померли його діти-немовлята, а згодом і молода дружина. Після цього Євфимій Олексійович залишив рідне місто назавжди, а в 1800 р. прийняв чернечий постриг з ім'ям Євгеній. Він був призначений архімандритом Зеленецького Свято-Троїцького монастиря та префектом Санкт-Петербурзької духовної академії. Пізніше став настоятелем Троїце-Сергієвої пустині. У 1804 р. – єпископом Староруським і вікарієм Новгородським, у 1808-му – архієпископом Вологодським, у 1813-му – Калужьким, а в 1816-му – Псковським.

Духовно-пастирську діяльність Є. Болховітінов поєднував з історичними студіями. Невтомна праця в єпархіальних і монастирських архівах дала йому змогу написати низку цінних історичних, історико-географічних і церковно-історичних робіт, серед яких «Историческое, географическое и экономическое описание Воронежской губернии» (1800), «Каноническое исследование о папской власти в христианской церкви» (1801), «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии» (1802), «Исторические разговоры о древностях Великого Новгорода», «Описание монастырей Вологодской губернии» (обидві – 1808), «История княжества Псковского» (1816) та ін.

Науковою і дослідницько-пошуковою роботою Є. Болховітінов займався протягом усього свого свідомого життя. Де тільки міг – у старовинних церквах, монастирях, громадських установах і приватних колекціях – розшукував він різного роду старожитності, переважно рукописні документи. Зібрати якомога більше історичних джерел, зробити їх відомими та доступними широкій громадськості було основною метою пам'яткознавчої діяльності Є. Болховітінова. Його робота в бібліотеці новгородської Софії завершилася справжнім археографічним відкриттям. Дослідник знайшов грамоту київського князя Мстислава Володимировича і його сина князя Всеволода новгородському Юр'євому монастирю. З науковими коментарями владики її було опубліковано в 1818 р. у московському журналі «Вестник Европы». Внесок ученого в аналіз змісту і палеографії цього документа високо оцінив видатний філолог І. Срезневський. По суті, Є. Болховітінов започаткував вітчизняну давньоруську палеографію.

У Вологді вчений розпочав одну зі своїх найважливіших праць – «Историю российской иерархии» (1807–1812), а також продовжив роботу над фундаментальним дослідженням «История славяно-русской церкви», яке так і залишилося в рукописі (нині він зберігається у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України).

Найбільшого розквіту талант ученого і богослова досяг саме в Києві, коли в 1822 р. його призначили Київським і Галицьким митрополитом. Як перша особа єпархії він був причетний до всіх тогочасних подій, а найбільше до організаційного впорядкування консисторських справ духовного правління, статусу церковнослужителів, пенсій, освіти, доброчинності. Стежив за будівництвом, збільшенням доходів, займався господарським забезпеченням тощо.

Під свою безпосередню опіку владика взяв друкарню Києво-Печерської лаври і вже на другий рік перебування в Києві видав зі своїми науковими коментарями «Сипопсис» – пам'ятку української історіографії другої половини XVII ст., яку вперше було надруковано в 1674 р.

Прагнучи підвищити освітній рівень єпархіального кліру, отець Євгеній тримав під своїм контролем усі питання, пов'язані зі справою вдосконалення духовного просвітництва. Особливу увагу він приділяв новоствореній Київській духовній академії, яка впродовж 15 років в особі митрополита мала досвідченого і заможного покровителя, котрий підтримував її авторитет, освітній рівень, традиції та науковий потенціал. Сьогодні є всі підстави стверджувати, що Київська єпархія у 1822–1837 рр. мала своїм духовним лідером не тільки релігійного діяча, а й одного з найкращих освітян свого часу, який за походженням був росіянином, але розумів і шанував Україну, робив усе можливе, щоб рівень духовної освіти в ній відповідав рівню освіти у провідних європейських країнах.

Митрополит Євгеній є також одним із основоположників вітчизняної біобібліографії. Він систематизував давні друковані й писемні джерела, додав до своїх видань записи усних переказів про діячів минулого й матеріали своїх сучасників. Підготовлені ним «Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви» (1818) та виданий уже після смерті автора «Словарь русских светских писателей, соотечественников и чужестранцев, писавших в России» (1838) тривалий час слугували важливими джерелами для фахівців з історії церкви, культури, права,

писемності, друкарства, музики, архітектури, театру, медицини тощо.

Обидва словники мають велику цінність, оскільки матеріали, якими користувався вчений і на які він посилався (створюючи у такий спосіб своєрідний путівник тогочасними книгозбірнями і сховищами), нині здебільшого втрачені. Сьогодні тільки в цих словниках можна знайти унікальну інформацію про багатьох діячів російської та української культури, зокрема письменників, композиторів, музикантів, які зробили величезний внесок у створення вселюдських духовних цінностей.

Є. Болховітінов також вивчав історію та архітектуру Софії Київської і Києво-Печерської лаври. Він зібрав велику кількість літописних і актових документів, які стали основою для написання двох ґрунтовних праць, що не втратили наукової цінності й донині і тепер набули значення першоджерел. Це «Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии: с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов и фасадов Константинопольской и Киевской Софийской церкви и Ярослава надгробия» (1825) та «Описание Киево-Печерской Лавры: с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов Лавры и обеих пещер» (1826). Обидві розвідки є своєрідними історико-топографічними нарисами про найвідоміші київські святині.

У першій роботі автор зробив екскурс в історію створення собору, подав цікаве «зведення» щодо київських митрополитів, детально простежив історію розвитку православної церкви в Південній Русі, описав митрополічу бібліотеку, архів, ризницю, ікони, весь інтер'єр Софійського собору, а також його некрополь. Оpubлікував низку важливих для історії київської митрополії документів: королівських привілеїв, окружних послань київських митрополитів, царських грамот тощо. Особливу наукову цінність має зроблений Є. Болховітіновим опис ікон Софії Київської, які нині вважаються назавжди втраченими.

У другій розвідці вчений дослідив монастирське життя в Києві від часу його виникнення (приблизно середина XI ст.). Києво-Печерський монастир у ній, у повній відповідності з джерелами, представлено як непорушний оплот руського православ'я. До видання ввійшов цінний фактичний матеріал з історії самої лаври, її топографії, історії печер, друкарні. Тут також подано відомості про настоятелів монастиря, опис найцінніших історико-культурних пам'яток,

зокрема ікон, іконостаса, церковного начиння, а також самих соборів. Митрополит Євгеній описав і некрополь Успенського собору лаври, печери з переліком найвідоміших поховань у них, друкарню, ікони та речі, що збереглися в монастирській ризниці.

Низку документів, більшість з яких на сьогодні назавжди втрачено (царські жалувані грамоти, духовні заповіти, доповіді про царські прийоми тощо) було надруковано в додатку «Прибавление к описанию Киево-Печерской Лавры». Сюди ввійшли плани Ближніх і Дальніх печер, а також малюнки кам'яних споруд. Без перебільшення можна сказати, що ці дві праці є надзвичайно цінним джерелом відомостей з історії не лише України, а й усієї Російської імперії.

Звичайно, митрополит Євгеній був більше неупередженим літописцем, ніж критиком-історіографом, але його роботи з повним правом можуть претендувати на повнокровні історичні дослідження, адже в них є посилання на літопис Нестора, Софійський временник, Іпатіївський, Никонівський, Густинський, Якимівський та Воскресенський літописи, хроніки Тітмара Мерзабурзького і Стрийковського, Прологи, «Синописис», «Палінодію» З. Копистенського, праці візантійського історика Прокопія Кесарійського, роботи сучасників – В. Татищева, М. Карамзіна та ін.

Є. Болховітінов був ініціатором проведення археологічних розкопок Десятинної церкви (1824) і Золотих воріт (1833). Зокрема, під час розкопок фортечного валу було виявлено рештки Ірининської церкви, збудованої ще за часів Ярослава Мудрого. За результатами здійснених робіт дослідник написав і опублікував наукову розвідку «О древностях, найденных в Киеве в 1824 г.» (1826).

Учений також цікавився археологічними розкопками в Чернігові, Ржищеві, Київській губернії, Криму, зокрема в давньому Херсонесі, про що свідчить його наукова праця з докладним планом руїн міста «О следах древнего греческого города Херсонеса, до ныне видимых в Крыму» (опубл. 1882).

В останні роки свого життя Є. Болховітінов зайнявся створенням реєстру урочищ Києва за монастирськими записами, бо вважав, що це полегшить вивчення давніх літописів. А після безпосереднього ознайомлення на місці з валами, залишками фортець, курганами та городищами у Василькові, Трипіллі, Черкасах та інших місцевостях дійшов думки про необхідність охоплення археологічними дослідженнями всієї

Київської губернії: «Скільки б роз'яснень додалося до наших літописів, якби який-небудь вільний мандрівник на готову карту Київської губернії наклав всі ці урочища і покопався б у руїнах»¹. Пізніше таку розвідку здійснив В. Антонович, який склав «Археологічну карту Київської губернії» (1895).

Є. Болховітінов вивчав також пам'ятки церковної музики та співу. Він, зокрема, вважав давньоруську церковну музику спадкоємницею церковної музики Давньої Греції. Вчений з великою ретельністю і наполегливістю опрацьовував джерела, охоплював у своїх працях різні напрями церковно-співочої культури. Концепційна вагомість отриманих результатів надала музикознавчим розвідкам дослідника виняткового значення.

Є. Болховітінов був дійсним і почесним членом багатьох університетів – Московського, Казанського, Київського, Харківського, Віденського,

академії – Російської академії наук, Петербурзької медично-хірургічної академії, наукових товариств, Комісії зі складання законів Російської імперії, Копенгагенського королівського товариства північних антикварів та ін.

За своє життя вчений написав багато наукових праць (44 із них надруковано, 23 лишилися в рукописах). Свою бібліотеку він заповів Київській духовній семінарії та бібліотеці Софійського собору.

Помер видатний діяч 7 березня 1837 р. Поховали його, згідно із заповітом, у підземному склепі західної частини Софійського собору.

Є. Болховітінов не написав великої праці, яка б всеосяжно розкривала історію держави, але все, що він зробив, ніби поєднується в одну велику працю, і присвячено її головній для вченого темі – історії Вітчизни та її славетних діячів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання праць Є. Болховітінова

Вибрані праці з історії Києва / Є. Болховітінов ; [упоряд., вступ. ст. та додатки Т. Ананьєвої]. – Київ : Либідь : ІСА, 1995. – 488 с. : портр. – (Бібліотека «Пам'ятки історичної думки України»). – ISBN 5-325-00282-1.

Описание Киево-Печерской Лавры: с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов Лавры и обеих пещер / Е. А. Болховитинов. – Киев: Тип. Киево-Печерской лавры, 1826. – 198 с.

Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии: с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов и фасадов Константинопольской и Киевской Софийской церкви и Ярославова надгробия / Е. А. Болховитинов. – Київ : Тип. Киево-Печерской лавры, 1825. – 271 с.

Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви. Т. 1 / Е. А. Болховитинов. – Изд. 2-е, испр. и умножен. – Санкт-Петербург : В типографии Ивана Глазунова и его иждивением, 1827. – [4], 343, [3] с.

Про Є. Болховітінова

Рукавіцина-Гордзівська Є. В. Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов). Біобібліографія. Бібліотека. Архів : [біобібліогр. довід.] / Є. В. Рукавіцина-Гордзівська ; ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2010. – 855 с. : іл., портр.

Рукавіцина-Гордзівська Є. В. Листування київського митрополита Євгенія (Болховітінова) з

начальником друкарні Києво-Печерської лаври Веніаміном (Базилевичем) / Є. В. Рукавіцина-Гордзівська // Дніпропетр. іст.-археогр. зб. – 2009. – Вип. 3. – С. 449–561.

Рукавіцина Є. Євгеній Болховітінов і біобібліографія України / Є. Рукавіцина // Бібл. вісн. – 1995. – № 2. – С. 11–28.

Чиркова Н. Ю. Евгений Болховитинов – ученый и архиерей / Н. Ю. Чиркова, Е. А. Шляпникова // Вопр. истории. – 2000. – № 11/12. – С. 128–134.

Сарбей В. Г. Митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов) / В. Г. Сарбей // Київ. старовина. – 1993. – № 1. – С. 73–83.

Сарбей В. Г. Украина в жизни и деятельности Е. А. Болховитинова / В. Г. Сарбей // Київський Болховітіновський збірник. – Київ, 1993. – С. 53–55.

Толочко П. П. Митрополит Євгеній – історик і археолог / П. П. Толочко // Збірник тез доповідей і наукових повідомлень на Міжнародних українсько-руських Болховітіновських читаннях, присвячених 225-річчю від дня народження Євфимія Олексійовича Болховітінова (1767–1837), 8 січ. 1993 р. / редкол.: Толочко П. І. [та ін.]. – Київ, 1993. – С. 6–14.

Заремба С. З. О. Болховітінов і українське пам'яткознавство / С. З. Заремба // Збірник тез доповідей і наукових повідомлень на Міжнародних українсько-руських Болховітіновських читаннях, присвячених 225-річчю від дня народження Євфимія Олексійовича Болховітінова (1767–1837), 8 січ. 1993 р. / редкол.: Толочко П. І. [та ін.]. – Київ, 1993. – С. 16–33.

Баранова Н. В. Діяльність київського митрополита ХІХ ст. Євгенія Болховітінова з удосконалення

¹ Заремба С. З. О. Болховітінов і українське пам'яткознавство / С. З. Заремба // Збірник тез доповідей і наукових повідомлень на Міжнародних українсько-руських Болховітіновських читаннях, присвячених 225-річчю від дня народження Євфимія Олексійовича Болховітінова (1767–1837), 8 січ. 1993 р. – Київ, 1993. С. 21.

стану єпархії як патрона Київської духовної академії / Н. В. Баранова // Наука. Релігія. Суспільство / М-во освіти і науки України, Ін-т проблем штуч. інтелекту, НАН України, Донец. обл. держ. адмін. [та ін.]. – Донецьк, 2007. – № 3. – С. 11–16.

Ластовський В. В. Православна церква в Україні наприкінці XVII – у XVIII ст. в поглядах Євгенія Болховітінова / В. В. Ластовський // Могилян. читання, 2004 : зб. наук. пр.: Музейне збереження пам'яток сакрального мистецтва. Історія. Сучасна практика і майбутнє / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник ; ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 2005. – С. 330–334. – ISBN 966-7671-23-2.

Андрусенко Г. Конволюти митрополита Євгенія (Болховітінова) з бібліотеки Києво-Софіївського собору в колекції видань М. І. Новікова у фондах НБУВ / Г. Андрусенко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – Вип. 40. – С. 261–272.

Болховітінов Євген (29.12.1767–07.03.1837) // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2003. – Т. 1. – С. 335 : іл.

Київський митрополит Євгеній (Є. Болховітінов) ; Надгробок-кіот, мідна дошка з епітафією у Стрітенському бічному вівтарі Києво-Софіївського собору ; Бібліотека та архів митрополита Євгенія : [фотографії] // Рукавицина-Гордієвська Є. В. Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов). Біобібліографія. Бібліотека. Архів. – Київ, 2010. – Шмуцтитул, с. 11, 41, 65.

Ілюстрації

Підготовлено О. Рожнятовською

До уваги читачів!

Календар «Дати і події» виходить двічі на рік та має зміщену нумерацію. Передплативши видання у першому півріччі 2017 р. читачі отримають календар на перше півріччя 2018 р., адже кожен з випусків випереджає подані в ньому знаменні дати на півроку. Отже, у жовтні 2017 р. до поштових скриньок передплатників надійде календар на перше півріччя 2018 р.

форма СП-1

АБОНЕМЕНТ На газету-журнал 68555 (індекс видання)

ДАТИ І ПОДІЇ (найменування видання)	Кількість комплектів	1
-------------------------------------	----------------------	---

на 2017 рік по місяцях

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
						*	*	*	*	*	*

Куди (поштовий індекс) (адреса)

Кому (прізвище, ініціали)

ПВ місце літер На газету-журнал 68555 (індекс видання)

ДАТИ І ПОДІЇ (найменування видання)

Вартість	передплати	31 грн. 91 коп	Кількість комплектів	1
	переадресування	грн. коп		

на 2017 рік по місяцях

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
						*	*	*	*	*	*

поштовий індекс	місто
код вулиці	село
	область
	район
	вулиця
буд.	корп.
кв.	Прізвище, ініціали
код передплатника	

Календар знаменних і пам'ятних дат

ДАТИ І ПОДІЇ

2017, друге півріччя

Календар знаменних дат № 2 (10)

Укладачі:

В. Кононенко (керівник проекту),
О. Бохан, А. Рихтік,
Л. Рогальчук (координатор проекту),
О. Рожнятовська, С. Савченко

Редактори: С. Макогон, Н. Маслова-Зоріна

Художнє оформлення Р. Чудновського

Комп'ютерне верстання В. Пасічної

Відповідальний за випуск Т. Вилегжаніна

Формат 60x84/8. Умовн. друк. арк. 15,35.
Наклад 235 пр. Зам. № 43

Видавець і виготовлювач Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого
01001, Київ-1, вул. Грушевського Михайла, 1. Тел. (044) 278-85-12

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ № 19344-9144Р від 13.09.2012

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 4680 від 30.01.14